

T.C.

**ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**YENİ OSMANLILIK AÇISINDAN ARAP BAHARI VE
BUNUN TÜRK DIŞ POLİTİKASI İLE İLİŞKİSİNİN
İNCELENMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Melike ÇİÇEK

BURSA - 2016

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**YENİ OSMANLILIK AÇISINDAN ARAP BAHARI VE
BUNUN TÜRK DIŞ POLİTİKASI İLE İLİŞKİSİNİN
İNCELENMESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Melike ÇİÇEK

**Danışman:
Prof. Dr. İbrahim S. CANBOLAT**

BURSA – 2016

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uluslararası İlişkiler Anabilim , Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı'nda 701016002 numaralı Melike ÇİÇEK 'in hazırladığı "Yeni Osmanlılık Açısından Arap Baharı ve Bunun Türk Dış Politikası İle İlişkisinin İncelenmesi" konulu Yüksek Lisans Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 10/05/ 2016 günü 13:00 - 16:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının başarılı (başarılı/başarısız) olduğuna oybirliği (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. İsmail Çarubolu

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Barış Öromak

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Ferit KARABULUT

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

10/05/ 2016

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı / Konusu: Yeni Osmanlılık Açısından Arap Baharı ve Bunun Türk Dış Politikası İle İlişkisinin İncelenmesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 95 sayfalık kısmına ilişkin, 17/05/2016 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 23 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Melike ÇİÇEK

Öğrenci No: 701016002

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Programı: Uluslararası İlişkiler

Statüsü: Y.Lisans Doktora

Tarih ve İmza

17/05/2016

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Yeni Osmanlılık Açısından Arap Baharı ve Bunun Türk Dış Politikası İle İlişkisinin İncelenmesi” Başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza
17/05/2016

Adı Soyadı: Melike ÇİÇEK

Öğrenci No: 701016002

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Programı: Uluslararası İlişkiler

Statüsü: Y.Lisans Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Melike ÇİÇEK
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler
Bilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: IX + 108
Mezuniyet Tarihi	: / / 2016
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. İbrahim S. CANBOLAT

YENİ OSMANLILIK AÇISINDAN ARAP BAHARI VE BUNUN TÜRK DIŞ POLİTİKASI İLE İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ

Bu çalışmanın konusu son dönemde Ortadoğu'da yaşanan ve Arap Baharı olarak adlandırılan süreçte Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Osmanlılık yaklaşımı ile bölge halkının demokratikleşme çabalarına sağlayabileceği desteği göstermektir. Bu anlamda çalışmada Türkiye'nin ardılı olduğu Osmanlı Devleti'nin yönetim temeli olan ve eşitlik, adalet unsurlarını içeren Osmanlılık yaklaşımına atıfla Yeni Osmanlılık yaklaşımı ele alınmıştır. Yeni Osmanlılık yaklaşımı siyasi bir kavramdan ziyade toplumun sosyal, kültürel bütünleşmesi ve gelişmesi adına yapılabilecek katkılar bazında ele alınmıştır. Osmanlı Devleti toplumun inşası ve dengesi, devletin gelişmesi için izlediği fetih yöntemi ile hakimiyet sürdüğü kültür ve medeniyetleri kendi toplum yapısında yok etmek yerine dinsel ve etnik farklılıklarına rağmen bir arada tutabilen evrensel medeniyetler potası oluşturmuştur. Bu anlamda tarihinden bu yana toprakları üzerinde dil, din, etnik köken ve mezhepsel olarak birçok farklı unsuru barındıran Ortadoğu bölgesinde yaklaşık dört yüzyıl süren Osmanlı hakimiyetinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Çalışmada varılan sonuçta Ortadoğu toplumlarının tarihsel zaman akışına uygun olarak şuan geçirmekte oldukları dönüşüm aşamasında kendi potansiyelleri içinde var olabilecek siyaset kültürleri ile evrensel hakları bağdaştırarak kendilerine özgü demokrasi bilincini oturtmalarına destek olunması gerekliliğidir. Bu açıdan hem bölge ülkesi olması hem de tarihsel miras bağları ile bu desteği sağlayabilecek tek ülke Türkiye'dir. Türkiye'nin son dönem ivme kazanan dış politikadaki aktif tutumu da göz önüne alınırsa kendisinin de var olduğu Ortadoğu bölgesindeki istikrar adına izleyeceği politika bu anlamda uluslararası alanda da hareket alanını şüphesiz genişletecektir.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, Ortadoğu, Arap Baharı, Yeni Osmanlılık, Demokrasi

ABSTRACT

Name and Surname : Melike ÇİÇEK
University : Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : International Relations
Branch : International Relations
Degree Awarded : Master
Page Number : IX+ 108
Degree Date : / / 2016
Supervisor : Prof. Dr. İbrahim S. CANBOLAT

ARAB SPRING IN CONTEXT OF NEW OTTOMANISM AND ANALYSIS OF IT'S RELATION WTTT TURKISH FOREIGN POLICY

The subject of this study is to analyze Turkey's Neo-Ottomanism approach during the period called the Arab Spring and to indicate Turkey's support to the democratization efforts of the Middle Eastern community. In this context, by referring to the principles such as equality and justice which were the basis of the Ottoman Empire's rule, which Turkey was the successor, Neo-Ottomanism approach is analyzed. The Neo-Ottomanism approach is discussed on a basis of a social, cultural integration and development of the society, rather than a political notion. By its conquest policy, the Ottoman Empire built a universal cradle of civilisations, which enabled different religions and ethnicities live together, rather than annihilating them in its own social structure. In this sense, during its history it is essential to analyze the Ottoman Empire which ruled in the Middle East for 400 years and enabled the cohabiting of linguistic, religious, ethnic and sectarian diversities. In the conclusion of the study it is emphasized the necessity of supporting the Middle Eastern societies' placing their own conciousness of democracy during their transformation in compliance with their potencies, policy cultures and universal rights. In this respect, due to its regional location and its heritage links, the only country to give this surpport is Turkey. Regarding Turkey's active foreign policy which recently gained momentum, its policy towards the stability in the Middle East will also undoubtedly expand its movement area.

Keywords: Identity, the Middle East, the Arab spring, New Ottomanism, Democracy

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
TABLO LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
OSMANLILIK YAKLAŞIMININ TARİHSEL ARKA PLANI	4
1. OSMANLI DEVLETİ'NİN TOPLUMSAL YAPISINA GENEL BAKIŞ	4
1.1. Osmanlı Devleti Toplumsal Temeli: Eşitlik ve Adalet Kavramlarının Birleşimi 'Osmanlılık'	9
1.2. Osmanlı Devleti İçerisindeki Azınlık Yapısı ve Devlet İçerisindeki Etnik Yapıların Bağdaştırılması: 'Millet Sistemi'	11
2. MİLLİYETÇİLİK AKIMININ OSMANLI DEVLETİ'NE YANSIMALARI VE 'OSMANLILIK' YAKLAŞIMININ SİYASİ UNSURA DÖNÜŞMESİ	15
2.1. Tanzimat Döneminde Osmanlılık Kavramının Algılanışı	21
2.2. Osmanlılık Anlayışının Özel Görünümü: Osmanlıcılık	23
İKİNCİ BÖLÜM	
ORTADOĞU'DA OSMANLI HAKİMİYETİ VE OSMANLI EGEMENLİĞİNDEN GÜNÜMÜZE KADAR BÖLGEYE GENEL BİR BAKIŞ	26
1. ORTADOĞU'DA OSMANLI EGEMENLİĞİ DÖNEMİ	26
2. OSMANLI MİRASININ ORTADOĞU'NUN TOPLUMSAL OLUŞUMUNA KATKILARI	31
2.1. Ortadoğu Toplumsal Yapısının Birleştirici Unsuru 'Osmanlı Hoşgörüsü'	31

2.2. Dağılma Sürecinde Arap Toplularının Osmanlı İmajı.....	35
3. OSMANLI EGEMENLİĞİ SONRASI ORTADOĞU TOPLUMUNUN PARÇALANMIŞ YAPISI	37
4. ARAP BAHARINA GİDEN SÜREÇTE BÖLGEDEKİ SOSYAL DİNAMİKLERİN OLUŞUM AŞAMALARI	43
5. ORTADOĞU'DA ÖNEMLİ BİR DÖNÜM NOKTASI: “ARAP BAHARI”.....	48
5.1. Arap Baharı Sürecinin Gelişmesi.....	49
5.1.1. Tunus.....	49
5.1.2. Mısır.....	51
5.1.3. Libya	54
5.1.4. Bahreyn	57
5.1.5. Lübnan	58
5.1.6. Ürdün	58
5.1.7. Suriye	59
6. ARAP BAHARINA KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLERİN TUTUMU	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK DIŞ POLİTİKASI KAPSAMINDA ARAP BAHARI SÜRECİNİN YENİ OSMANLILIK YAKLAŞIMI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	65
1. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI.....	65
2. TÜRKİYE'DE SON DÖNEM İVME KAZANAN YENİ OSMANLILIK YAKLAŞIMI VE YENİ OSMANLILIK YAKLAŞIMININ ORTADOĞU'YA YÖNELİK TÜRK DIŞ POLİTİKASINA YANSIMALARI.....	70
2.1. Yeni Osmanlılık ve Yeni Osmanlılık Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı Analizi	73
2.2. Osmanlılık Anlayışının Farklı Yorumlanması: Neo– Osmanlılık.....	76
3. YENİ OSMANLILIK YAKLAŞIMI AÇISINDAN TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE ARAP BAHARI SÜRECİ	78
4. TÜRKİYE'NİN ARAP BAHARI SÜRECİ VE SONRASINDA BÖLGE TOPLUMLARINA YAPABİLECEĞİ KATKILAR ‘MODEL OLMA DURUMU’ VE BÖLGE HALKI İLE KURULABİLECEK İŞBİRLİĞİ KÖPRÜSÜNÜN ORTADOĞU İSTİKRARINA SAĞLAYACAĞI KATKILAR	84

SONUÇ	90
KAYNAKLAR	97

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AFAD	Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
AK Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOP	Büyük Ortadoğu Projesi
CIA	Merkezi Haber Alma Teşkilatı (Central Intelligence Agency)
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
DAİŞ (DAEŞ)	Irak Şam İslam Devleti
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
M.Ö.	Millattan Önce
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (North Atlantic Treaty Organization)
OECD	İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı
OSCE	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
THY	Türk Hava Yolları
TRT	Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
UNDP	Birleşmiş Milletler, İnsani Kalkınma Raporu

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1. Ortadoğu'da Türkiye Algısı86

GİRİŞ

Çalışmada esas amaç, Arap Baharı olarak adlandırılan süreçte Ortadoğu'nun demokratik olmayan rejimlerine karşı halkın demokrasi talebi öne süren haklı isteklerini Türk Dış Politikası bağlamında değerlendirmektir. Ortadoğu'nun kullanılabilir kaynak açısından zengin değerlerine rağmen despot yönetimler, halkı ezen diktatör rejimleri ile adaletten ve eşitlikten uzak politikalar izlemektedirler. Tezde Türkiye'nin bu anlamda bölgede yaklaşık dört yüzyıl süren Osmanlı egemenliğine atıfla, Osmanlı devlet yönetimine hakim olan adalet ve eşitlik unsurlarını barındıran Osmanlılık anlayışını temel alan Yeni Osmanlılık yaklaşımı çerçevesinde, bölgeye sağlayabileceği katkılar sorgulanıp değerlendirilmektedir.

Çalışmadaki beklentiler Türkiye'nin Yeni Osmanlılık yaklaşımı çerçevesinde Ortadoğu toplumlarının bireysel eşit haklara sahip olmasını destekleyen politikalar izlemesi yönündedir. Bu anlamda öne sürülen Osmanlılık yaklaşımı ile bağlantılı olarak eşitlik ve adalet kavramlarının birleşimi ile yeni bir kimlik tanımlanması yapılması gerektiğidir. Osmanlı Devleti Osmanlılık yaklaşımı ile Ortadoğu ve Balkanlar başta olmak üzere dil, din ve etnik köken ayrımı yapmadan ortak bir alanda barış ve huzur içerisinde yaşayan bir toplum oluşturmuştur. Çalışmada bu anlamda beklentimiz Osmanlılık yaklaşımına dayanan Yeni Osmanlılık yaklaşımı ile Türkiye'nin bu toplumlara, ayırım yapılmaksızın eşit ve adaletli bir şekilde demokratik gereklere uygun siyasi haklara sahip toplumların bir arada yaşamasının mümkün olduğu konusunda sağlayabileceği desteği göstermektir. Bu destek Türkiye'nin bölgedeki meşru yönetimler ile kuracağı kültürel ve toplumsal gelişmeyi hedefleyen ortak oluşumları ile mümkün olabilecektir. Bu ortak platformda, başta tarihsel anlamda Osmanlı yönetim temeli aktarılarak yeni dünya düzeni gerekleri ile bölgenin kendi dinamikleri bağlamında kendine özgü toplumsal gelişme süreci oluşturulabilecektir.

Çalışmadaki varsayımlar Türkiye'nin Arap Baharı süreci yaşanan ülke toplumlarına vereceği destek ile toplumların demokratik sürece geçiş dönemlerinde hiçbir topluluğa ayrı bir muamelenin yapılmayacağı demokratik bir devlet geleneği oluşturabileceğidir. Arap toplumları tarih boyunca sahip oldukları farklı unsurlar nedeni

ile birlik oluşturmamışlardır. Ancak tezde varsayılan görüşe göre yaklaşık dört yüzyıl boyunca Osmanlı devlet yapılanması farklılıklara rağmen bu toplumlar üzerinde barışçıl bir yönetim kurabilmiştir ve Yeni Osmanlılık yaklaşımı ile Türkiye demokratik yaşamın gereklerine uygun olarak bu toplumlara yol gösterici olabilecektir. Burada Türkiye'nin model olma durumundan ziyade bu toplumlara kendi devlet geleneğinde var olan Osmanlı mirasına atıfla, demokratik bir yönetimde olması gereken eşit vatandaşlık, siyasi hayata katılım; demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin devlet yapılanmasının oluşturulmasında yol gösterici olması yönündedir.

Tezdeki bölüm içeriklerinde ilk bölümde tezde temel alınan Osmanlılık yaklaşımının tarihsel arka planı aktarılmıştır. Osmanlılık yaklaşımı Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda temel alınan eşitlik ve adalet kavramlarını içeren bir anlayıştır. Osmanlı Devlet yapılanmasında baştaki Sultan ya da Padişah mevcut iktidarının kaynağını İslam öğretileri çerçevesinde Allah'tan almaktadır. İslam hukukunda var olan ve dinin kutsal kitabı olan Kuran-ı Kerim'in çeşitli ayetlerinde vurgu yapılan eşitlik ve adalet kavramları devlet yönetiminde Osmanlılık anlayışı ile uygulanmıştır. Bu anlamda Osmanlı sultanları tebaayı Allah'ın emaneti olarak görmüşlerdir.

Osmanlı Devleti 15. yüzyıla gelindiğinde Anadolu ve Balkanlarda artan fetihler ve özellikle İstanbul'un Fethi ile beraber geniş bir kara imparatorluğuna dönüşmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra devlet içinde etnik ve dini çeşitlilik de artmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde Osmanlılık yaklaşımının yükselme dönemi ile etnik çeşitliliği artan devlet içinde yeni bir uygulama alanı olan Millet Sistemi, Osmanlılık yaklaşımının ortaya çıkışı, tarihsel süreçte yaşadığı aşamalar ve yer aldığı formlar incelenmektedir. Bu anlamda Tanzimat Dönemi ve sonrasında yaşanan gelişmelerde Osmanlılık yaklaşımı ideolojik bir çerçeveye sığdırılmaya çalışılmıştır. Çalışmada bu hususa değinilerek Osmanlıcılık ve Osmanlılık yaklaşımlarının ayırımına önemle vurgu yapılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde Ortadoğu'da Osmanlı egemenliği sonrasında bölgede yaşanan parçalanmışlık ve bölge halklarını Arap Baharı'na götüren nedenler aktarılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde Osmanlı yönetiminin Ortadoğu toplumlarına yaptığı katkılar irdelenirken özellikle Osmanlı hoşgörü politikası üzerinde durulmuştur.

Ayrıca Arap toplumlarında Osmanlı egemenliği sonrasında oluşan olumsuz Türk imajı da sorgulanıp değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Arap Baharı sürecine temel olan nedenleri ve sürecin akışını aktaracağımız ikinci bölümde ülkelerin yakın tarihine ve genellikle Tunus, Mısır ve Libya gibi ülkelerde yönetim değişikliklerine kadar varan, Suriye gibi bazı ülkelerde ise iç savaşa kadar sürüklenen olaylar anlatılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Türk Dış Politikası'nın Yeni Osmanlılık yaklaşımı açısından Arap Baharı sürecine yönelik politikaları değerlendirilmiştir. Türkiye cumhuriyet tarihinden bu yana Batı'ya dönük bir politika izlemiş ve bu anlamda Ortadoğu'da yaşanan gelişmelere zaman zaman mesafeli durmuştur. Dönemin konjektürel gerçekliğinde bölgede bağımsız rejimlerin olmayışı, Araplar ve Türkler arasında var olan olumsuz imaj ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyet'in Batı'ya dönük bir gelişim süreci çizmesi etkili olmuştur. Ancak Türkiye'nin konum itibari ile kendi istikrar ve refahı için bölgedeki gelişmelerden bağımsız bir politika izlemesi mümkün değildir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı dönemi politikalarına yer verilmiştir. Bu anlamda tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi dış politikada yeni bir vizyon belirlemeye çalışmıştır. Komşularla sıfır sorun ilkesi çerçevesinde daha aktif bir dış politika yönü çizen bu yeni iktidar, dış politikada bölgesinde etkili olabilecek unsurlar çerçevesince uluslararası alan da daha rahat bir hareket ortamı yaratmak istemiştir. Bu anlamda son dönem yaşanan Arap Baharı sürecinde Türkiye bölge ile yakından ilgilenmiştir. Özellikle ardılı olduğu Osmanlı Devleti'nin üç asrı aşkın bir süre adalet ve eşitlik prensibi ile yönettiği bölgede Türkiye, bölgenin tarihi mirasına atıfla aktif bir politika izlemeye çalışmıştır.

Tezin oluşum aşamasında genel olarak kitap, süreli yayınlar, ilgili sempozyum ve tezlerden yararlanılmıştır. Tarihsel ve güncel literatür taramasının yanında tez için yerli ve yabancı kaynaklar arasından ilk olarak birincil kaynaklar ele alınmış, sonrasında ikincil kaynaklar üzerinden literatür taraması yapılarak ampirik analizler çerçevesinde değerlendirme yapılmıştır. Yapılan değerlendirmeler genel olarak tezin oluşmasında gerekli temel bilgi ve içeriğin anlaşılması, bilimsel bilginin kaynağının doğru elde edilmesi amacı ile sorgulanarak ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLILIK YAKLAŞIMININ TARİHSEL ARKA PLANI

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN TOPLUMSAL YAPISINA GENEL BAKIŞ

Osmanlı Devleti 13. yüzyılda doğrudan Türk unsurlar tarafından kurulmuştur. Devletin hukuki ve siyasi örgütlenmesinde İslam öncesi Türk devlet geleneği, Selçuklu Devletleri'nin yönetim anlayışı ve Bizans İmparatorluğu ile Sasani Devleti'nin de etkisi yer almıştır.¹ Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışının temelinde kuruluş döneminden yükseliş dönemine kadar genel olarak Türk unsurlarla İslam dinini bağdaştıran bir yönetim söz konusudur. Osmanlı olmak ırk ve dini bütünleştiren bir kavram olarak ele alınmıştır. Osmanlı ismi yeni oluşan bir ırktan ziyade Türk adını da kapsayan aynı zamanda siyasi bir statü olarak bütün Osmanlı tebaasını içine almaktadır. Özellikle 1453 tarihinde İstanbul' un fethi ile yükselme dönemine giren Osmanlı Devleti toplum yapısında Türk unsurunun yanında etnik olarak da bir çeşitlilik oluşmaya başlamıştır. Osmanlı toplum yapısı bu tarihten itibaren çeşitli azınlıkları da bünyesinde barındırmaya başlamıştır. Azınlıklar² açısından Osmanlı toplum yapısını açıklayabilmek için öncelikle zimmi, zimmet, ehl-i zimmet ve reaya kavramlarının açıklanması gerekmektedir. İslam hukuku bireyleri Müslüman ve gayrimüslim olarak iki sınıfa ayırmıştır. Gayrimüslimler de kendi aralarında müşrikler ve ehl-i kitap olarak iki kısma ayrılmıştır. Ehl-i Kitap kendilerine kutsal kitap gönderildiğine inanılan grubu oluşturmaktadır.³ İslam hukukuna göre gayrimüslimler İslam devletinin hakimiyetini

¹ Nevin Yazıcı, *Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 359, 2002, s. 1 Osmanlı Devleti'nin kuruluş sorunu ve Osmanlı – Selçuklu etkileşmesine ilişkin çeşitli eleştiriler için bkz. Mehmed Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara, T.T.K., 1991 –Paul Wittek, *The Rise of The Ottoman Empire*, Londra, 1938.

² Azınlık kelimesinin anlamı Türk Dil Kurumu'nun çıkardığı Türkçe sözlükte; bir toplulukta nicelik açısından diğerlerinden az olanlar olarak tanımlanmıştır. Felsefe sözlüğünde ise; Bir toplum içinde yaşayan az sayıdaki başka etnik grup olarak açıklanmıştır. (Bkz. İsmail Eyyüpoğlu, “Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı Devleti'nde Azınlık Problemi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 11, 1999, s. 247). Azınlık kavramı tarih boyunca var olmuş ancak çoğunluk olan topluluklarla aynı vatandaşlığa sahip olmalarına rağmen çoğu zaman bazı haklardan mahrum bırakılmışlardır. Azınlık kavramı özellikle 1789 Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları'ndan sonra yayılmaya başlayan ulusçuluk kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Fransız Devrimi'ne kadar azınlık kavramı çoğunlukla din, mezhep kavramları ile bağdaştırılmıştır.

³ Bahar Ayber, “Tanzimat'tan Lozan'a Azınlık Hakları”, [http://www.belgeler.com/blg/1gyo/tanzimat-tan-lozan-a-turkiye-de-azinlik-haklari-minorities-in-turkey-from-tanzimat-to-lausanne\(e.t.07.06.2012\)](http://www.belgeler.com/blg/1gyo/tanzimat-tan-lozan-a-turkiye-de-azinlik-haklari-minorities-in-turkey-from-tanzimat-to-lausanne(e.t.07.06.2012))

kabul ettikleri takdirde zimmi statüsünü elde etmişlerdir.⁴İslami hukuk çerçevesinde; zimmi, İslam devleti tebaasından olan ve devlete haraç veren yabancılar, zimmet sahip çıkma, ehl-i zimmet ise bir İslam devletinin himaye ve uyrukluğunda olan kimseler olarak açıklanırken, reaya da bir hükümdar idaresinde bulunan ve vergi veren halk anlamlarına gelmektedir.⁵İslam dininin Peygamberi Hz. Muhammed Mekke'den Medine'ye göç ettikten sonra buradaki taraftarlarıyla bir İslam toplumu oluşturmaya çalışmış ve daha sonra Müslüman olmayan toplumlarla kendi toplumu arasında bir sözleşme olan “Medine Vesikası”nı imzalamıştır. Bu anlaşmayla Müslüman olmayan cemaatlere kendi içlerinde yasal bir örgütlenme ile kendi inançlarına göre yaşama hakkı tanınmış, Müslüman olan ve olmayan toplumlar aralarında birbirlerinin özerkliğini tanımışlardır.⁶

Osmanlı Devleti’nde de şeriatı uygulamakla yükümlü olan Osmanlı Sultanı şekli olarak devletin sınırları içindeki toprakların ve bütün tebaanın sahibiydi. Müslüman olmayan bir yer fethedildiğinde Zimmet Antlaşması yapılırdı ve bu anlaşma kapsamındakilere zimmi denirdi.⁷ Zimmet anlaşması ile hakları garanti altına alınmış olan gayrimüslimler birçok konuda Müslümanlarla eşit hale gelir ve Müslümanlar gibi bütün haklardan faydalanırlardı. İslam hukukuna göre de ehl-i kitap olan gayrimüslimler İslam devleti hakimiyetine girdiklerinde kendilerine Allah ve Peygamberin zimmesi⁸ verilir ve İslam devleti Allah adına zimmileri korumayı, himaye etmeyi taahhüt ederdi.⁹Osmanlı Devleti içerisinde gayrimüslimler yönetici sıfatını alamazlardı ancak can, mal ve ırzları tamamen devletin güvencesi altındaydı. Dini ibadet konusunda geniş serbestlikleri vardı. Tarım, sanat ve ticaretle uğraşabilirlerdi. Aynı zamanda gayrimüslimlerin askerlik yükümlülükleri yoktu.

⁴ Gülnihal Bozkurt, “Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 43, S. 1, 1993, s. 49.

⁵ Eyyüpoğlu, a.g.e. s. 247.

⁶ Feyzi Baban, “Türkiye’de Cemaat, Vatandaşlık ve Kimlik” *Küreselleşme, Avrupalılaştırma ve Türkiye’de Vatandaşlık*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 75.

⁷ Ali İhsan Karataş, “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.15, S.1, 2006, s. 267.

⁸ Zimmet sözlük anlamı olarak himaye etme, antlaşma ahid anlamına gelmektedir. Zimme ise zimmet kökünden gelmekte olup, Kuran-ı Kerim de verilen söz anlaşma manasında iki yerde geçmektedir (et-Tevbe 9/8, 10). Bu anlamda zimme Allah ve Peygamber adına verilen söz anlamında kullanılmıştır. www.tdvislamansiklopedisi.org/dia/ayrmetin.php?idno=4404 (e.t. 03.03.2015).

⁹ Ayber, a.g.m.

Osmanlı toplum yapısında etnik anlamda Türkler, Anadolu ve Balkanlarda çoğunluğu oluşturmalarına, kurucu hanedanın Türk olmasına, devletin dilinin Türkçe olmasına ve 1876 yılında anayasada da ilan edilmesine rağmen Osmanlı hükümdarları devleti Türk olarak tanımlamaktan kaçınmışlardır.¹⁰ 15. yüzyılın ortalarından itibaren çeşitli unsurları da içinde barındıran bir devlet haline gelen Osmanlı Devleti'nde Osmanlılaşmamış unsurlar da yer almaya başlamıştır. Esas olarak bir Osmanlı ırkı ya da kavmi söz konusu olmamaktadır. Osmanlı ismi devlet kurucusundan gelmektedir ve hanedanlığın adıdır. Osmanlı etnik bir anlamdan ziyade politik bir anlam taşımaktadır. Osmanlı kelimesi eski vak'a-nüvislerde daima '*devlet hizmetinde bulunan ve devlet bütçesinden geçinen hakim sınıf*' anlamında yer almıştır.¹¹

Osmanlı Devleti kurulduğu ilk dönemde önemsiz bir sınır beyliği iken büyük siyasi bir güce ve devlete dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nin kurucu hanedanı ve esas olarak devlet toplum yapısı içerisindeki taşıyıcı unsuru Türklüktür. Özellikle 15. yüzyıldan itibaren Anadolu'daki siyasi birliği sağlama adına batıdan doğuya bir yayılma eğilimi gösteren Osmanlı Devleti, göçebe Türk topluluklarıyla karşılaşmıştır. Bundan sonra Osmanlı Devleti milli kültür bilincini arttırmıştır. Özellikle hanedanın mensup olduğu Oğuz Türkleri'nden Kayı aşiretinin damgası Osmanlı paralarında yer almaya başlamıştır.¹² Osmanlı toplum yapısı azınlıklar ile taşıyıcı unsur ve hanedan mensubu Türklerin birleşimi olarak yapılanmaya başlamıştır. Bu anlayıştan sonra Osmanlı toplum yapısını ve sistemini kendi kaynakları, şartları ve kendine özgü özellikleri çerçevesinde değerlendirmek daha uygun olacaktır. 13. ve 14. yüzyıllarda da Osmanlı toplum yapısı; kendini gazaya¹³ adanmış küçük ve önemsiz bir Uç Beyliği anlayışından eski Bizans topraklarına adım adım ilerleyen, ana toplum temeli Türk olan bir yapı görünümüne dönüşmüştür.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında Osmanlı hükümdarları Bey olarak ya da Hıristiyanlara karşı yaptıkları savaşlarda Gazi olarak adlandırılmıştır. Anadolu ise bu dönemde halen beylikler şeklinde yönetilen bölünmüş bir yapı görünümündedir. Ancak zamanla Osmanlı'nın artan askeri ve siyasi gücü Anadolu'da kendini kabul ettirmeye

¹⁰ Kemal Karpat, *Osmanlı Hoşgörüsü*, İstanbul , Timaş Yayıncılık, 2012, s. 48.

¹¹ Ayber, a.g.m.

¹² Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayıncılık, 2008, ss. 8-9.

¹³ Gaza anlayışı için bakınız Wittek a.g.e., Karpat a.g.e., Halil İnalcık 'The Question of the Emergence of the Ottoman State' in International *Journal of Turkish Studies*, Vol. II, 1980, pp. 71-79.

başlamış ve özellikle İstanbul'un fethinden sonra bu durumun belirginleştiği görülmüştür. 15. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Balkanlarda geniş topraklara ve önemli bir bölümü Hıristiyan bir nüfusa sahip olan Osmanlı sosyal politik bünyesini 15. yüzyılın ortalarından itibaren artık meşruiyeti kabul edilen bir devlet olarak değerlendirmek mümkün olacaktır.¹⁴

Gaza anlayışı ile Anadolu'nun diğer beyliklerinden destek alan, Türkmen göçleri ile nüfusu artan, Bizans, Balkan ve Anadolu'da yaşanan karışıklıklardan faydalanarak genişleyen; artan ticari potansiyeli ile dikkat çeken, kısa süreli yaşanan fetret devrine rağmen ülkenin hanedan arasında bölünmediği Osmanlı yapısının en önemli temel yapısı *merkeziyetçilik* unsurudur. Devlet yönetimi ve toplum yapısındaki bu merkeziyetçi anlayış devlet genişledikçe etkisini arttırmaya başlamıştır. Merkeziyetçi yapının ortasında padişah vardır ve bu yapı kut anlayışı ile töre anlayışına atıfla, Orta Asya, Abbasiler ve Sasanilerin yanı sıra Doğudan gelen bir anlayışı da içinde barındırmaktadır. Osmanlı devlet yapısında iktidar Allah'tan gelmekte ancak uygulamada adalet ve eşitlik prensipleri altında bir yönetim uygulanmaktadır. İşte bu anlamda Fetret Devri¹⁵ döneminde padişahsız kalan Osmanlı Devletinde Balkanlardaki yabancı tebaa fırsattan yararlanıp isyan etmek yerine devletin kendini toparlamasını beklemiştir. Alman asıllı Georg von Ungarn bu konuda Türklerin yabancı tebaa üzerinde kültür, ekonomi ve sosyal düzen olarak etkili bir yönetim kurduğunu belirtmiştir.¹⁶ Merkeziyetçilik anlayışını destekler şekilde Osmanlı Devlet yönetimi içerisinde devlet, Osman ve Orhan Beyler zamanında hükümdar ailesinin ortak malı iken, I. Murat zamanında sultan ve oğullarına aittir şeklinde sınırlandırılmıştır. Kardeş katli ile de ülkenin birliğinin korunması adına Fatih Sultan Mehmet (II. Mehmet) en güçlü olanın padişah olması ilkesini getirerek bu zamana kadar süren gelenek ve örfü kanunlaştırmıştır.

Başlangıçta Osmanlı toplum yapısı Türklerden oluşmaktadır. Ancak özellikle Balkan fetihleriyle beraber Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar, Sırp, Arnavut, Sloven vb.

¹⁴ Ünver Günay, "15 yüzyıl. Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 14, 2003, s. 30.

¹⁵ Fetret Devri dönemi gelişmeleri ve bu dönem devletin toplumsal yapısı için bkz. Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyüzyile, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1*, 10.B., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

¹⁶ İbrahim S. Canbolat, *Örümcek Evinde Oturulmaz*, Bursa, Alfa Aktüel Yayınları, 2014, ss. 338-339.

birçok unsurun dahil olduğu çok uluslu, çok dinli bir devlet hatta İstanbul ‘un fethi ile beraber imparatorluk anlayışına dönüşen bir yapı ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁷ Bu yeni yapıda bütünleşme ve hareketlilik önemli bir sorun olmaya başlamıştır. Özellikle merkeziyetçilik anlayışının ekonomik ve toplumsal yapıda da var olması toplumun yatay bütünleşmesini engellemeye başlamıştır.¹⁸

Toplumsal yapılanma adına Fatih döneminden itibaren Millet sistemine geçen Osmanlı Devleti’nde sosyal yapı, askeri ve reaya olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Askeri sınıf yönetici sınıfı olup saray memurları, mülki memurlar gibi statü sahibi sınıfı oluştururken, reaya ise Müslüman olsun ya da olmasın vergi veren ancak yönetime katılmayan sınıftır. Aynı zamanda Osmanlı toplumunda meslek grupları savaş, tarım, ilim ve yönetimle uğraşanlar olarak ayrılırken, sanayi ve ticaretle büyük ölçüde gayrimüslim tebaa ilgilenmekteydi.

Osmanlı toplumunda özellikle İstimalet Politikası gereği fethedilen yerlere Türk nüfusu yerleştirilerek yatay bir hareketlilik sağlanmış aynı zamanda sosyal tabakalar arasında da dikey bir hareketlilik var olmuştur. Örneğin kan bağına dayalı kendi içine kapalı sınıfsal bir yapı olmadığından, reayadan Müslüman ve eğitim görmüş biri yönetim zümresinde görev alabilmekteydi. Bunun örnekleri Osmanlı siyaset tarihi içerisinde sıkça görülmüştür.

Osmanlı toplumunun temel toplumsal birimi; bulunduğu mahalle, köy ile etnik, dini, kültürel bağları olan ailedir. Toplumda kendi hayat ve geleneklerini yaşayan bu kesimde geniş aile tipi yaygındır. Aynı zamanda üst düzey çevrelere mahsus olmak üzere kölelik ve cariyelik de toplum yapısında vardır.¹⁹ Osmanlı toplum yapısında padişah ile aile kavramı arasında olması gereken toplumsal ara sınıf da bulunmaktaydı. Osmanlı toplum yapısında bu sınıfı Tekke ve tarikatlar tamamlamaktaydı. Örneğin Ahilik teşkilatı esnaf ve tebaa arasında eğitim merkezi olmuş aynı zamanda esnaf, tebaanın devletle ilişkilerinde devletin onları kontrol altına almasına yardımcı olurken topluma da bir çeşitlilik ve dinamizm getirmiştir.²⁰ Ahilik teşkilatı Osmanlı Devlet’inde

¹⁷ Günay, a.g.m., s. 31.

¹⁸ Günay, a.g.m., s. 31.

¹⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul , Pan Yayıncılık, 2001, ss. 68-69.

²⁰ Günay, a.g.m., s. 38.

sosyal bağların sağlamlaşmasında çok önemli bir rol oynayarak siyasi iktidara da katkı sağlamıştır.²¹

1.1. Osmanlı Devleti'nin Toplumsal Temeli: Eşitlik ve Adalet Kavramlarının Birleşimi 'Osmanlılık'

Osmanlı Devleti klasik İslam kaynaklarına dayalı bir yönetim şekli benimsemiştir.²² Osmanlı Devleti'nin teokratik bir yapısı vardır ve Osmanlı toplumunun üstünde bir hakimiyet anlayışını benimseyen bu yapının kaynağı da Allah'tır.

Osmanlı sultanları tebaayı Allah'ın emaneti olarak kabul etmişlerdir. Bundan dolayı tebaaya karşı her zaman eşitlik ve adalet prensipleri üzerine kurulu bir yönetim uygulamışlardır.²³ Diğer Türk İslam devletlerinden farklı olarak sınırları açısından giderek genişleyen Osmanlı Devleti'nde azınlık olarak etnik çeşitlilik de artmaya başlamıştır. Osmanlı Sultanları Kuran-ı Kerim 'in Maide Suresinin 8. ayetinde belirtilen *"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmeyin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış) tır. Allah'a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir"* ifadesindeki adalet anlayışı üzerinden her din ve mezhebin kendi inançları doğrultusunda yaşamalarını sağlayan bir politika oluşturmuşlardır.²⁴ Bu anlayıştan yola çıkılarak Osmanlı sultanları adalete vurgu yaparak, devlet tebaasını adalete dayanan bir şekilde yönetmeyi hedeflemişlerdir. Osmanlı Devleti'ndeki adalet unsura örnek olarak Sultan III. Selim'in fermanı şöyledir:

*"Fermanım, İstanbul'da ve civarında yaşayan Rumlardan ve Ermenilerden hukuki olmayan bir şekilde aşırı vergi istenmemesi için yayımlanmıştır."*²⁵

Osmanlı Devleti'nin kuruluş temelinde yatan adalet ve eşitlik (müsavat) kavramları; Osmanlı toplumu içerisinde ırk, din, mezhep ayrımı yapmadan her bireyin

²¹ Karpat, Osmanlı Hoşgörüsü, a.g.e. , s. 67.

²² Osmanlı Devleti'nin teokratik yapısını açıklamak gerekirse; Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve sonrasında Osmanlı Devleti İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed 'in kurduğu İslam dini temellerine dayanan devlet anlayışını sürdürmüştür. Bu anlamda İslam dininin kuralları sadece inanç ve ibadet kurallarından oluşan bir öğretilen ziyade aynı zamanda sosyal , siyasal , ekonomik ve kültürel yaşamı da düzenleyen bir yönetim anlayışı olmuştur. Halil İnalcık, *Osmanlı'da Devlet , Hukuk , Adalet* , İstanbul , Eren Yayıncılık , 2000.

²³ İnalcık , Osmanlı'da... , a.g.e. , s.75.

²⁴ Taner Aslan, "Osmanlı Devleti'nin Siyasi İdari Tarihinde Adalet ve Müsavat Meselesi", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 21, 2010, s. 3.

²⁵ Karpat, Osmanlı Hoşgörüsü, a.g.e., s. 223.

eşit ve adaletli bir şekilde toplum içerisinde yer almasını hedeflemiştir. İşte Osmanlı toplum yapısı içerisinde eşitlik ve adalet unsurlarının birleşimi şeklindeki bu yönetim anlayışı “Osmanlılık” olarak tanımlanmıştır.

Osmanlılık, Osmanlı Devleti içinde yer alan tüm kavim, cemaat ve milletlerin ırk, milliyet farkı gözetmeksizin adalet, hürriyet ve eşitlik ortamında bir arada yaşamalarını sağlamak isteyen bir anlayıştır.²⁶ Osmanlılık kavramı kuruluşun temelindeki adalet ve eşitlik kavramlarını bütünleştiren gerek İslam gerekse Osmanlı kuruluş geleneğine bağlı bir kavram olarak Osmanlı devlet yapısı içerisinde daima var olmuştur. Osmanlılık kavramı ideolojik bir yaklaşımdan ziyade Osmanlı toplumu içerisinde eşitlik ve adaleti sağlamaya yönelik yönetim uygulamalarıdır.

Osmanlılık kavramının esas olarak ideolojik anlamdan uzak oluşu 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar sürmüştür. Osmanlılık bu süreye kadar siyasi bir anlam, etnik bir yapıdan ziyade Osmanlı hanedanlığı topraklarında yaşayan Osmanlı idaresindeki tebaanın tümü olarak kavramsallaştırılmıştır. Ancak Tanzimat dönemiyle beraber özellikle Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları²⁷ ile yaygınlaşan milliyetçilik akımı Osmanlı Devleti içerisinde etkilerini göstermeye başlamıştır. 1800’lü yıllara gelindiğinde çok uluslu devlette artan etnik çeşitliliğin dönemin koşullarına uygun olarak revize edilen bir politika ile yönetilememesi Batılı güçlerin Osmanlı iç işlerine, azınlıkları kullanarak müdahale etmesinin yolunu da açmıştır. Bununla beraber özellikle son dönem Osmanlı aydınları tarafından Osmanlılık anlayışı ideolojik bir alana taşınarak Osmanlılık ya da Osmanlıcılık denilen bir kavramsallaştırmayla beraber; Tanzimat dönemi ve sonrasında devletin parçalanmasına ve Batılı güçlerin Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmasını engellemek amacıyla kullanılmıştır. Osmanlılık ya da Osmanlıcılık politikası bu amaçla Osmanlı içerisindeki azınlıkları kendi bünyesinde eritme politikası yerine onların kendi din ve kültür inançlarına uygun yaşama biçimi sunmasının bir sonucu olarak devletin kendi yıkımına yol açan nedenlerden birini oluşturmuştur.²⁸

Klasik İslam anlayışının temelinde farklı din ve inançlara mensup kişilere karşı adaletli davranmanın zorunluluğu üzerinde durulmuştur. İslam devletleri İslam

²⁶ Yazıcı, a.g.e., s.4

²⁷ Fahir Armaoğlu, *19. yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, 2006,ss.82-158.

²⁸ Kemal Karpat , *Etnik Yapılanma ve Göçler* , İstanbul , Timaş Yayınları , 2010 , ss.105-107.

kaynaklarına dayanan bu anlayışı çeşitli politikalarla uygulamışlardır. Osmanlı Devleti'nde özellikle 1453'te İstanbul'un Fethi'nden sonra genişleyen devletin sınırlarıyla farklı etnik oluşumları bir arada tutmak ve onları memnun edecek bir sistem oluşumuna gidilmiştir. Yönetim olarak bu politika Millet Sistemi ile uygulanmıştır.

1.2. Osmanlı Devleti İçerisindeki Azınlık Yapısı ve İmparatorluk İçerisindeki Etnik Yapıların Bağdaştırılması: 'Millet Sistemi'

Osmanlı Devleti özellikle Anadolu ve Balkan fetihleriyle beraber etnik unsurlarda çeşitlilik yaşamaya başlamıştır. Kuşkusuz toplumsal anlamdaki bu çeşitlenmeyi siyasi olaylardan bağımsız düşünmek olanaksızdır.²⁹ Osmanlı Devleti'nde yükselme dönemine kadar toplumda azınlıklar İslam hukukuna uygun olarak etnik kökenleri dikkate alınmadan sadece mensup oldukları din veya mezhep esasına göre gruplandırılmıştır.³⁰ Ümmet anlayışı denilen bu anlayış içerisinde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bu yana süren Osmanlılık kavramının etkisi bulunmaktadır. Yani Ümmet anlayışında da din, ırk, hukuk ve kültür farklılığı dikkate alınmadan bütün Osmanlı tebaasına eşitlikçi ve adaletli bir yaklaşım öngörülmüştür.³¹ İslam inancı da Müslüman bir topluluğun birliğinin ve siyasal üstünlüğünü tehdit edebilecek ayrımları desteklememektedir. Bu anlamda 15.yüzyılda oluşturulan Millet Sistemi de İslam dininin gereklerine uygundur ve Kuran-ı Kerim'in 5. ve 49. maddelerine atıfla etnik çeşitliliğinin gerçekliğini Osmanlı toplum yapısında sistemleştirmiştir.³²

1453 yılında Fatih'in İstanbul'u alması ile beraber Bizans İmparatorluğu yıkılmıştır. Bizans İmparatorluğu, Balkan topraklarındaki etnik ve dinsel farklılıkların ve bu farklılıkları arttıran çatışmaları yatıştırmakta başarısız olmuştur. Osmanlı Devleti bu mirası devralmış ve olası tehlikelerin de bilincinde olmuştur. Bu sebeple II. Mehmet bu farklılıklar arasında uyum sağlama adına Millet Sistemi'ni kurmuştur.³³ Millet Sistemi geniş bir coğrafyada etnik ve dini çeşitlilik gösteren tebaa arasında barış içinde bir arada yaşam sağlamaya çalışmıştır. Tarihçi Fernand Braudel Türklerin tarihsel

²⁹ Bozkurt, a.g.m.

³⁰ Kemal Karpat, *Ortaoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, İstanbul, Timaş Yayıncılık, 2011, ss. 22-23.

³¹ Yelda Demirağ, "Osmanlı İmparatorluğunda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları", *OTAM Dergisi*, 2002, s. 13.

³² 5. ve 49. maddelerinin Türkçe anlamı için bkz. www.diyaret.gov.tr

³³ Karpat, Osmanlı Hoşgörüsü, a.g.e., s. 220.

süreçte işbirliği yapıları oluşturduğunu belirtmiştir³⁴ ve Millet Sistemi de bunun örneklerindedir.

Osmanlı Devleti Millet Sistemi olarak adlandırılan bu politika ile azınlıkları kendi içinde eritme politikasından çok azınlıkları birbirinden ayıran özelliklerini koruyarak, yüzyıllarca yan yana ama ayrı ayrı gruplar halinde yaşamasını sağlamıştır.³⁵ Pax Ottoman, Osmanlı Barışı ya da Millet Sistemi olarak adlandırılan bu sistemde zimmi olarak nitelendirilen azınlıklara kendi dinlerini sosyal ve hukuki durumlarını düzenleme izni verilmiştir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti; İslami düşünce, hoşgörü ve Osmanlı yönetiminin özelliklerinin birleşmesi ile ortaya çıkan Millet Sistemi ile kendisine bağlı bu dini grupları alt yönetim olarak denetim altında tutmuştur. Aynı kilise ve aynı hukuka bağlı her grup ayrı ayrı ama kimlikleri özellikleri belli olarak yaşamışlardır.

Millet sisteminde din ve mezhep esasına göre ayrılan zimmiler Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler olarak üç ayrı millet olarak kabul edilmiştir. İlk büyük Millet olarak; Ortodoks milleti 1454'te kurulmuş ve Ortodoks Hıristiyanlar ilk kez dini bir otorite altında toplanmışlardır. Ermeni milleti 1461 yılında kurulmuştur. Yahudi milleti ise en son kurulmuştur. Her milletin başında kendi cemaatlerince seçilen dini şefler vardır.³⁶ Cemaat dini bir topluluk olduğu kadar toplumsal ve idari bir birimdir. Cemaatlerin başına seçilen dini şefler ömür boyu görev yaparak vatana ihanet etmedikçe ve kendi cemaatlerince görevden alınmadıkları sürece makamlarında kalmışlardır.³⁷ Aynı diğer üç millete verilen haklar Müslümanlar için de Millet Sistemi çerçevesinde tanınmıştır. Müslümanların da aynı şartlarda değerlendirilmesinin en iyi örneği şeyhülislam makamının varlığı olmuştur. Şeyhülislam, halkla doğrudan ilişkisi bulunmamasına rağmen aynen dini şefler gibi devletin hizmetindeki dini sınıfın başı olarak kabul edilerek yönetim ile Müslüman milleti arasında iletişimi sağlamakla görevlendirilmiştir.³⁸

³⁴ Canbolat, a.g.e., s. 466.

³⁵ Karpat, Ortadoğu'da... a.g.e., s. 8.

³⁶ Gazi Erdem, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanların Sosyal ve Dini Hayatları, s.10-11. <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/1504/> (e.t. 07.06.2012).

³⁷ Bozkurt, a.g.m., s. 50.

³⁸ Kemal Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, İmge Kitabevi, 2006, s. 118.

Millet sistem ile gayrimüslimlerin idare edilmesi daha kolay hale gelmiştir. Daha önce devlet bir bütün olarak gayrimüslimler ile muhatap olurken şimdi bölümlere ayrılmış ve her birinin başında devlete karşı cemaatinden sorumlu olan liderlerle muhatap olmaya başlamıştır. Cemaatlerin liderleri, cemaatin Osmanlı Devlet yönetimi ile ilişkilerini yönetmiş, cemaati temsil etmiş ve cemaat içindeki düzen, asayiş ile vergilerin toplanması gibi işlerden de sorumlu olmuşlardır. Aynı zamanda milletler Osmanlı Devleti'nin ceza hukukuna tabi olmuş ve devlete vergi vermişlerdir. Milletlerin merkezi yönetim kararı gerektirmeyen sorunlarında da ilgili ayrı bir mahkeme sistemi kurmalarına izin verilmiştir. Cemaatlerin kendi ibadethanelerini kurma, kendi okullarını kurarak yönetimlerinde istedikleri dili kullanmalarına izin verilmiştir.³⁹ Böylece bir yandan cemaatler kendi içinde dinsel, kültürel ve etnik sürekliliği sağlarken diğer yandan bu cemaatlerin Osmanlı idari, iktisadi ve siyasal sistemleri ile bütünleşmesini sağlamıştır.⁴⁰ Bu açıdan Millet Sistemi, gayrimüslimler açısından İslâm hukukunun kendilerine tanıdığı haklarda bir kayıp olmamışken devletin zimmi tebaa ile olan ilişkilerinin düzene girmesini de sağlamıştır.

Millet Sisteminde cemaatin temelini ise aile oluşturmaktadır. Sistemde aile gibi düşünülen cemaatin kaynaşması çok önemlidir. Çünkü böylece aile aracılığı ile nesilden nesile geçen sistem anlayışı aynı zamanda herhangi bir grubun yerel pozisyonunun yanında toplumsal katında da etnik kimliğin ve kültürünün korunması için önemli bir temel oluşturmaktadır.

Esas olarak Millet Sistemi inancın evrenselliğini vurgulayarak etnik ve dil farklılıklarını yok etmeye gerek duymamıştır. Osmanlı yönetiminin uygulamaları cemaatlerin toplumsal ve ekonomik hayatını etkilese de, onun kültürel ve dinsel hayatını değiştirmemiş; böylece farklı yerel etnik özellikleri barındırmasına rağmen Millet Sistemi hem dinsel evrenselliği hem de cemaatlerin yerelliğini taşımıştır.⁴¹ Oluşan bu denge durumu güçlü bir merkezi otorite tarafından da korunduğu için süreklilik arz etmiştir. Osmanlı Devleti'nin temel yükümlülüklerini yerine getirdiği ve toplumsal her katmanın uyumu sağlandığı sürece bu durum devam etmiştir. Zamanla 15.yüzyılda kurulan bu sistem içten ve dıştan çeşitli etkilere maruz kalmaya başlamıştır.

³⁹ Karpat, Osmanlı Hoşgörüsü, a.g.e., s. 223.

⁴⁰ Karpat, Etnik ..., a.g.e., s. 46.

⁴¹ Karpat, Ortadoğu'da..., a.g.e., s. 148.

Bu değişim başta yerel önder ya da Ayan⁴² olarak adlandırılan yöneticilere güç kazandırmıştır. Aynı zamanda dilin ön planda olduğu etnik, milli topluluk anlayışı da sistem üzerindeki hiyerarşiyi etkilemeye başlamıştır. Millet Sistemi'nde ortaya çıkmaya başlayan ve temelinde aile olan milli etnik anlayış, döngüsel bir süreçte başta ailede; sonrasında da devlet kurma amacı taşıyan toplumsal ve ekonomik birimlerin bütünleşmesine yardımcı olmuştur.

Osmanlı Devleti; 16. İle 18.yüzyıllar boyunca iç ve dış iktisadi, siyasi ve askeri etkiler altında birçok değişiklik yaşamıştır. Esasen bu süreçte etkili birçok unsur vardır. Toprak mülkiyet sistemi, ordu, toplumsal düzenlemeler, cemaat örgütleri bunlardan bazılarıdır.⁴³ Açıklamak gerekirse gayrimüslim tebaa açısından Osmanlı Devleti'nde "zimmilik", devlete bağlanmanın bir yolu olarak kabul edilmekle beraber, İslam egemenliğini kabul edenlere verecekleri vergiler karşılığında, mal ve can güvenliğinin karşılanması olarak öngörölmüş ancak zimmi olma hiçbir zaman bir Müslüman birey ile eşit olma anlamına gelmemiştir. Aynı zamanda 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı ekonomisinde önemli bir gelir kaynağı olan ve geniş köylü sınıfı kontrol altında tutan tımar sistemimin zamanla gelişen teknoloji nedeniyle işlevini yitirmesi çeşitli sosyal ve ekonomik dengelerin bozulmasına ve devletin gerilemesine neden olmaya başlamıştır.⁴⁴Bu durumda Millet Sistemi'ne dahil olan milletlerin toplumsal yapılarında değişmelere neden olmuştur. Bu değişimde ilk olarak yerel liderlerin iktidara yükselmesi, ikinci olarak kentlerde ticari bir sınıfın oluşmaya başlaması ve üçüncü olarak da aydınlar grubunun ortaya çıkması ile gerçekleşmiştir.⁴⁵ Siyasi anlamda çeşitli taleplerde bulunmaya başlayan milletlerin, bu talepleri hem kendi kiliseleri hem Millet Sistemi hem de Klasik Osmanlı otorite kavramı ile çatışmaya başlamıştır. Millet sistemi ile yerel yönetimlere belli oranda serbestlik sağlayan Osmanlı Devleti bu hiyerarşik yönetim yapısını merkezi otorite ile korumaya çalışmıştır. Ancak özellikle

⁴² Arapça göz anlamına gelen ayrı kelimesinin çoğulu olan Ayan kelimesi, bir kasaba yada şehrin önde gelen esnaf ve tüccarlarına verilen isimdir.Ayanlar toplum yapısı içerisinde maddi değerlerden ziyade şahsi değerleri yüksek insanlardan oluşun ve zamanla devlet adına devlet arazilerinden (mukataa), iltizam yolu ile vergi toplayan sınıfı oluşturmuşlardır.Ancak devletin güç kaybetmesi ile buldukları bölgelerde kendi hakimiyet alanlarını oluşturmaya çalışmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz.Mustafa Akdağ , Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839 , *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* ,C.8-12 , S.14-23 , 1970.

⁴³ Dönemin siyasi olayları için bkz.Armaoğlu,a.g.e.ayrıca bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih I*, İstanbul , 14.B. , İmge Yayıncılık.

⁴⁴ Karpat, "Osmanlı'da.. " a.g.e., ss. 223-228.

⁴⁵ Karpat, "Osmanlı'da.. " a.g.e. , s. 156.

Ayan ya da topluluk önderleri devletin de zayıflaması ile yaşadıkları bölgede kendi otoritelerini güçlendirmeye çalışmışlardır. Zaten 18. yüzyılda Osmanlı Devleti Ayanlığı ve bir Ayanın baktığı bölgeyi idari bir birim olarak tanımak zorunda kalmıştır.

2. MİLLİYETÇİLİK AKIMININ OSMANLI DEVLETİ'NE YANSIMALARI VE 'OSMANLILIK' YAKLAŞIMININ SİYASİ UNSURA DÖNÜŞMESİ

Yaşanan çeşitli değişim ve huzursuzluklara rağmen 19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti içinde yaşayan azınlıklar oldukça rahattı. 1453 yılından itibaren dost ülke vatandaşlarına bazı haklar tanınmaya başlanması sonrasında 1553 yılında kapitülasyonlar adı altında Fransa'ya bazı ticari, hukuki kolaylıklar ve imtiyazlar verilmesi 1700'lü yıllara gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile kapitülasyonların genişletilmesi, Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik yapıyı da bozmaya başlamıştır.⁴⁶ 1699 yılında Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yenilgisinin ardından 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması ile ilk defa nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan Kırım Rusya'ya verilmiş ayrıca Ruslara Osmanlı Devleti içinde yaşayan Ortodoks Hıristiyanlar üzerinde koruma hakkı da tanınmıştır. Bu anlaşmalara taraf olan büyük devletler de ait oldukları mezhebin savunuculuğuna girişmişler ve Osmanlı tebaası olan gayrimüslimleri kullanarak Osmanlı iç işlerine müdahalelerde bulunmaya başlamışlardır.⁴⁷

Zamanın değişen bu koşulları ile Osmanlı Millet anlayışı değişen koşullara cevap verememeye başlamıştır. Aynı zamanda 1789 Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları'ndan sonra yayılmaya başlayan milliyetçilik ve eşit vatandaşlık kavramlarının sonucu olarak devrimin yaydığı milliyetçilik akımı, çok uluslu etnik bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu birçok sorun yanında milliyetçi karakterli iç isyanlara da sebep olmaya başlamıştır.

Fransız Devrimi'nin etkileri Osmanlı Devleti'nde iki şekilde kendini hissettirmiştir:

1) İmparatorlukta yaşayan gayrimüslim azınlıklar milliyetçilik duygusuyla bağımsızlık faaliyetleri içine girmişlerdir.

⁴⁶ Armaoğlu, a.g.e., ss.41-56.

⁴⁷ Armaoğlu, a.g.e., ss.41-56.

2) *Aydın Türk kesim arasında hürriyet duygusuyla padişahın yetkilerinin bir kısmını halka devretmeyi amaçlayan meşrutiyet şeklindeki bir yönetime kavuşma hayali belirmeye başlamıştır.*⁴⁸

Osmanlı kimliği İslam kimliği ile özdeşliğinden dolayı Batıda doğan milliyetçilik hareketlerinden başta etkilenmemiştir. Osmanlı kimliği eski Türk gelenekleri ve İslamiyet ile şekillenmiş ve 19. yüzyıla kadar Türkler kendilerini Müslüman olarak görürken aynı zamanda Osmanlı hanedanlığına olan bağlılıklarını da korumuşlardır. Ancak çeşitli ayrıcalıklardan yararlanan gayrimüslimler ticari faaliyetlerini geliştirerek Müslüman tebaadan daha güçlü bir pozisyona gelmişlerdir. Böylece Gayrimüslimler ekonomik olarak güçlenirken çağdaş fikirlerle de beslenerek ulusal bilinçlerini arttırmaya başlamışlardır. Osmanlı tebaasına tabi Müslüman tüccarlar ise yabancı tüccarlar ile rekabet edemez hale gelmeye başlamış zamanla ticari faaliyetlerini sürdürebilmek adına yabancılarla ortak olmaya başlamışlardır. Bu durumda da Rum ve Ermeniler Laventenler olarak adlandırılan sınıfı oluşturmuştur. Bu yeni sınıf da ayrılıkçı hareketleri körüklemiştir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gücünün zayıflamasıyla yabancı devletlerinde müdahalesi artmaya başlamıştır. Toplum içinde yaşayan Katolikler, genellikle Fransa, İtalya ve Avusturya; Protestanlar, İngiltere ve Almanya; Ortodokslar da Rusya tarafından himaye edilmeye başlamıştır.⁴⁹ Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde 19 yüzyılda askeri düzende de bozulmalar başlamış, düzenini yitiren ordu gittikçe sorun çıkarmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti bu düzensizlikler karşısında çağın gereklerine uygun olarak tebaa arasında eşitlik ve adalet prensibi üzerine çalışmalar yapılmaya çalışırken azınlıkları kullanarak zayıflayan Osmanlı Devleti üzerindeki dış baskılar da artarak devam etmiştir. Avrupalı büyükelçiler her fırsatta ve her şartta eşitlik prensibini kullanarak padişahın karşısına gelmiş⁵⁰, bu durumda Osmanlı tebaasında tam anlamıyla bir kaynaşma sağlamanın aksine, azınlıkların kendi milli bilinçlerine olan bağlılıklarını ve bağımsızlık isteklerini arttırmıştır.

Zamanla Osmanlı Devleti'ni parçalamak için azınlıkların hukuki statülerine müdahale eden dış güçler Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlarla tanıdığı hakları Berat

⁴⁸ Sadi İrmak, *Atatürk ve Türkiye'de Çağdaşlaşma Atılımları*, Ankara, Hisarbank Kültür Yayınları, 1981, s. 29.

⁴⁹ Mehmet Cem Ulugöl, *Osmanlı ve Türkiye'de Vatandaşlık Kavramı, Azınlıklar Üzerine Etkisi ve Uygulamaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2009.

⁵⁰ Demirağ, a.g.m., s. 21.

denilen belgelerle her yıl yüz binlerce Osmanlı azınlığa da tanımaya başlamışlardır. Böylece milyonlarca kişi, Osmanlı kanunlarına tabi olmaktan çıkarılmıştır. Askerlik yapmamışlar, vergi vermemişler, işledikleri adli ve siyasi suçlardan sorumlu tutulamamışlardır. Bunun en önemli sonuçlarından biri de Osmanlı Devleti bunları takip edememiş ve yargılayamamıştır. Bu durum da Osmanlı Devleti'nde ciddi bir karışıklığa neden olmaya başlamıştır.⁵¹ Osmanlı Devleti yaşanan karışıklığı önleme ve mevcut politikalarını revize etme adına çeşitli değişiklikler yapmaya başlamıştır. Tanzimat Fermanı ile başlayan bu süreç Meşrutiyet'in İlanı'na kadar gitmiştir.

Tanzimat fermanının ilanından önce Osmanlı Devleti Mısır sorunu ile uğraşıyordu. Sorunu çözmeye adına Osmanlı Devleti İngiltere'nin desteğini sağlamayı amaçlıyordu.⁵² Balta Limanı Antlaşması ile İngiltere'nin desteğini alan Osmanlı Devleti bunun karşılığında çok büyük imtiyazlar vermiştir.⁵³ Esas olarak Tanzimat Fermanı Mısır Sorunu ile iç içedir. Zira fermanın ilanının bir sebebi de Mısır Sorununun da dış destek almaktır. Osmanlı Devleti tüm bu olguların etkisi ile gayrimüslimleri memnun edecek adımlar atmaya başlamıştır. Osmanlı tebaasına eşitlik hakkını hukuki olarak ilk kez ortaya koyan ve Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanan 3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı bu adımların başında gelmiştir.⁵⁴

Tanzimat Dönemi; çatışmanın ve gelgitlerin yaşandığı önemli bir zaman dilimidir. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı, devletin askerî ve siyasî sorunlarının yanında ilk kez sosyal sorunlarla da karşılaşmıştır. Fransız Devrimi'nin yapısal oluşumlarının da etkisi ile ülkede yaşayan gayrimüslim unsurlar sosyal şikayetlerini siyasal taleplerle birleştirerek devlete karşı isyan etmeye başlamışlardır.⁵⁵ Egemenlik haklarına gölge düşüren bu durum karşısında Osmanlı devlet adamları, Tanzimat Fermanı ile gayrimüslimlerin hukuki statüsünde esaslı değişiklikler yapmak zorunda kalmışlardır.⁵⁶

Tanzimat Fermanı'nın içeriğini üç ana başlığa ayırmak mümkündür. Bunlar; Müslüman ve Gayrimüslim tebaanın ırz, namus, mal, can ve yasalar karşısında eşitliği

⁵¹ Bozkurt, a.g.m., s. 54.

⁵² Armaoğlu, a.g.e., ss.292-325.

⁵³ Armaoğlu, a.g.e., ss 292-325.

⁵⁴ Şerif Demir, "Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlılık", *Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*, S.29 , 2011 , s. 337.

⁵⁵ Demir, a.g.e., s. 333.

⁵⁶ Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanının ayrıntılı tahlili için ayrıca bakınız. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi üzerine arşiv çalışmaları, incelemeler*, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1994.

ilkesinin sağlanması, verginin düzenli bir usule göre belirlenmesi ve alınması, askerlik ödevinin belli bir usule bağlanması konularındır. Tanzimat Fermanının en önemli içeriği Müslüman ve Gayrimüslim halk arası eşitlik meselesidir. Bu durum fermanda şu şekilde ifade edilmiştir:

“.....tebaayı Saltanat-ı Seniyüzyulemizden olan ehl-i İslam ve milel-i şer’i iktizasınca kaffe-i Memalik-i Mahsusemiz ahalisine taraf-ı Şahanemizden emniyet-i kamile verilmiş...”⁵⁷

Tanzimat dönemi ile birlikte merkezi bürokrasiden, taşra yönetimine, hukuk alanından vergi sistemine, askeri alandan eğitim alanına kadar bir dizi önemli reform ve düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan reformlar sadece dış baskıların sonucunda yapılmamış aynı zamanda ülke içinde ve dışında merkezi hükümetin gücünü arttırmak, dış müdahaleyi engellemek ve devletin devamlılığını sağlamak adına yapılmıştır.⁵⁸

Tanzimat Fermanı ile getirilen tebaanın eşitliği ilkesi ilk kez hukuki olarak kendini göstermiştir. Tanzimat’tan önce Müslüman halkın davaları şer’i mahkemelerde görülmüşken gayrimüslimlerin davaları ise kendi cemaat mahkemelerinde görüşülmekteydi. Tanzimat Fermanı ile Karma Ticaret ve Karma Asliye Mahkemeleri kurulmuştur.⁵⁹ Tanzimat Fermanı’nın yenilik getirdiği bir diğer alan ise askerlik üzerinedir. Tanzimat öncesi dönemde bazı istisnalar hariç yalnızca Müslümanlar askere alınırdı. Gayrimüslimlerden ise askerlik yapmamalarının karşılığı olarak cizye vergisi alınırdı. Fermandan sonra gayrimüslimlerinde askere alınması çalışmaları yapılmış ancak hayata geçirilememiştir.

Tanzimat Fermanı’nın tamamlayıcısı niteliğindeki 1856 Islahat Fermanı ise Paris Antlaşması’nın bir ön koşulu olarak Batılı devletlerin baskısı sonucu hazırlanmış ve Tanzimat Fermanı’nda verilen sözler bu sefer daha detaylı bir şekilde temel hukuk prensibi çerçevesinde yeniden düzenlenmiştir. Genel olarak sadece azınlıklarla ilgili olarak çıkartılan Islahat Fermanı bir yandan uyruklar arasında fark olmadığını vurgularken, bir yandan da azınlıkların eski ayrıcalıklarını teyit etmiştir.⁶⁰ Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere yönelik siyasi sınırlandırmalar kaldırılmış, etnik ve dini aşığılamayı ifade eden bütün sıfatlar yasaklanarak karma mahkemelerin yetkileri

⁵⁷ Önder Kaya, *Tanzimat’tan Lozan’a Azınlıklar*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2005, s. 71.

⁵⁸ Ulugöl, a.g.m.

⁵⁹ Ayber, a.g.m.

⁶⁰ Bozkurt, a.g.m., s. 52.

geniştirilmiş ayrıca vergi ve askerlik konusunda eşitliğin sağlanması için gerekli düzenlemelerin yapılması kararlaştırılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nde yaşayan herkes mahkemeler önünde, vergilendirmede, askerlik hizmetinde, sivil ve askeri okullara alınmada, devlet memuriyetine getirilmede eşit hale getirilmiştir. Aynı zamanda dini grupların örgütlenme özgürlüklerinin korunmaya devam edileceği de belirtilmiştir.⁶¹

Tanzimat dönemi ile gayrimüslim tebaanın yabancı devlet uyrukluğuna geçerek kapitülasyonlardan yararlanma arayışı, Osmanlı Devleti'nde uyrukluğunu ciddi bir hukuki düzenlemenin gerekliliğini ortaya koymuştur. Bunun sonucu olarak 1869 yılında Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi yayımlanmıştır.

Ortak vatan etrafında birleşmeyi esas alan Sultan Abdülaziz, 19 Ocak 1869'da dokuz maddeden oluşan Tâbiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'ni kabul etmiştir. Kanunun temel özelliği, Müslüman ve Hıristiyan ayırımı yapılmaksızın bütün halkı kapsamasıdır. Kanun, dini anlayışa dayalı vatandaşlık kavramını terk ederek onun yerine Batı hukukundaki uyrukluğunu esas almıştır. Böylece Kanun ile vatandaşlık tanımı, tarifî ve şartları hukukî güvence altında tanımlanmıştır. Tâbiyet-i Osmaniye Kanunnamesi Osmanlı ülkesinde ümmetten millete geçişte ve modern vatandaşlık kavramının gelişmesinde önemli bir adım olmuştur⁶². Bir yandan gayrimüslimlerin ulus olma hayalleri şekillenirken, diğer yandan Osmanlı yönetimi ve Osmanlı aydın kesimi toplumu ortak bir Osmanlı vatandaşlığı altında birleştirmeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda, vatandaşlığa ilişkin 19 Ocak 1869'da çıkarılan yasanın ilk maddesi ile Osmanlı anne ve babadan doğan veya yalnızca Osmanlı babadan doğan herkes Osmanlı vatandaşı olarak tanımlanmıştır.⁶³

Osmanlı vatandaş anlayışı genel olarak "*Osmanlılık*" ideolojisi temeline dayanmaktadır. Osmanlılık, Osmanlı vatandaşlığının devlet dahilinde yaşayan halkların özel kimliklerini aşan bir aidiyet düzenini ifade etmektedir.⁶⁴ Bu söylemin benimsenmesinin arkasında yatan düşünce, tüm halkların eşit şekilde siyasi hayata

⁶¹ İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu..., a.g.e.

⁶² Demir, a.g.m., s. 341.

⁶³ Demir, a.g.m., s. 341

⁶⁴ Ezgi Güzel Polat, "Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı", *Ankara Barosu*, Ankara, C.2011/03, S. 69, s. 133.

katılması sayesinde Osmanlı Devleti'ne karşı olan ayaklanmaların ve bağımsızlık hareketlerinin son bulacak olması inancıdır.

Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, Osmanlı vatandaşlığının kazanılmasında soydanlık (kan bağı) ilkesini benimsemiştir. Kanunnamenin 1. maddesine göre anne veya babası Osmanlı soyundan olanlar yani Osmanlı uyrukluğunda olan anne ya da babaya soydanlık (kan bağı olarak ilgili kişinin soyundan gelen) ilişkisi ile bağlı olan kişiler Osmanlı uyrukluğunu soydanlık (kan bağı) ile alarak Osmanlı vatandaşı sayılmaktadır. Kanunnamenin 2. maddesine göre ise ayrıksı durumlarda toprak ilkesi de Osmanlı vatandaşlığının kazanılmasında başvurulan bir yöntem olarak kabul edilmiştir. Bunun için Osmanlı ülkesinde doğan çocukların erginliğe erişmelerinden başlayarak üç yıl içinde Osmanlı uyruğunu elde etmek için istemde bulunmaları gerekli kılınmıştır. Kanunnamenin 9. maddesi ise, Osmanlı ülkesinde ikamet eden herkesi Osmanlı uyruğu sayarak yabancı uyruklu ileri sürülmesinin önüne geçme amacı taşımıştır. Bu maddeye göre, yabancı bir devletin uyruğu olduğunu iddia edenler bunu kanıtlamak zorunda bırakılmıştır.

Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, o güne kadar ilk defa vatandaşlık hukukunu düzenlemesi, vatandaşlık konusunun yasal bir zemine taşınması bakımından çok önemlidir. Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi'nden sonra 1876'da kabul edilen ilk Osmanlı Kanun-i Esasisi'nde ise Osmanlı vatandaşlığı anayasal düzeyde koruma görmüştür. Anayasanın, "*Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi bir din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyzen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir*" cümlesinden din, mezhep farkı gözetilmediği ve uyrukluğun kazanılması ya da kaybedilmesinde keyfi uygulamaların olmayacağı belirtilmiştir.⁶⁵

Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Vatandaşlık Kanunu ile Osmanlı Devleti Millet Sistemi'ndeki din, mezhep özgürlüğü anlayışı yerine eşit vatandaşlık anlayışına geçmeyi hedeflemiştir.⁶⁶ Bu sayede devletin devamlılığı garanti altına alınmış olacaktır. Ancak ne Tanzimat ve Islahat Fermanları ne de Meşrutiyetin İlanı Avrupa devletlerinin Osmanlı siyasi hayatı üzerindeki etkilerini azaltmaya yetmemiştir. Aksine Osmanlı bünyesindeki milletlerin kendi ulusal devletlerini kurma girişimleri giderek hız

⁶⁵ Polat, a.g.e., s. 133.

⁶⁶ Canbolat, a.g.e., s. 217.

kazanmış, hiçbir millet, Osmanlı çatısı altında bir arada yaşamak uğruna kendi ulusal kimliğini geri plana atmak istememiştir.

2.1. Tanzimat Dönemi Osmanlılık Kavramının Algılanışı

Osmanlı Devleti milliyetçilik hareketleri karşısında ilk olarak Osmanlı milliyetçiliğini ön plana çıkarmaya başlamıştır. Bununla beraber Osmanlı milliyetçiliği Osmanlı tebaası arasında bir bütünleşme sağlayarak ırk, dil, din, etnik kimlik ayrımı yapmadan ulusçuluk akımına paralel bir Osmanlı milliyetçiliği oluşturmaya çalışmıştır. Ancak Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile Osmanlı içerisindeki azınlıklar kendilerine sağlanan ayrıcalık ve hakların yanında Batılı güçlerin de kendilerini desteklemelerini fırsat bilerek bağımsızlık istemeye başlarken aynı zamanda Müslüman aydın kesim de yönetimi eleştirerek yeni yönetim anlayışlarını aramaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu karmaşa ortamında dönemin ilk aydın öncü grubu olan Genç Osmanlıların ideolojisi olan Osmanlılık, Tanzimat'tan Meşrutiyet dönemine kadar Genç Osmanlılar tarafından temsil edilmiştir. Onlar Osmanlı birliğini Meşrutiyet idaresi içinde hürriyet, adalet, eşitlik ilkeleri ve parlamenter sistemle sağlanacağını savunmuşlardır.⁶⁷

Tanzimat Fermanı en çok eşitlik kavramının üzerinde durmuştur. Esas olarak Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile Osmanlı halkı için çeşitli din ve ırklar arasında eşitlik sağlamaya çalışmıştır. Burada sağlanmak istenen İslamiyet'i benimsemiş bir toplumda kozmopolit bir camia oluşturmak ve bu camiayı birleştirici unsur olarak Osmanlılık'ı ele almaktır. Ancak burada Osmanlı Devleti, devlet kuruluşundan bu yana Osmanlı yapısı içinde eşitlik ve adalet kavramlarını bütünleştiren Osmanlılık kimliğini ideolojik bir biçime sokmaya çalışmış ve bundan sonra Osmanlılık ideolojik olarak yön değiştirmiştir. Bu ideoloji Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı aydınları ve bürokratları tarafından devletin parçalanmasını önleyebilecek bir anlayış olarak var olmuştur.⁶⁸

Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi ile Osmanlı Devleti kuruluşundan bu yana var olan dini cemaatleri kaldırarak vatandaşlık

⁶⁷ Yazıcı, a.g.e.,s 20-29.

⁶⁸ M.Şükrü Hanioglu , Osmanlıcılık ,*Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* , C.5 ,İletişim Yayınları , Ayhan Matbaacılık,1985 , ss.1388-1389.

ve hukuki düzene dayalı bir Osmanlı milleti yaratma çabasına girmiştir.⁶⁹ Osmanlılık kavramı oluşturulmaya çalışılan Osmanlı milleti içinde sivil toplumu da ele aldığından artık Osmanlı tebaasını bir anlamda devletin mülkiyetinden çıkararak bireysel anlamda vatandaş olma statüsünü kazanıyordu. Modern bir millet olmak amacıyla yapılan bu düzenlemelere rağmen Osmanlı Devleti esas olarak Müslüman bir devletti ve bu düzenlemeler ile gayrimüslimler de Millet Sistemi ile kazandıkları din temelli kimliklerine bu kez dil ve etnik kimliklerini de katarak doğacak devletlerine temel oluşturmaya başlamışlardır. Bu anlamda örneğin eskiden Ortodoks ya da Hıristiyan sayılan Bulgar, Rum ve Sırp bu kez Bulgarlık, Rumluk ve Sırpılık anlayışlarına yönelmeye başlamışlardır.⁷⁰ Bu anlamda Osmanlılık kavramı için kendi kimliğini arka plana alan kesim Türkler olmuştur. Osmanlı Devleti'nin çöküşünü kendi sorunu olarak gören unsur Türklerdir. Çok uluslu devlette her türlü ayrılığın Osmanlılık ile önlenebileceğine inanan ve bunu da savunan tek unsur Türkler olmuştur.⁷¹ İşte bu sebeple bu dönemin aydın kesiminde Türklük anlayışı yerine Osmanlılık anlayışı hakim olmuştur. Bu durumda Türklerin doğrudan kendi milliyetçiliklerine yönelmelerini geciktirmiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile işte Türk olmayan diğer Osmanlı tebaaya, Osmanlılığa bağlı olmaları adına çeşitli imtiyazlar verilmiştir.

Tanzimat ile beraber ideolojik olarak şekillenen Osmanlılık anlayışının 3 temel unsuru vardır:

“1) Osmanlı vatani, vatan anlayışı ve vatan sevgisi

2) Osmanlı menfaati fertlerin ortak menfaati

3) Osmanlı hanedanı hanedanlık yönetiminde muhafaza edilen rejim.”⁷²

Osmanlı tebaası eşit olarak bu üç unsur etrafında birleşerek Osmanlı Milletini oluşturacaktır. İşte Osmanlı Devleti kuruluşundan bu yana var olan Osmanlılık kavramı; Tanzimat dönemi ile şekil değiştirerek yine devlet içindeki farklılıkları bir arada tutma adına bir ideolojiye dönüşmüş, bu anlamda millet kavramını vurgulayarak Osmanlılık

⁶⁹ Karpat, Etnik ..., a.g.e., s.105

⁷⁰ Karpat, Etnik..., a.g.e., s.107.

⁷¹ Hanioğlu, a.g.m., s.1391.

⁷² Yazıcı, a.g.e., s. 31.

ya da Osmanlılık ideolojisi şeklinde devletin parçalanmasını önleme çabalarının başlangıç fikir akımlarından birini oluşturmuştur.⁷³

2.2. Osmanlılık Anlayışının Özel Görünümü: Osmanlılık

Osmanlılık ve Osmanlılık kavramları özellikle Tanzimat dönemi sırasında birbiri yerine kullanılmışsa da iki kavram arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Osmanlılık kavramı Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bu yana devletin şekillenmesinde ve özellikle yükseliş döneminde imparatorluğa dönüşen devlet yapılanmasında çeşitlenen tebaada bütünlüğü sağlama adına kullanılmışken, Osmanlılık Tanzimat sürecinde milliyetçilik akımının Osmanlı tebaası içinde yer alan azınlık gruplar arasında yaydığı bağımsızlık hareketlerine karşı tüm tebaayı, tebaanın farklı unsurlarına rağmen bir arada tutma gayreti olarak nitelendirilmiştir.⁷⁴ Başka bir deyişle Osmanlılık, Osmanlı Devleti içinde bütün unsurları Osmanlılık ruhu içinde birleştirmeyi amaçlayan bir düşüncedir. Zaten Osmanlılık, Osmanlılık kavramının hedeflediği ve yüzyıllar boyu başardığı Osmanlı tebaasını bir arada tutma uygulamalarının, imparatorluğun Tanzimat dönemi ile başlayan bunalım dönemlerinde siyasi bir ideoloji olarak yine farklı unsurları Osmanlılık kavramı gereği bir arada tutma çabalarıdır. Tanzimat dönemi ile Batılı devletlerin desteğini alan Osmanlı Devleti içindeki çeşitli azınlık gruplar, bağımsızlık istemeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti de içindeki tüm etnik gruplar üzerinde Osmanlılık üst kimliğine vurgu yaparak Osmanlı Milletini oluşturarak tüm etnik ve dinsel grupların Osmanlı menfaati doğrultusunda hareket etmeleri adına Osmanlılık fikrini ortaya atmıştır. Esas olarak Osmanlılık, Balkan Savaşlarında yaşanan yenilgi sonucunda Balkan uluslarının Türk ve Müslümanlara karşı tavrına kadar desteklenmiştir. Osmanlılık anlayışı bu zamandan sonra başarısız olmuş ve yerini Pan İslamizm'e bırakmıştır.⁷⁵

Osmanlılık kelime olarak ilk kez Fransa'da kurulan ve kendilerine Jeunes Turc diyen ve Avrupalılar tarafından Jön Türkler olarak adlandırılan Osmanlı Devleti'nin önde gelen aydınlarından Mehmet Bey, Reşat Bey, Namık Kemal, Refik Bey, Ziya Paşa, Ali Efendi, Ali Suavi'nin kurduğu örgütsel oluşumun ortaya çıkardığı bir

⁷³ Hanioglu ,a.g.m.,s.1389

⁷⁴ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, İstanbul , Küre Yayınları, Nisan 2001, s.85.

⁷⁵ Pan İslamizm aslında Rus aydın ve siyaset adamlarının Slav olduğunu iddia ettikleri toplulukları yönetme adına Balkanlarda etkili olması sonucu Pan Slavizm politikasına karşı ortaya çıkmıştır. Gökhan Koçer "Türk Dış Politikasında Din Unsuru" *Akademik Orta Doğu Dergisi*, C. 1, ss.146-155.

görüşür. Aynı zamanda Genç Osmanlılar olarak da anılan bu aydın grup imparatorluğun devamı için Osmanlı içindeki tüm farklı unsurların siyasi birleşiminin gerekli olduğunu savunurken sosyal, siyasal ve hukuki eşitlik adına Meclis-i Mebusan'ın açılmasına ve Kanuni Esasi 'in ilanına da önemli katkılarda bulunmuşlardır.⁷⁶

Osmanlı Devleti'nde ilk anayasanın ilanı ile tebaa arasında hukuki bir eşitlik sağlanırken Osmanlı Devleti'nin ilk meclisi olan Meclisi Mebusan'ın açılması ile de siyasi anlamda eşitlik sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak 1877-1878 Osmanlı–Rus Savaşı sırasında Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında yaşanan çeşitli çatışmalar sonucu beklenen etki yaratılamamıştır.⁷⁷ Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan tebaanın ilk siyasi kimliğini oluşturan Osmanlılık kavramının temelinde devlet vatandaşlığı vardır.⁷⁸ İlk olarak Islahat Fermanı'nda Osmanlı tebaasından vatandaş olarak bahsedilmesinin arkasından, 1869 Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi ile de Sultanın kulu olan tebaaya devlet vatandaşı sayılma hakkı verilmiştir. Osmanlı ülke sınırları içerisinde yaşayan insanlara verilen vatandaşlık hakkı ilk başta basit bir uygulama olarak algılanabilir. Ancak bununla Osmanlı sınırları içerisindeki tebaa Osmanlılık fikri ile yeni bir kimlik kazanmıştır. Bunun bir getirisi olarak kazanılan bu kimlik köklü değişikliklere ve yeni gelişmelere neden olmuştur. Osmanlılık ya da Osmanlılık fikri ile geliştirilen Osmanlı kimliği kişilerin din, soy (etnik), dil gibi temel kimlik unsurlarını farklılıklara rağmen bir arada tutmayı hedeflemiştir. Fakat dönemin konjenktürel durumuna bakıldığında bireyin ve bireyselciğin ön planda olduğu bağımsızlık, milliyetçilik gibi akımlar karşısında bu yeni Osmanlı kimliğinin tarihsel ihtiyaçlara cevap veremediği görülmektedir.

Osmanlılık kavramına ilişkin tepkiler açısından Hıristiyan tebaa yaklaşıma temkinli dururken özellikle Anadolu, Balkanlar ve Kafkasya'da yaşayan Türkler Osmanlılığı bir Müslüman kimlik olarak algılamışlardır.⁷⁹ Osmanlılık, Tanzimat Dönemi'nde imparatorluğun bölünmesini engelleme adına çıkarılan bir plandır. Ancak

⁷⁶ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, İstanbul ,Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

⁷⁷ Koçer, a.g.m.

⁷⁸ Kemal Karpat, *Kimlik Sorunlarının Türkiye'de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi*, Bağlam Yayınları, 1995, ss. 28-29.

⁷⁹ Fahri Yetim, "II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: 'Millet-i Hakime' Düşüncesi ve Etkileri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.18,2008, s. 73.

Osmanlılık kavramının gayrimüslim tebaaya sağladığı ayrıcalık ve haklar Müslüman tebaayı rahatsız ederken, aynı zamanda Devşirme sistemine rağmen devlet yapısı içerisinde halen hakim sınıf olan Türk unsuru tarafından da hakim millet algısını zayıflattığı gerekçesiyle mesafeli yaklaşmıştır.18 yüzyıldan itibaren ulus devlet kavramı ile beraber Rusya ve Avusturya gibi çeşitli etnik kimliklere sahip olan toplumlarda bölünmeler ve belli kesim üzerine bir bürokratikleşme süreci Osmanlı Devleti'nde yaşanmamıştır. Çünkü Osmanlı Devlet yapısı içerisinde devlet yönetimde kesin olarak hakim bir sınıf oluşmasına izin verilmemiştir. Örneğin devşirme sistemi ile birçok gayrimüslim tebaa devlet yönetiminde yer almış; yine 19. yüzyılda hariciye nezaretinde birçok gayrimüslim vatandaş görevlendirilmiştir.1877'de Mebusan Meclisi'nde çok uluslu devletlerde görülmeyen bir etnik çeşitlilik var olmuştur.⁸⁰Bu anlamda Osmanlılık ulusçuluk akımına tepki olarak siyasi bir ideoloji olarak şekillense de aynı zamanda ulusçuluk akımından da beslenmiştir.

19. yüzyıldan itibaren Rumeli, Kırım ve Kafkaslardan Anadolu'ya göçler başlamış; Anadolu'da İslam gelenekleri ve Osmanlı Devlet kültürü içerisinde yaşamış Türk, Arnavut, Kürt, Arap, Abaza, Tatar gibi Türk soyundan olsun ya da olmasın kendi yaşayışları ile amaç birliği içerisinde kaynaşmaya çalışan yeni bir millet kavramı ortaya çıkmaya başlamıştır.⁸¹ Bu millet kavramında Osmanlı – Müslüman kimliği ve benliği doğmaya başlamıştır. Osmanlı Devlet seviyesinde Türkçe konuşan bu kesim kendi ailesi ya da topluluğunda yerel özelliklerini korumuş, yerli halk ve daha öncesinde gelen göçmen kesim ile kaynaşarak yeni bir millet kavramını oluşturmaya başlamıştır.İşte Osmanlılık sayesinde birçok farklı Müslüman etnik ve dil grupları farklılıklarının üstünde yeni bir kimliğe sahip millet kavramını oluşturmuşlardır.Bir anlamda ulusçuluk akımından bu şekilde beslenen Osmanlılık kavramı ideolojik olarak Osmanlılık kavramına dönüşmüş, sonrasında ise oluşan bu yeni kimliğe sahip ümmet – millet kavramı zamanla Osmanlı ümmeti ya da Osmanlı – Türk milleti olarak algılanmaya başlamıştır.⁸²

⁸⁰ Yetim, a.g.m., s. 73.

⁸¹ Kemal Karpat, "Kimlik..", a.g.e., s. 32.

⁸² Kemal Karpat "Etnik ...", a.g.e. s.109.

İKİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU'DA OSMANLI HAKİMİYETİ VE OSMANLI EGEMENLİĞİNDEN GÜNÜMÜZE KADAR BÖLGEYE GENEL BİR BAKIŞ

1. ORTADOĞU'DA OSMANLI EGEMENLİĞİ DÖNEMİ

Ortadoğu'yu tanımlamak esas itibari ile zordur. Ortadoğu günümüzde coğrafi olarak çöllerin ortasında demokrasinin yerleşemediği cihat ve küreselleşme arasında kalan bir yerdir.¹Ortadoğu kavramı ilk defa 1902 yılında ünlü Amerikan tarihçisi ve stratejisti Alfred Thayer Mahan tarafından '*The Persian Gulf and International Relations*' adlı makalesinde bölgeyi ifade etmek için kullanılmıştır.² Mahan tarafından Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanılan kavram jeostratejik bir anlayış çerçevesinde kullanılmıştır. Sonrasında İngiliz dilinde Angus Hamiltan tarafından bilim dünyasına kazandırılan kavram, Hindistan kral naibi Lord Curzon tarafından da resmi konuşmalarda Hindistan çevresindeki yerleri ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.Kavramsal olarak Şark-Doğu (East) ve Yakındoğu (Near East) kavramları ile bağdaşan Ortadoğu kavramı, Batı merkezli bir kavramdır. Bu anlayışa göre Avrupa merkez olarak alınmakla birlikte buraya uzak olan alanlar yakın, orta, uzak şeklinde nitelendirilmiştir. Eski Yunanlılar dünyayı medeni güney ve barbar kuzey olarak ayırırken bu durum Roma İmparatorluğunda Batı ve Doğu olarak ayrılmıştır. Bu durumda Doğu İmparatorluğunun başkenti Konstantinopolis yani İstanbul Doğu'nun merkezi konumunda yer almıştır.³

20.yüzyılda başlayan Coğrafi Keşiflerle beraber Çin, Malezya, Japonya Uzakdoğu olarak adlandırılmıştır. Uzakdoğu ile Akdeniz sahilleri arasında kalan bölge ise Yakındoğu olarak nitelendirilirken, Avrupa ile Uzakdoğu arasında kalan bölgeye ve 1453 yılından itibaren de Osmanlı Devleti egemenliği altındaki topraklara Yakındoğu,

¹ Koray Çalışkan, "Ortadoğu Siyasetini ve Toplumlarını Anlama Yolu", *İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi*, S.39, Ekim 2008 ;Tayyar Arı, *Ortadoğu Savaş, Siyaset ve Diplomasi*, 4.B., Mkm Yayıncılık, ss. 125-150.

² Davut Dursun, "Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler", *Sosyal Siyaset Konferansı Dergisi*, S. 50, 2005.

³ Ayrıntılı Ortadoğu Tarihi için bkz. William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (çev: Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, 2008 ; Bernard Lewis, *Ortadoğu*, Arkadaş Yayıncılık, 2008.

Şark, Orient ya da Doğu denilmeye başlanmıştır.⁴ Bu kavramsallaştırma genel olarak coğrafi anlamın yanında kültürel ve dini bakımdan da farklı olanı ötekileştirme amacını taşımaktadır. Birinci Dünya Savaşından sonra Ortadoğu kavramı resmîlik kazanmıştır. Yakındoğu kavramı sadece Balkanlar bölgesini ifade etmek için kullanılırken Ortadoğu bölgesi Türkiye, Mısır, Arap Yarımadası, Körfez Bölgesi, İran ve Irak'ı kapsayan bir bölge olarak belirlenmiştir.⁵

İnsanlığın gelişmesi bakımından Ortadoğu tarihin her döneminde politik, stratejik, kültürel, ekonomik ve genel dengeler açısından da dünyanın en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Ortadoğu tarihin başlangıcı olarak kabul edilen yazının bulunmasından bu yana medeniyetlerin beşiği olmuş ve medeniyetler arası geçişi de sağlayan önemli bir bölge konumunu sürdürmüştür.

Tarihte dünya egemenliğine yönelik her devlet öncelikle bu bölgede egemenliğini hakim kılmaya çalışmıştır. Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Osmanlılar, modern çağda İngiltere, Fransa, ABD ve Sovyetler Birliği bu bölgede etkin rol oynamaya çalışmışlardır. Ortadoğu'ya dair Osmanlı egemenliği ise 1517'de Suriye ve Mısır seferleri ile başlamış ve 1918'e kadar yaklaşık 400 yıl devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaki topraklarda genel olarak sistemli bir iktidar ilişkisi ile yönetim kurmuştur. Yönetimde genel olarak fiziksel güç kullanma ve cezalandırma etkin olarak kullanılırken bu yöntemler kısa vadeli etkiler oluşturmuştur. Uzun vade de ise halkın meşruiyeti olmadan yönetim kurmanın imkansızlığı bilincinde olan Osmanlı yönetimi, halkın rızasını aramıştır. Bu sebeple Osmanlılar, Adem-i merkeziyet kavramına bağlı devlette Ortadoğu gibi uzak coğrafyaları ellerinde tutabilmek için özerk siyasi alanlar yaratmışlardır.⁶

Osmanlı Devleti tarafından Akdeniz'deki uluslararası ticaretin ve Güneydoğu Asya'dan Avrupa'ya kadar uzanan transit ticaret yollarının kontrol altında tutulması Batılı güçleri bölge dışı ticaret yollarını aramaya yöneltmiş ve 15. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan Coğrafi Keşifler ile Afrika, Güney Asya, Güneydoğu Asya da kolonileşme ve arkasından da sömürgecilik anlayışı başlamıştır.⁷ 19. yüzyıl da Batılı güçler arasında

⁴ Dursun, a.g.m.

⁵ Dursun, a.g.m.

⁶ Osmanlı devlet yönetimi için. Yusuf Halaçoğlu, *XVII ve XVIII Yüzyılda Osmanlıda Teşkilat ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

⁷ Fahir Armaoğlu, *20. yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, ss 109-116.

sömürgecilik hız kazanırken Şark Meselesi⁸ adı altında bir çıkar tanımlamasıyla ile ötekileştirme yapılmaya başlanmıştır.⁹ Bununla Batı'dan ayrı bir öteki yaratılarak,Doğu'nun Müslüman kimliği ve Batı'ya yönelik genişlemesi sorun olarak algılanmaya başlanmıştır. Hem Batılı güçler arasında sömürgecilik rekabetleri hem de Doğu – Batı arasındaki mücadele Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu'nun siyasi coğrafyasını yeniden şekillendirmiştir. Bölgenin egemen gücü olan Osmanlı Devleti zayıflatılarak İngiltere ve Fransa'nın egemenlik alanlarına ayrılan manda yönetimine tabi bir Arap Yarımadası ortaya çıkarılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanıyla birlikte ortaya çıkan eşitlikçi anlayış Suriye, Lübnan ve Filistin'deki misyonerlik faaliyetleri ile Hristiyan Araplar arasında Batılı anlamda milliyetçilik fikirleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Müslüman Araplar ise Batı karşısında İslam dünyasının gerilemesine tepki olarak İslam ve Batı medeniyetlerine Arap kimliğinin ve kültürünün yaptığı katkılara vurgu yaparak Arapçılık bilincini canlandırmaya çalışmışlardır.¹⁰ Aynı zamanda Hristiyan Araplar Arap kültürünü canlandırmanın yanında Osmanlı Devleti'nden ayrılmayı da amaçlamışlardır. Müslüman Araplar ise devletten ayrılmadan ziyade Arap kimliğine ve kültürüne olan vurguyu arttırmayı hedeflemişlerdir. Birçok farklı milleti barındıran Arap Yarımadasında bu konuyla da ilgili farklılıklar söz konusudur.Örneğin Suriye'den farklı olarak Mısırlılar Arap olmanın yanında Mısırlı olma kimliklerini de savunarak ayrı bir vatan olma bilinci geliştirmişlerdir. Ancak yine Birinci Dünya Savaşı sırasında Mekke Şerifi Hüseyin'in başlattığı bağımsızlık hareketi altında birleşemeyen Araplar, 1940'ların sonuna doğru sömürgeciliğin bitirilmesine kadar gerek BM gibi uluslararası örgütler denetiminde gerekse de İngiltere gibi güçlü devletlerin manda yönetimi altında yaşamak durumunda kalmışlardır.

⁸ Şark Meselesi 1815 yılında düzenlenen Viyana Kongresi'nde Avrupalıların Osmanlı Devleti üzerindeki politikalarının ortak bir deyim ile adlandırılması durumudur. Bu anlamda Avrupalı devletler Osmanlı Devleti'nin geleceği konusunda kararlar almışlar ve bu anlamda dönem dönem Osmanlı yönetimine baskı politikaları uygulamaya başlamışlardır. Şark Meselesinin içeriği için bkz. Hüseyin Vehbi İmamoğlu, Önder Deniz, Şark Meselesinin Sultan Abdülhamid Döneminde Gayr-i Müslim Osmanlı Tebaası Üzerindeki İdari Açılardan Sonuçları, *Turkish Studies – International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara, V. 9/4, Spring 2014, pp.577-595.

⁹ Cevdet Küçük, “Şark Meselesi Hakkında Küçük Bir Vesika”, *Tarih Dergisi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979, ss. 607-638.

¹⁰ Bayram Soy, “Arap Milliyetçiliği”, Ahmet Yesevi Üniversitesi. www.yesevi.edu.tr (e.t.16/06/2012)

Osmanlı Devleti'nde 34. padişah olan Sultan Abdülhamit (II. Abdülhamit)'in uyguladığı İslamcılık politikası Ortadoğu ve Arap dünyası tarihinde önemli bir yer tutar. Ortadoğu bölgesi ile en fazla ilgilenen Osmanlı padişahlarından olan Sultan Abdülhamit Arap Milliyetçilik¹¹ fikirlerini hiçbir zaman yok etme yoluna gitmemiştir. Sultan Abdülhamit Panislamizm¹² (İslam Birliği) politikası ile Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için bütün Müslümanların birleşmesini zorunlu görmüştür. Bu anlamda Hilafet makamından faydalanarak Anadolu dışındaki Müslümanları da kendisine bağlamak istemiştir. Sultan Abdülhamit döneminde mevcut siyasal sistemde denge politikası hakim olmuştur. Avrupalı devletler bu dönemde dengenin bozulmamasına özen göstermişlerdir. Ancak yine bu dönemde sömürgecilik anlayışının yaygınlaşması ile pazar ve hammadde arayışları önem kazanmıştır. Bu tarihlerde Avrupa'da var olan Alman baskısına karşı Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ekonomik, siyasi ilişkiler anlamında yakınlaşması Osmanlı Devleti üzerindeki Şark Meselesi baskısını arttırmıştır.

Sultan Abdülhamit Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya bulunduğu dış tehlikelerin ve içteki ayrılıkçı faaliyetlerin çok iyi gözlenmesi gereğinin farkına varmış ve saltanatı boyunca bunu çok sıkı bir biçimde takip etmiştir. Gün geçtikçe gelişen basın kontrol edilmediği takdirde ayrılıkçı fikirleri yayacağını düşünen Sultan Abdülhamit, basını da denetimi altına alarak sıkı bir sansür uygulamıştır. Esas olarak İslam Birliği siyaseti Abdülhamit'in şahsına bağlı değildir. Ancak 1876-1908 yılları arasındaki uygulama biçiminin Sultan Abdülhamit'in bireysel görüşleri ile ilişkili olduğu söylenebilir.¹³

Sultan Abdülhamit tebaa içindeki Gayr-i Müslimlerin ve Müslüman Arapların Osmanlı toplum hayatında daha çok yer almalarını sağlamış böylelikle onların saltanata ve hilafete bağlılıklarını artırmayı amaçlamıştır.¹⁴ Osmanlı Devleti'ndeki nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturan Araplar hakkında alınacak kararlarda Sultan Abdülhamit, fikirleri ve sadakatlerinden şüphe duymadığı iki Arap'ı, Ebu'l Huda ve İzzet Paşa'yı, kendisine danışman olarak seçmiştir. Abdülhamit bu danışmanları aracılığıyla birbirleriyle sürtüşme içinde olan Arap aşiretleri arasında denge sağlamaya çalışmıştır. Bununla birlikte Sultan Abdülhamit Arap aşiret reislerine bölge sorumlulukları vererek

¹¹ Kayalı , a.g.e.

¹² Panislamizm hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Karpat, 'Pan İslamizm ve İkinci Abdulhamit: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi', İstanbul , *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.48 ,1987.

¹³ Dursun, a.g.m., s. 125.

¹⁴ Dursun, a.g.m., s. 125.

onların muhtemel olan başkaldırmalarını engelleme yoluna gitmiştir¹⁵.Sultan Abdülhamit uyguladığı merkezileştirme politikasının bir sonucu olarak Arap ileri gelenlerini bürokrasi ve saray yönetiminde görevlendirmiştir.

Sultan Abdülhamit'in 1909 yılında tahttan indirilmesinden sonra Arap milliyetçiliği artmaya başlamıştır. Yönetime geçen İttihat ve Terakki Fırkası otonom bir yönetim isteyen Araplara sıcak bakmamıştır. Henüz Araplar ve İttihatçılar arasında fikir ayrılığı olmamışken 1908 yılında El-İkha El-Arabi El-Osmani (Osmanlı – Arap Kardeşliği) cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin amacı Osmanlı idaresini koruyarak Arap geleneklerini ve dilini yaygınlaştırmaktır. Bu dönemde Hacıların Mekke'ye ulaşımı için Hicaz demiryolunun açılması ve Şerif Hüseyin'in Mekke Şerifi tayin edilmesi olumlu yaklaşımlardan olmuştur.

II. Meşrutiyet sonrası oluşturulan mecliste Araplara çok yer verilmemesi ve özellikle İttihatçıların merkezi otoritenin yaygınlaştırılmasına yönelik düşünceleri otonom bir yönetim isteyen Araplar ile Osmanlı yönetiminin arasını açmaya başlamıştır.Bu süreçte zamanla Balkanlarda başlayan milliyetçilik hareketleri İttihatçılar arasında Türkleştirme politikalarını gündeme getirmiştir¹⁶.Bu anlayışa Araplar ciddi tepkiler vermeye başlamışlardır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında 1916 yılında Araplar arasında halen İslamcılık fikri yaygındır. Ancak savaş yıllarında Batılı güçlerin de ayrılıkçı hareketleri desteklemeleri ile zaman zaman ayaklanmalar da yaşanmıştır. Özellikle İngiltere'nin de desteklemesi ile Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi bağımsız olacağını düşünen Araplar tarafından sevinç gösterileri ile karşılanmıştır. Bu amaçla İngiltere ile görüşmeye başlayan Mekke Şerifi Şerif Hüseyin 10 Haziran 1916 tarihinde İngiltere'nin desteği ile ayaklanmıştır.Ön Asya'nın köklü milletlerinden olan Araplar ve Türkler coğrafyanın da etkisi ile etkileşim içinde olmuş ve özellikle İslamiyet'in Türkler arasında kabulü ile ilişkileri yoğunlaşan iki millet haline gelmiştir.Ancak bu köklü ilişki milliyetçilik akımının çağı olan 19.yüzyılda Mekke Şerifi Hüseyin isyanı ile

¹⁵ Bayram Kodaman, II. Abdülhamid'in Bir Politika Uygulaması, *Contributions to Oriental Philology*, Issue: 30/1980, pp. 235-246.

¹⁶ Kayalı, a.g.e.. Ayrıca bkz. Hülya Küçük Sevil, İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi (1908-1914), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi <http://www.mehmeteminakin.com/html/modules/Dosyalar/pdfdosya/d299.pdf>

kopmuştur.¹⁷ Araplara verilen vaatlerin yanında, 2 Kasım 1917 tarihinde Balfour Deklarasyonu'nun yayınlanması ve 1917 devrimi ile Rusya'daki idareyi ele alan Bolşeviklerin Sykes Picot anlaşmasını açıklaması Arapları hayal kırıklığına uğratmıştır.¹⁸ 1920 Mayıs'ında San Remo Konferansı'nda Sykes Picot anlaşmasının onaylanması ile dört bağımlı Arap devleti oluşturulmuştur. Milletler Cemiyeti'nin de onaylanması ile Fransa'ya bağlı Lübnan ve Suriye, İngiltere'ye bağlı da Irak ve Filistin devletleri kurulmuştur. Bu dört Arap devletinin yanında 1922 yılında Filistin toprakları üzerinden Ürdün devleti kurulmuştur.

Araplar, dönüşü olmayan bu gelişmelerden sonra Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan İngiltere ve Fransa'nın manda sisteminde yaşamak zorunda kalmışlardır. 1940'lı yıllardan itibaren ise sömürgeciliğin tasfiye edilmesi ile Araplar bağımsızlıklarını elde etmeye başlamışlardır.

2. OSMANLI MİRASININ ORTADOĞU'NUN TOPLUMSAL OLUŞUMUNA KATKILARI

2.1. Ortadoğu Toplumsal Yapısının Birleştirici unsuru 'Osmanlı Hoşgörüsü'

Türklerin Ortadoğu'da Türk kültür ve dili adına başlattıkları değişim ve dönüşümün en belirgin yaşandığı devir, şüphesiz Osmanlı Devleti devri olmuştur. Osmanlı Devlet yapısına ilişkin, önceki Türk devletleri, başta Büyük Selçuklulara zemin hazırladığı gibi Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri de Osmanlı'ya siyasi, askeri ve toplumsal bir zemin hazırlamışlardır. Osmanlılar bu birikimin etkisiyle Ortadoğu'da dört yüzyıl kadar hâkimiyet sürmüşlerdir. Bu süre içinde Abbasi Devletinde paralı askerlik olarak başlayan Ortadoğu'daki Türk varlığı, kültürel anlamda daha işlevsel olarak Osmanlılarla devam etmiştir.¹⁹

Osmanlı Devleti genel olarak iletişim açısından imkanların sınırlı olduğu bir dönemde Balkanlar, Ortadoğu ve Kuzey Afrika dahil olmak üzere hüküm sürdüğü tüm bölgelerde farklı kültür ve inançlar arasında huzuru tesis etmiştir. Osmanlılar çok çeşitli yerel uygulamalara karşı hoşgörülü yaklaşmışlardır. Bu anlamda Osmanlılar tek tip

¹⁷ Şerif Hüseyin isyanı için bkz. Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 299, Tarih Dizisi: 21, ss. 28-36; Mısırdaki Monarşinin Yıkılması Süreci 121-127.

¹⁸ Arı, a.g.e., s. 125-150.

¹⁹ Zekeriya Kurşun, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İstanbul, İrfan Yayınları, 1992, s. 21.

olma yerine verimliliğe daha çok önem vermişlerdir. İşte Osmanlıların Sırbistan'dan Mısır'a, Suriye'den Yunanistan'a kadar farklı topraklarda bu denli uzun süre hakimiyet sürmesini sağlayan bu idari esnekliktir.²⁰

Osmanlı, dini ve etnik açıdan bir mozaik görünümündedir.Devlet içinde Müslümanların dışında Katoliklerden Latinler, Katolik Ermeniler, Katolik Gürcüler, Katolik Süryaniler, Kildaniler, Maruniler, Kıptiler, Katolik Rumlar, Katolik olmayanlardan Ortodokslar, Gregoryenler, Nasturiler, Yakubiler, Melkitler, Mandeiler; Musevilerden Rabbaniler, Karailer, Samiriler ve Sabiiler bulunmaktadır. Gayri Müslimlerin etnik dağılımı ise şöyledir: Rumlar, Yunanlılar, Bulgarlar, Pomaklar, Sırpalar, Hırvatlar, Karadağlılar, Bosnalılar, Arnavutlar, Macarlar, Polonyalılar, Çingeneler, Ermeniler, Gürcüler, Süryaniler, Kildaniler, Araplar (Maruni, Melkit vs.) Yahudiler, Romenler, Türkler (Gagavuzlar), Kıptiler, Habeşler.²¹

Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da hakimiyet kurduğu yaklaşık 400 yıl boyunca kendi devlet ve toplum yapısını bölgede uygulamıştır. Aslında Osmanlı Devleti diğer kıta ya da bölgelerde sürdürdüğü hakimiyet politikalarını burada da sürdürmüştür. Osmanlı devleti bölge ülkelerinin etnik, dini ve kültürel yapısına dokunmadan sadece askeri, politik ve ekonomik olarak kendi politikalarını ve kurallarını uygulamıştır. Bu da halkların hoşgörü politikası ile kendi kimliklerini korumalarını sağlamıştır²². Gerek Yavuz Sultan Selim gerekse Kanuni Sultan Süleyman gibi güçlü padişahlar döneminde sürdürülen politikalar sonraki dönemlerde hatta çöküş sürecinde bile devam ettirilmiştir.

Osmanlı Devleti hoşgörü anlayışının temellerini halefi de oldukları Selçuklulardan almışlardır. 1071 Malazgirt Savaşı ile Anadolu topraklarında da hüküm sürmeye çalışan Selçuklular Anadolu Selçuklu Devleti ile Anadolu üzerindeki hakimiyetlerini de arttırmışlardır.²³ Selçuklular savaşçı olmalarına rağmen serbest fikirli, hoşgörülü ve affediciydiler. Malazgirt Savaşı sırasında esir düşen Bizans İmparatoru Romen Diyojen'e karşı gösterilen anlayış bunun en güzel örneğidir.²⁴ İki

²⁰ Clevend, a.g.e., s. 50.

²¹ Said Öztürk, Osmanlı'da Hoşgörü, Osmanlı Araştırmaları, <http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501544> (e.t. 10/06/2012)

²² Günay, a.g.m.

²³ Selçuklular için bkz. Erkan Göksu, "Türkiye Selçuklularında İktâ", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.26, ss. 137-154.

²⁴ Karpat, Osmanlı..., a.g.e., 58-59.

yüzyıldan fazla bir süre Selçuklular Anadolu topraklarında çok ırklı, çok kültürlü ve çok dinli insanlar üzerinde hakimiyet kurmuştur. Anadolu Selçuklu toplumu içerisinde özellikle Hıristiyan tebaa ve Türk tebaa arasında evlilikler sıklıkla görülmektedir. Aynı zamanda yönetim kademesinde de Hıristiyan birçok yönetici bulunmuştur. Bu durumda özellikle Anadolu toplumu üzerinde hoşgörülü bir anlayışın temellerini oluşturmuştur. Böylece Osmanlı Anadolu Selçuklularından kalan hoşgörü ve toplumsal uyumu miras almış ve bunun üzerine devletin temel hakimiyet unsurlarından olan hoşgörü kavramını geliştirmiştir. Osmanlı devlet yapısı içerisinde özellikle Ertuğrul Gazi'den itibaren ilk üç padişah devlet temelini hoşgörü, adalet ve eşitlik üzerine temellendirmede etkili olmuşlardır. Batılı bazı tarihçiler tarafından bir figür olarak nitelendirilen Şeyh Edebali'nin İslam görüşlerine de bağlı olan devlet yapısında hoşgörü hep ön planda olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebali yeni kurulan devletin temellerini altı yüz yıl kök salacak şekilde fikirleri ile şekillendirmiştir.

İslam Dininde zorlama yoktur. Buna İslam Dininin kutsal kitabı olan Kuran-ı Kerim'in surelerinden örnek verilecek olunursa: Bakara Suresi 256. Ayette “ *Dinde zorlama yoktur. Gerçek şu ki , doğruluk sapıklıktan apaçık ayrılmıştır.*” denilmektedir. Ayrıca Yunus Suresi 99. Ayette “*Eğer Rabbin dileyseydi yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederdi. O halde inanmaları için insanları zorlayacak mısın*” denilerek insanların dine inanmaları konusunda İslam dininde zorlama olmadığı vurgulanmıştır. İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed de Kuran-ı Kerim'in bu surelerine atıf yaparak insanların inanç özgürlüğüne karşı hoşgörüye önem verilmesi gerektiğini dile getirmiştir.

Osmanlı tarihinin erken dönemlerindeki hoşgörü anlayışının temel unsurları arasında Osmanlı uleması, medreseler ve Sufi tarikatı önemli bir yer teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti'nde ulema özellikle İslam dininin de temeline vurgu yaparak adalet ve inanç özgürlüklerini savunmuştur. Medreseler ilk olarak Orhan Bey döneminde İznik'te açılmış olup İslam dini değerlerinin toplumda yer etmesine öncü olmuşlardır. Sufi tarikatı Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinde özellikle de Orhan Bey döneminde Osmanlı Devleti içerisinde önemli bir rol üstlenmiştir.²⁵ Sufi dervişlerinin en önemli

²⁵ Karpat, Osmanlı... a.g.e., ayrıca bkz. Reşat Öngören, “Osmanlı'da Sufilerin Farklı Toplum Kesimleriyle İlişki Tarzları”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, S.3, ss. 9-22.

özelliği bütün dinlerin inananlarına karşı hoşgörülü olmalarıdır. Sosyal açıdan Sufi tarikatları yolcular ve fakirlere hangi dinden, ırktan, inançtan, dilden veya sosyal statüden olursa olsun ücretsiz yemek ve konaklama imkanı sunmuştur. Bu uygulama özellikle Anadolu'da toplumsal ve sosyal kaynaşmayı arttırmıştır. Sufi tarikatının arkasından özellikle esnaf arasında bir işbirliği niteliğindeki Ahi teşkilatı da Osmanlı toplum yapısında farklı unsurlar arasında hoşgörüyü tesis eden bir oluşum olmuştur. Ahi teşkilatları sonradan siyasi bir rol de üstlenmiştir. Ünlü Arap seyüzyilahı İbn-i Batuta 'Rihla' adlı eserinde etimolojik olarak Arapça kardeş kelimesini karşılayan Ahi kelimesinden yola çıkarak Anadolu'da her şehir, kasaba ve köyde Ahilik teşkilatlarının bulunduğu bahsetmektedir.²⁶ Genel olarak Osmanlı devletinde hoşgörü unsuru, devlet yapısında yer alan ve eşitlik, adalet kavramları üzerine yükselen Osmanlılık kavramı ile beraber devlet oluşumunun temelinden itibaren gelişerek süregelmiştir.

Osmanlı'nın bu hoşgörü politikası sayesinde toplumlar kendi kültürlerini korurken aynı zamanda Osmanlı devletinin bürokrasi, idari yapısı ve ekonomik gelişmesini öğrenmişlerdir. Çünkü Ortadoğu toplumlarında Türklerde olduğu gibi güçlü bir devlet geleneği yoktur. Bu nedenle ilgili toplumlar Osmanlı devlet geleneğini öğrenmişler ve sonrasında da yani bağımsızlık döneminde bu idari yapıyı devam ettirmeye çalışmışlardır. Örneğin Tunus'ta 300 yılı aşan bir hakimiyet süren Osmanlı Devleti iki toplum arasındaki yakınlığın temelini de oluşturmuştur. 1854-1856 Kırım Savaşı yıllarında Tunus'tan gelen 14 bin askerin Osmanlı tarafında yer aldığı ve savaştan sonra kalan askerlerin, Kastamonu'nun Ağlı ilçesine bağlı Tunuslular Köyüne yerleştirildikleri Tunus kaynaklarında da yer almaktadır.²⁷ Ayrıca Tunus'ta da Osmanlıdan kalma mimari yapılara sıkça rastlanmaktadır. Özellikle Ortadoğu toplumları tarafından klasik Türk müziği, geleneksel kıyafetler, hat sanatı, sema ve mehter gösterileri gibi sanatsal ve kültürel faaliyetlere ilgi gösterilmektedir.

Osmanlı hoşgörüsü konusunda Herbert Adams Gibbons ,*“Yahudilerin toptan öldürüldüğü ve Engizisyon mahkemelerinin ölüm saçtığı bir dönemde Osmanlılar, idareleri altında bulunan çeşitli din ve etnik kökene sahip toplumları barış içerisinde yaşatıyordu,”*²⁸ şekilde değerlendirme yapmıştır.

²⁶ Karpat, Osmanlı ...a.g.e. , s. 68.

²⁷ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-tunus-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (e.t.21/09/2014)

²⁸ Karpat, Osmanlı...a.g.e., s.68

Osmanlı Devleti'nde fethedilen yerler için uygulanan İstimalet politikasını Osmanlı'nın hoşgörü anlayışını gösteren önemli bir durumdur. Sözlük anlamı "meylettirme, gönül alma" olan istimalet kelimesi, Osmanlı arşivlerinde özellikle gayri Müslim tebaaya karşı hoşgörülü olma anlamında kullanılmıştır.²⁹ İstimalet politikasının unsurları yerleşik olan halka yönelik onları dış dünyadaki düşmanlara karşı koruma onları himaye etme can ve mal güvenliğini sağlama, dini konularda özgürlük tanımaktır.³⁰ Bu unsurlara dayanan İstimalet politikası Selçuklulardan Osmanlılara geçmiştir. Fethedilen yerlere Anadolu'dan Türk tebaanın yerleştirilmesi ile yerli halka bu unsurlar çerçevesinde sağlanan hoşgörü anlayışı neticesinde Osmanlı Devleti uzun yıllar uzak topraklarda hakimiyetini sorunsuz olarak sürdürmüştür.

Osmanlı hoşgörüsü hakim olduğu toplumların gelişmesinde etkili olduğu gibi toplumsal dinamikler açısından da birleştirici olmuştur. Özellikle Ortadoğu bölgesinin bölünmüş yapısı etnik, dini, mezhepsel birçok unsuru barındırır. Bu bölünmüşlük aynı zamanda kendi içinde çatışma halinde olmuştur. Günümüzde de bu süreç devam etmektedir.³¹ Ancak Osmanlı politikasındaki bu yaklaşım yaklaşık 400 yıl boyunca bölgede dinsel ya da toplumsal kökenli bir çatışmanın yaşanmasına izin vermemiştir.

2.2. Dağılma Sürecinde Arap Toplumlarının Osmanlı İmajı

Türkiye ve Arap toplumları arasında oluşan olumsuz Türk imajında özellikle Arap toplumunun Arap milliyetçiliği ile beraber geri kalmışlığını Osmanlı yönetimine bağlaması ve Türkiye açısından Osmanlı mirasından uzaklaşma isteği ile Arap isyanları sonrası oluşan ihanet hissi etkili olmuştur. 19. yüzyılın sonunda Ortadoğu'daki Müslüman dünyası için, Osmanlı Devleti'ne duyulan ilgi artmıştır. Bu ilginin artmasında birçok değişik sebep vardır. Öncelikle dünyadaki bütün Müslümanlar İstanbul'u ve Osmanlı Devleti'ni hilafetin merkezi olarak görmüşlerdir. Onlar için halife Avrupa karşısında haklarını arayan Müslüman dayanışmasının bir simgesidir. Bu dini faktörün yanı sıra Osmanlı Devleti Avrupalı olmayan Doğulu, Asyalı büyük bir güç, aynı düşmanlarca tehdit edilen ve kendisi ile kader birliği yapılması mümkün olan bir güç olarak algılanmıştır. Osmanlı Devleti'nin yüzyılın başında bir Müslüman için temsil

²⁹ Hakan Doğan , Yerli ve Yabancı Literatürde Kuruluşu Tartışılan İmparatorluk: Osmanlılar , *Kırkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , C.4, S.1 , 2014.

³⁰ Doğan , ag.m.

³¹ Karpat, Osmanlı... a.g.e.s., 34-38

ettiği dinsel ve stratejik değerlerin yanı sıra, bir başka yönü ise yalnızca Avrupa egemenliğinden kurtuluşun kaynağı olarak değil aynı zamanda modernleşmenin de kaynağı olarak görülmüş olmasıdır. Bu bakış açısı Jön Türklerin 1908 yılında gerçekleştirmiş olduğu devrimle daha olumlu bir havaya girmiştir. Müslüman dünyasının büyük bölümü Türk Devrimi'nde, Müslüman dünyasının kendi başına büyük güçlerin yardımı olmaksızın kendisini yenebileceğinin kanıtını bulmuştur. Böylelikle İttihatçılar, Ortadoğu'daki Müslüman toplumlarda kendi politikalarını gerçekleştirebilmenin uygun zeminini de elde etmişlerdir.

Ortadoğu toplumlarının Osmanlı Devleti'ne bakış açısı böyleyken acaba Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı öncesinde bu toplumlardan beklentisi nelerdi? Birinci Dünya Savaşı'nda Ortadoğu'da açılan cephelerde icra edilen askeri hareket ile gerek Almanya gerekse Osmanlı Devleti Rusya ve İngiliz İmparatorluğu içindeki Müslümanları ayaklandırarak padişahın halifelik sıfatı ve bu anlamda Müslüman dünyasının dinsel lideri olması dolayısıyla Cihad-ı Mukaddes ilan edildiği takdirde bütün Müslümanlığın Hıristiyanlara karşı ayaklanacağı sanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Şeyhülislam'ın verdiği bir fetva ile 23 Kasım 1914'te Cihad-ı Mukaddes ilan ederek Kırım, Türkistan, Hindistan, Afganistan, Ortadoğu ve Afrika Müslümanlarını İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı savaşa davet etmiştir.³² Açılacak bu Kutsal Savaşla tüm Arap ve İslam uluslarının Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılacağı ve İngilizlere büyük bir darbe vurulacağına inanılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti Irak'ta hem İngiltere hem de Müslüman Arap birlikleri ile savaşmak zorunda kalmıştır.³³

Buradan şu sonuca ulaşılabilir ki harp esnasında harbin kaderi üzerinde ve harp sonrası yeni siyasi yapının oluşturulmasında büyük ümitler bağlanan Panislamizm ve İslam İttihadı hareketleri, birçok Ortadoğu ülkesinin bağımsızlık mücadelesinin ve Arap Milliyetçiliğinin bilinçlenmesinde büyük bir etken olmuştur.³⁴ Arap Milliyetçiliği akımını başlatan ve sürdürenler genellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren "*İslam uygarlığının yok edicisi Türklerdir*" tezini işlemişlerdir. 19.yüzyılın başlarında

³² Metin Hülagü, Pan-İslamist Faaliyetler,

http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120302111700_0.pdf. (e.t.06/12/2013)

³³ Kayalı , a.g.e. , ss.27-28.

³⁴ Basheer M.Nafi , The Arabs and Modern Turkey : A Century of Changing Perceptions ,*Insight Turkey* , Vol.11 , No.1 , 2009 , ss.64-65.

Vahhabiler tarafından Türklere karşı kullanılan ve İslam'a yabancılik vurgusu, yirminci yüzyıl içerisinde daha da kuvvetli bir şekilde ele alınmıştır. Mekke Şerifi Hüseyin 1916 yılında Türk'ün uygar davranışlarını İslam'a aykırı gibi gösterip Arap ayaklanmalarına temel sağlamaya çalıştığı görülmüştür.³⁵

Arap Milliyetçiliği davasını sürdürmek amacıyla “Türk aleyhtarlığı” bir araç olarak kullanılmıştır. Bu amaç uğrunda Müslüman Araplar ile Hıristiyan Araplar işbirliği içine girmişler, farklı inançlara sahip olmalarına rağmen sırf müşterek dava nedeniyle inanç farklarını bir kenara bırakıp kendi dini inançlarının kaynaklarında Arap Milliyetçiliği sağlayacak esasları aramışlardır.³⁶ Araplar modernleşme peşinde olmalarının yanında ulus devlet yaratma çabaları içine girmişlerdir ve yeni oluşan devletlerin bir kimlik oluşturma girişimleri bölge devletleri arasında işbirliğinin oluşmasını engellemiştir. Genel olarak yeni kimliklerin oluşmasında öteki imgesi etkili olmaktadır. Arap dünyasında da ortaya çıkan devletler yeni kimliklerinin oluşumunda Türk geçmişlerini öteki olarak vurgulamışlardır.³⁷

Araplar geri kalmışlıklarının nedeni olarak Türk yönetimini ve Türk egemenliğini görmüşlerdir. Halbuki Türk egemenliğinden kurtulduğu ve bağımsızlığa kavuştuğu tarihten bu yana Arap toplumu çağdaş medeniyetler düzenine uzak olmuşlardır. Eğer Arapları geri bıraktıran neden Osmanlı boyunduruğu altında yaşamak olsaydı Arapların da Osmanlı Devleti'nin diğer unsurları gibi (Hıristiyan unsurlar) gelişme göstermeleri ve ilerlemeleri gerekirdi.

3. OSMANLI EGEMENLİĞİ SONRASI ORTADOĞU TOPLUMUNUN PARÇALANMIŞ YAPISI

Bir devlet çöktükten sonra sistem de devre dışı kalırsa yeniden bir düzen kurmak çok zor bir süreçtir. Fukuyama'ya göre , (*Devlet İnşası* eserinde) ulus inşası 3 aşamadan oluşmaktadır: çatışma sonrası yeniden yapılanma, kendi kendini idare eden devlet kurumlarını oluşturma, temel devlet kurumlarının pekişmesini sağlama.³⁸

³⁵ Kayalı, .a.g.e., s. 49.

³⁶ Karpat, Ortadoğu'da Millet..., a.g.e., ss. 45-49.

³⁷ Mehmet Şahin, “Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Devamlılık”, *Akademik Ortadoğu*, C.4, S. 2, 2010, s. 12.

³⁸ S. Canalp Korkmaz, Küreselleşme Çerçevesinde Suriye'deki Gelişmeler ve Türkiye'nin Güvenliği, 2002 Sonrası ve Arap Baharı Kapsamında Türkiye Suriye İlişkileri ve Bölgesel Yansımaları, II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu.

Batı gibi modernleşme evrelerinden geçmeyen toplumlarda oluşan devlet yapılanmalarında siyasal kurumların rolleri belirsizdir. Bu toplumlarda siyasal meşruiyet, siyasal kurumların bağlı olduğu kültürel değerlere dayanmaktadır.³⁹ Ortadoğu'nun yaklaşık altı bin yıllık tarihi boyunca sahip olduğu coğrafi ve doğal özelliklerinin bölge toplumları üzerindeki etkisi ve aynı bölgenin yaşadığı etnik, siyasi, askeri, ekonomik, kültürel, dini tecrübelerinin birikimi, bugün bu coğrafya üzerinde yaşayan etnik grupların kültürel kimliklerinde çeşitli şekillerde ve tanımlanamayan belli belirsiz bir biçimde yaşamaktadır.⁴⁰ Bu etnik gruplar Ortadoğu'nun söz konusu bilgilerini kültürel kimliklerinde yaşatan bilgi kaynaklarıdır.

Ulus devlet oluşumunda önemli olan bir diğer unsur da vatandaşlığın din, etnik köken ya da mezhep temeline mi dayandırılacağı konusundaki tartışmalardır. Ortadoğu'da bir unsur olarak görülen İslam dini içinde zaman zaman yaşanan bölünmeler ve sömürgeci dönemde ön plana çıkarılan etnik kimlikler vatandaşlık konusunun daha da karmaşık hale gelmesine sebep olmuştur. Aynı zamanda aşiretlerin siyasi çerçevede kendilerini konumlandırma sorunları da vatandaşlık kavramının oluşamamasında etkili olmuştur.

Ortadoğu toplumlarında Osmanlı hakimiyetine kadar gelen ve Osmanlı hakimiyeti döneminde de etkili olan otoriter rejim yapısı, bugünkü süreçte toplumların iktidarı kullanma biçimini de etkilemiştir. Özellikle Osmanlı döneminde toprakların Sultan'a ait oluşu, sermaye birikimini oluşturacak unsurların gelişmesine engel olmuştur. Toplumsal olarak da bu sürecin oluşamaması güçlü bir sanayi burjuvazisi ve onun karşısında yer alan işçi sınıfının oluşumunu etkilemiştir.⁴¹ Bu durumda böyle toplumlarda siyasi iktidarı denetleyecek toplumsal sınıfların yokluğu ile sonuçlanmıştır. Bu açıdan da sömürgecilik sonrası bağımsız olan bu toplumlarda siyasi erki kendi istekleri doğrultusunda zorlayacak güçlü bir toplumsal yapının kurulamadığı görülmüştür.⁴²

³⁹ Levent Yılmaz, "Türk Siyasal Kültürünün Kriz Alanları İçin Bir Model", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.23, S. 2 , 2008, ss.193-212.

⁴⁰ Kurşun, a.g.e., s. 78.

⁴¹ Fahri Erdem, Çiğdem Erdem, "Ortadoğu'da Otoriter Rejimler: Ortadoğu Arap Toplumlarının Tarihsel, Siyasal ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinden Bir Değerlendirme", *Akademik Ortadoğu Dergisi*, S. 14, 2013.

⁴² Erdem, a.g.m.

Ortadoğu nüfus yapısı bakımından son derece karmaşık ve çeşitliliğe sahip bir bölgedir. Bu çeşitlilik hem etnik hem kültürel ve hem de dini bakımdandır. Bölgenin tarih boyunca medeniyetler arasında bir kavşak noktası olması, dinlerin ve kadim medeniyetlerin gelişip yayıldığı bir yer ve kültürlerin geçiş mekanı olması, nüfus yapısında çeşitliliğin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ortadoğu'nun toplumsal yapısında vaha ve kabile hayatının da önemi bulunmaktadır. Ortadoğu'nun bu temel parametrelerle ilişkili ancak başlı başına bir kilometre taşı olmasını sağlayan bir başka olgu da Semavi dinlerin doğuş yeri olmasıdır. Bölge sosyo-politiğin karakterini oluşturan bu özelliği Ortadoğu'ya farklı bir anlam atfetmektedir. Tarih boyunca birçok devletin işgaline uğramış olan bölge de Osmanlı döneminde karmaşık sosyal-ekonomik yapının düzenli olduğu görünmektedir. Şu anda yaşanan bölgesel ve mezhepsel çatışmalar ilgili dönemde yaşanmamıştır.

Ortadoğu çeşitli risk faktörleri açısından oldukça kırılgan bir yapıya sahiptir. Bu risk faktörlerini arttıran bölge ülkelerinin güvenliklerini tehdit eden iç ve dış olmak üzere birçok unsur vardır. Bölgeyi çevreleyen coğrafya, bölgede çıkarları bulunan dış güçlerin siyasal, ekonomik ve askeri nedenlerle bölge devletlerine sıklıkla müdahalesi gibi harici unsurların yanı sıra dinsel ve etnik farklılıklar, su kaynaklarının kıtlığı ve paylaşımında ortaya çıkan sorunlar, zengin petrol rezervleri ve yarattığı olumsuzluklar, demokratik olmayan rejim ve liderlerden kaynaklanan problemler gibi bölge coğrafyasının ve bölge devletlerinin sahip bulunduğu doğal dahili unsurlar da bölge devletlerinin ulusal güvenliklerini doğrudan ya da dolaylı yollardan tehdit eder niteliktedir.⁴³ Orta Doğu devletlerinin bugüne dek yaşadığı sorunlar incelendiğinde özellikle iç etkenler ve dinamiklerin güvenlik kavramına ilişkin olarak harici unsurlara kıyasla daha etkin olduğu tespit edilebilecektir.

Arap Dünyası olarak ifade edilen bölge Kuzey Afrika'da Atlantik sınırından başlayıp doğuda Basra Körfezi'ne uzanan, güneyde İran, kuzeyde Türkiye'de bitmektedir.⁴⁴ Bu coğrafyada belirleyici bir ulus tanımına ulaşmak zordur. Bölgenin Osmanlı hakimiyetinde olduğu dönemde Araplar arasında ulus esasına dayalı görüşlerin

⁴³ Gamze Güngörmüş Kona, "Ortadoğu'da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi", *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2005, s. 1.

⁴⁴ Serkan Yenal, Arap Milliyetçiliği Düşüncesinin Oluşumu
http://www.akademikortadoğu.com/belge/ortadoğu14makale/serkan_yenal.pdf (e.t. 25/09/2013)

oluşmadığı, o dönemki görüşlerin ulustan ziyade ümmet kültürünü yansıttığını söylemek daha doğru bir yaklaşım olmaktadır.

19. yüzyıl sonlarına doğru ivme kazanan milliyetçilik anlayışı ile milletlerin etnik-dilsel temelde tanımlanması sorununu ortaya çıkarmıştır.⁴⁵ Bu durum Osmanlı Devleti'nin milletleşmemiş toplulukların millet olma eğilimlerini arttırmıştır. Osmanlı Devleti dağılmayı önleme adına Osmanlıcılık gibi bir söylem geliştirmiştir. Buna rağmen milliyetçilik akımı devlet içinde hızla yayılmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin idari yapısının zayıflığı milliyetçilik hareketlerinin artmasına neden olmuştur.

14-15 Mayıs 1948 tarihinde İngiltere'nin Filistin'den çekilmesi ile İsrail Yahudi Devleti olarak ilan edilmiş ve bununla Arap Milliyetçiliği ağır darbe almıştır. Bundan sonra radikal bir yön alan Arap Milliyetçiliği Arap ülkelerinde askeri darbeler olarak kendini göstermeye başlamıştır. Mısır'da 1952 yılında Nasır, Suriye'de 1963 yılında Baas⁴⁶ Partisi, Irak'ta 1958 yılında Abdülkerim el-Kasım iktidarı ele geçirmiştir.⁴⁷ Böylece Arap Milliyetçiliği bir siyasal ideoloji olarak bölgeye yerleşmeye başlamıştır.

Ekonomik açıdan Ortadoğu'da 1970 ve 1980'lerden itibaren zengin ve yoksul arasındaki fark her geçen gün artmıştır. Ekonomisi petrol üretimine dayanan ülkelere de gelirin önemli bir kısmının elit yönetici kesimin elinde toplanması bunların geliri diğer ülkelerin bankalarına aktararak ülke dışına çıkarmaları toplumsal adaletsizliği derinleştirmektedir. Bunda yönetici kesimin ekonomik tecrübesizliği büyük rol oynamaktadır. Sermayenin, yatırım ve istihdama yönelmemiş olması, sanayi, tarım ve üretim faktörlerinin gelişimini sağlayamamakta, altyapı eksikliği, halkın fikir anlamındaki kapitalist bireyci mantığa uzak oluşu ekonomik yapıları genelde istikrarsız kılmaktadır. Şehirlere artan göçler ve hızlı nüfus artışı da işsizliği arttırmaktadır.⁴⁸ Özellikle petrol olgusu, bölgede oluşumlarını yeni başlatan siyasal birimler açısından siyasal coğrafyanın pekiştirilmesinde bir araç olarak ele alınmıştır. Sanayileşme sonucu,

⁴⁵ Yenil, a.g.m.

⁴⁶ 1960lı yıllar ile Ortadoğu da egemen olmaya başlayan Baas faktörü; İsmi Arapça Rönesans adından almakta olup, 1943 de Suriye de Michel Eflak ve Salah Bitar öncülüğünde kurulmuştur. Kuruluşundan itibaren bölge bazlı olmayıp genel olarak Arap Milliyetçiliğini savunmuştur. Emperyalist Batı'ya karşı sosyalizme yakın durmuşlardır. Özellikle 1947-1948 Arap-İsrail Savaşlarından sonra tüm Arap ülkelerinde şube açmıştır.

⁴⁷ Yenil, a.g.m.

⁴⁸ Charles Lindholm, *İslam Toplumlarında Gelenek ve Değişim*, Ankara, Elips Yayınları, 2004, s. 217.

petrolün son derece önemli bir nitelik kazanması ve petrolün Ortadoğu'da oldukça bol bulunduğu anlaşılmasıyla, Ortadoğu, sadece bölge içi ülke ve güçlerin değil, bölge dışı emperyalist güçlerin de çıkar ve nüfuz mücadelesi ile karşılaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı galibi ülkeler tarafından petrol bölgeleri kendi nüfuz alanlarına geçirilecek şekilde paylaşılmış ve özellikle Ortadoğu Batılı ülkelerin petrol için mücadele alanı haline gelmiştir. Petrol ayrıcalıklarının verilmesi müzakereleri çoğu zaman bölgede daha da önem taşıyan su kaynaklarının araştırılması çalışmalarına veya dış ekonomik yardım vaatlerine bağlanmıştır. Dolayısıyla petrol, 20. yüzyılın başlarında Ortadoğu'daki yoğun diplomatik ve ticari pazarlıklar sırasında süper güçlerin dengeleri içinde önemli bir pazarlık unsuru olarak kendi varlığını kanıtlamıştır. Başta ABD olmak üzere tüm batılı ülkeler, Ortadoğu petrolünün uygun fiyatlarla kendi pazarlarına akması için her türlü yöntemi kullanmaktan ve hatta savaş yapmaktan bile çekinmemişlerdir. Bu durum Ortadoğu petrolü üzerinde sürdürülen egemen olma mücadelesinin tipik ve çarpıcı özelliğini oluşturmaktadır.

Ortadoğu'nun ekonomik sorunlarının başında enflasyon, dış borç, işsizlik gelmektedir. Bu ülkelerde işsizlik oranı yüzde 30-35'leri bulmaktadır. Ortadoğu'da ekonomik zenginlik açısından iki zıt kutup vardır. Kişi başına düşen gelirle bölgenin zengin ülkeleri Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt iken Ürdün, Yemen en fakir ülke konumundadırlar. Bölgenin Osmanlı sonrası parçalanmış yapısı ve yönetimde tek bir ailenin hakimiyetinin ömür boyu süren iktidarı Ortadoğu'ya demokrasi anlayışının girememesine neden olmuştur. Aynı zamanda Arap toplumlarının sanayileşememesi, bireyselleşememesi ve yöneticilerin meşruiyetini, şekli olarak dini nedenlerden, ancak uygulamada soya bağlı bir sistemden alması Arap toplumları arasında demokratik değerlerin oluşmasını engellemiştir. Brezezinski Ortadoğu'nun dönüşümünün savaş sonrası Avrupa'nın restorasyonundan daha karmaşık bir süreç olacağı görüşündedir.⁴⁹

Ortadoğu'nun nüfus konusunu incelerken her şeyden evvel bilmemiz gereken en önemli nokta, bölgedeki insan sayısının hiçbir zaman tam olarak hesap edilememiş olmasıdır. Çünkü bölge ülkelerinin çoğunda nüfus sayımı yapılmamaktadır. Yapılan nüfus sayımları ise her ülkede aynı yıl gerçekleştirilememektedir. Ayrıca çoğu Ortadoğu ülkelerinde, devamlı hareket halinde olan nüfusun çok fazla olması, sayımların sağlıklı olmasını engellemektedir. Ortalama olarak yapılabilen sayımlarda Ortadoğu'daki

⁴⁹ 'Büyük Ortadoğu'ya dikkat', www.radikal.com.tr/yazici.php?haberno=109124 (e.t. 31/03/2014).

nüfusun 1990'dan 2010 yılına kadar ortalama % 52 oranında artarken bu dönem tüm dünya nüfus artış ortalamasının % 29 kadar gerçekleştiği tespit edilmiştir.⁵⁰

Çoğalan sosyal ve politik sorunlar halkın yönetimlere tepkisini her geçen gün arttırmıştır. Bunun sonucu olarak da insanların yasadışı faaliyetlere yönelimi artmış, silah, uyuşturucu kaçakçılığı ve yolsuzluk bölge genelinde her geçen gün yayılmış ve bu da dolaylı olarak güvenliği tehdit ederek yasal olmayan grupların gücünü artırmıştır. Radikal, sistem karşıtı gruplar güçlenmiştir. Özellikle hızlı nüfus artışı ile artan genç nüfus, ilk olarak tepkiyi yönetici elitlere yönlendirmiş ve devletlerin ekonomik, sosyal veya politik olarak geri kalmışlığını kendilerinden ziyade yönetici tabakayla ilişkilendirmişlerdir. Bu noktada çeşitli terör faaliyetleri genç nüfus için tek kurtarıcı olarak ortaya çıkmıştır.⁵¹ Özellikle gençleri doğru yönlendirecek düşünce ve politika üretimi konusunda yeteri kadar açık toplumlar olmaması nedeniyle, bir yoksunluk görülmektedir. Bu nedenle sisteme karşı oluşan tepki terör örgütlerince üstlenilmektedir. Nitekim ilgili süreç Arap Baharı'nda da işlemiştir. Halkın taleplerine karşılık vermeyen ve bu süreci ısrarla baskı ve şiddet ile ortadan kaldırmaya çalışan Arap otoriter rejimler halkın meşru isteklerini doğru değerlendirememişlerdir.⁵²

Ortadoğu'nun tüm bu karmaşık özellikleri bölgede oluşan yönetim yapısını da etkilemiştir. Etnik ve dinî faktörler, Batı'nın etkisi ve petrolün etkisi gibi daha pek çok etmen bölge iktidarlarını çıkarları doğrultusunda hareket eden yönetimler hâline getirmiştir. Pragmatik politikalar izleyen yönetimler halktan kopuk, demokrasiden uzak kendi başlarına sistemler meydana getiren ya da var olan sistemleri kendilerine uygun hâle getiren diktatörler durumuna gelmişlerdir. Yaşanan her olumlu gelişmeyi kendilerine mal eden ancak her olumsuz gelişmede halka büyük faturalar kesen bu yönetimler, Ortadoğu'da uzun süre iktidarda kalmışlardır.

⁵⁰ Ortadoğu'da nüfus patlaması yaşanıyor? TurkArabNews <http://timeturk.com/m/haber.asp?id=626021> (e.t. 05/06/2012)

⁵¹ Terör faaliyetleri, İslam coğrafyasında dini, dünya görüşü, motivasyon, organizasyon ve meşrulaştırma sağlayarak şiddetin itici gücü olarak göstermektedir. Esas olarak dini kaynaklı şiddetin din dışında siyasi, ekonomik, etnik ve kültürel birçok sebebi bulunmaktadır. Bu terör anlayışında şiddet unsuru esas olup, din sadece motivasyon olarak kullanılmaktadır. Bu anlamda terörizm sosyal, siyasal hedefler uğruna toplum üzerinde yığınlık yaratarak cana, mala karşı meşru olmayan güç kullanmak olarak tanımlanabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Aydınalp, "Terror in The Mind of God: The Global Rise of Religious Violence", *Toplum Bilimler*, Haziran 2010, 4 (7), Ezber Bodur, "Dini Motifli Terör Fenomeni ve İslam'ın Siyasal İstismarı", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/2005, ss. 65-88.

⁵² Kona, a.g.m., s. 2-3.

4. ARAP BAHARINA GİDEN SÜREÇTE BÖLGEDEKİ SOSYAL DİNAMİKLERİN OLUŞUM AŞAMALARI

Ortadoğu ve Ortadoğu, düzeni Batılı olmadığı gibi tam Doğulu da değildir⁵³ ve arada kalmış münhasır bir bölge statusündedir. Bu bölge çerçevesi 20. yüzyılda çizilmiştir ve içi de yine bu dönemde doldurulmuştur. Bölgenin kendine özgü hukuku ve işleyişi vardır. Soğuk Savaş dönemindeki hassas denge nedeni ile mevcut düzen değişimine imkan olmamıştır. Oysa 21. yüzyıla gelindiğinde düzenin değişmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.⁵⁴ 11 Eylül saldırılarından sonra Ortadoğu kavramı genişletilmiş ve Kuzey Afrika'yı da kapsayacak şekilde BOP (Büyük Ortadoğu Projesi) gibi projeler ile bölgeyi demokratikleşme yoluyla güvenli hale getirmek ve teröre kaynaklık eder durumdan çıkarmak amaçlanmıştır.⁵⁵ Batı politikaları sonucu oluşan Müslüman imajı zihinlerde gerçekliğin yerini aldığında bölge halkının kendine olan özgüvenini yitirmesine sebep olmuş olabilir. Bu anlamda Arap Baharı süreci Ortadoğu toplumları için imajdan sıyrılıp gerçeği içselleştirerek halksız siyasal rejimlerin aşılması zamanı olduğu söylenebilir.⁵⁶ Arap Baharı Ortadoğu bölgesinde Tunus'ta başlayan ve ardından birçok Arap ülkesini etkisi altına alan iktidarı değiştirmeye yönelik toplumsal halk hareketleridir ve bölgede yeni bir sürecin başlamasına yol açmıştır. Söz konusu yeni süreci inceleyeceğimiz bu bölümde; ele aldığımız ülkelerin yakın tarihinde yaşanan ve genellikle medyada Arap Baharı olarak adlandırılan Tunus, Mısır ve Libya gibi ülkelerde yönetim değişikliklerine kadar varan Suriye gibi bazı ülkelerde ise iç savaşa kadar sürüklenen olaylar açıklanmaya çalışılacaktır. Bölgenin siyasi tarihinin son derece karmaşık ve aynı zamanda sancılı olduğu bilinmektedir. Savaşların ve sömürge güçlerinin uzun süre hakim olduğu coğrafyada, Arapların kendine has, kendilerine özgü sistemler geliştirmesi uzun sürmüştür.⁵⁷

⁵³ Doğu ve Batı kavramları coğrafi bir tanımdan ziyade sembolleşen ancak arasında belli sınırları da olan bölgeleri ifade etmektedir. Bu anlamda Doğu ve Batı birbiri arasında sürekli mücadele ederken aslında Doğu – Batı ayrımı Batı'nın Doğu'yu kendisinden farklılaştırması neticesinde ortaya çıkan ötekileşme probleminden kaynaklanmaktadır. Batı'nın Doğulaştırdığı bir doğu vardır. Doğu'nun sahip olduğu eşsiz kültür ve medeniyeti Batı kendi kültürü ile empoze etmek istemektedir. Kısaca Batı modernleşme ve batılılaşma gibi kavramları oluşturarak Doğu-Batı ayrımını gerçekleştirmiş ve Doğu'yu Doğululaştırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rana Kabbani, *Avrupa'nın Doğu İmajı*, (çev: S. Tuncer) , İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993; Hilmi Yavuz, *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*, İstanbul , Boyut Kitapları, 1999.

⁵⁴ Deniz Ülke Arıboğan, *Büyük Resmi Görmek*, İstanbul , Timaş Yayınları, 2013, s. 81.

⁵⁵ Arıboğan, a.g.e., s. 82.

⁵⁶ Canbolat, a.g.e., ss.200-201.

⁵⁷ Ilan Pappé, *Ortadoğu'yu Anlamak*, İstanbul , NTV Yayınları, 2011.

Mısır, Suriye, Libya ve Tunus kaderleri ortak olan ülkeler olarak baskıcı diktatörlerin yönetiminde modern çağda Orta Çağ yıllarını yaşamışlardır. Siyasi, sosyal ve ekonomik olumsuzluklar karşısında halk yönetime karşı harekete geçmiştir. Yakın dönemlerin en büyük değişim hareketi olan Arap Baharı, ortak makûs kadere maruz kalan kökten bağlı toplumların bu yönetimlere gösterdiği tepkidir.

Ortadoğu'da bağımsızlık sürecinin ardından bu devletlerin ekonomik ve siyasi sorunlarının büyüyerek Arap Baharı'na kadar geliştiği söylenebilir. Eski Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'in Arap Dünyası'ndaki en büyük orduya sahip olmasına, batılı ülkelere desteklenmesine ve 30 yıllık iktidarına karşın görevinden istifa etmesi 18 gün almıştır.

Arap Baharına giden süreç elbette ki birdenbire olmamıştır. Uzun yıllar süren bir birikim sonunda yaşanmıştır. Osmanlı'nın bu devletlere bıraktığı devlet geleneği sürdürülmediği gibi yeni ekonomik dinamikler takip edilememiştir. Toplumsal açıdan ise bölünmüş din, mezhep ve kültürel ayrılıklar üzerine kurulmuş bir toplum yapısı oluşturulmuştur. Bölgede, İsrail faktörü ve savaşlar da eklenince, istikrarsızlık, ekonomik sorunlar, toplumsal gerginlikler ve millet olamama sonuçları ortaya çıkmıştır. Ayrıca Osmanlı'nın bıraktığı mirasa sahip çıkılmaması da benzeri şekilde Arap Baharı'nı besler bir hale gelmiştir. Bölgede yaşanan birçok gelişme, gösterilecek tepkinin öngörülmesi olmuştur. 2000 yılında Arap – İsrail barış sürecinin bozulması ve Filistin sorununun daha da kötüleşmesi, 2003 yılında Amerika'nın Irak'ı işgali, İran'ın bölgesel güç olmaya başlaması, Arap dünyasındaki bölünmeler, Suriye gibi bazı devletler içindeki istikrarsızlıklar bölgede güçsüzlük hissinin oluşmasına sebep olmuştur. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Arap İnsani Kalkınma Raporlarına göre Arap dünyasında yaşanan sosyal ekonomik problemler ve otoriter rejimlerin meşruiyet sorunları irdelenmiştir. Raporla göre 21. Yüzyılda bölgede derin bir kriz yaşanabileceği belirtilmiştir.⁵⁸

Arap Baharı süreci önce protesto, ardından ayaklanma, ardından iç çatışma ve sonunda mevcut lider ve rejimi değiştirme etaplarını geçirmiştir. Ortadoğu bölgesinde yaşanan bu sürece Arap Baharı denmesinin nedeni, sürecin henüz tamamlanmamış olması olabilir ya da bahar kelimesinin umut vadeden pozitif bir kelime olmasından da

⁵⁸ Meliha Benli Altunışık, *Dış Politika Analizi Serisi: 11 Arap Dünyasında Türkiye Algısı*, Tesev Yayınları.

kaynaklanabilir. Kimi kesimlerde süreç bahar kelimesinden ziyade Arap Uyanışı olarak nitelendirilmektedir.⁵⁹

Ortadoğu'yu Arap Baharı'na götüren sürecin temel nedenleri olarak Birinci Dünya Savaşı döneminden kalma bölge liderlerinin meşruiyet sorunu, 11 Eylül saldırıları ve 2008 ekonomik krizi gösterilebilir.⁶⁰ Bu gelişmeler Arap Baharı olarak adlandırılan süreç ile doğrudan veya dolaylı ilişkiye sahip tarihi dönüm noktalarıdır.⁶¹

Arap Baharı'nın en önemli nedenlerinden biri mevcut Arap rejimlerinin yaşadığı meşruiyet krizidir. Krizin nedeni Arap rejimlerinin meşruiyetini sağlayan geleneksel kaynak ve unsurların artık geçerliliğini yitirmiş olmasıdır.⁶² Örneğin Mısır eski devlet başkanı Hüsnü Mübarek 1952 Hür Subaylar darbesinin son temsilcisidir. Zaten bu iktidarlara teslimiyet gücü veren tüm geleneksel kaynaklar günümüzde tamamen yok olmuştur. Bu anlamda Pan Arabizm 1960'larda, Anti Siyonizm 1990'larda, son dönemde de politik İslam desteğini yitirmiştir.⁶³ Bu anlamda iktidarın en önemli kuralı olan meşruiyet, sürece etki eden kritik bir siyasi faktör olmuştur. Arap Baharı bize göstermiştir ki halkı tarafından meşru görülmeyen rejimler sadece baskı üretebilirler. Fakat ürettikleri baskıya rağmen bu güç onlara yetmez ve ayakta kalamayarak iktidarlarını elbet bir gün kaybederler.⁶⁴ Sürecin bir diğer nedeni bölgenin otoriter liderleri oluşturdukları devlet yapısı ile halkı bağdaştıramamışlardır. Bu ülkelerde petrol zenginliği yaşanmaktadır ve bu anlamda da devlet yapılanmasında adaleti sağlayacak siyasi oluşumlara gerek duyulmamıştır. Aynı zamanda Arabizm kültürü, aşiret düzeni, akrabalık bağları, yolsuzluk gibi etkenler bölgede demokrasi gelişimini engellemiştir.

Arap Baharı'nı oluşturan bir diğer önemli faktör de Arap rejimlerinin ekonomik başarısızlıklarıdır. Arap Baharı'nın temel nedenleri arasında gösterilen bu ekonomik başarısızlıklar genel olarak yüksek fiyatlar, işsizlik, enflasyon, kaynakların verimli

⁵⁹ Murat Tekek, "Arap Baharı ve Nedenleri", <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/ortadoğu/3674-arap-bahari-ve-nedenleri> (e.t. 16/0/2013)

⁶⁰ Harun Öztürkler, Arap Baharı'nın Ekonomik Analizi, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C.8, S.2, 2014.

⁶¹ Erhan Ayaz, "Arap Baharı Sonrası Dönemde Avrupa Birliği'nin Ortadoğu ve Akdeniz Politikalarının Geleceği ve Türkiye'nin Rolü", *Yakındoğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VI, S.1.

⁶² Hüsamettin İnanç, "Bir Sosyal Hareket Olarak Arap Baharı", <http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/arap-bahari-surecinde-arap-kimliginin-degisim-ve-donusumu/3071> (e.t.26/08/2012)

⁶³ Pan Arabizm Arap ülkelerinin bağımsızlık kazandıktan sonra 1967 Arap İsrail savaşına kadar süren ve özellikle Mısır ve Suriye'yi birleşimini de arzulayan Arap ulusunun birleşmesi inancıdır.

⁶⁴ Gökhan Bacık, "Arap Baharı'ndan Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın Geleceğine Bakmak", 2011, s.16 http://www.academia.edu/2100387/Arap_Baharından_Ortadoğu_ve_Kuzey_Afrikanın_Geleceğine_Bakmak (e.t. 25/07/2012)

kullanılmaması, yolsuzluklar ve konut sorunu gibi problemlerle kendini göstermiştir.⁶⁵ Süreci görünür olarak ortaya çıkaran asıl sebep ise şüphesiz Avrupa’da yaşanan 2008 ekonomik krizi olmuştur.⁶⁶ Yaşanan ekonomik kriz sonrası var olan toplumsal eşitsizlik artarak devam etmiştir. Bu eşitsizlikten en fazla zarar gören işsiz olan genç sınıf olmuştur. Bu durum da onları ayaklanma sürecine götürmüştür. Bu anlamda Arap Baharı sürecinde talep edilen haklar, halkların yerinde adalet talepleridir ve bu talep devletlerin kendi sınırları içindeki adalet talepleridir.

Son olarak bu hareketi meydana getiren sosyal nedenler araştırıldığında önemli ölçüde göze çarpan bir unsur da bölge ülkelerinde yöneticilerin halktan kopuk, geleneksel değerlerden uzak ve ithal modernite ile refah içerisinde yaşamlarını sürdürürken halkın devlet imkânlarından eşit bir şekilde yararlanmayan bireyler hâlinde sosyal eşitsizliklerle yaşamlarını idame ettirmekte olmasıdır. Bu nokta, hareketin sosyal olarak itici gücünü oluşturmaktadır. Nihayetinde sokakları dolduran kalabalıklar birçok sosyal soruna maruz kalmış, bir şekilde bilinçlenmiş ve bu yanlışlıklara son vermek amacıyla harekete geçmiştir. Bölgede bu sorunlara sahip gençlerin harekete geçmesine etki eden bir diğer sosyal faktör de Amerika’nın 11 Eylül sonrasında izlemeye başladığı yeni stratejilerin Ortadoğu’nun sosyal yapısı üzerinde etkili olması ve böylelikle de yaşanan süreçlerde bu yeni stratejinin izlerinin görülmesidir. Amerika 11 Eylül saldırıları sonrası, Radikal İslam’a⁶⁷ karşı birtakım yeni politikalar izlemeye başlamıştır. 11 Eylül saldırılarının ardından Ortadoğu ve Kuzey Afrika yeniden demokratikleşme, sivil toplum, otoriter rejimler ve terör gibi tartışmaların merkezi haline gelmiştir. Bu tartışmalar Ortadoğu için yeni değildir. Huntington’un belirttiği gibi demokratikleşmenin üçüncü dalgasının yaşandığı 1990’lı yıllarda da benzer bir tartışma yaşanmış, ancak başlayan bu süreç başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu anlamda

⁶⁵ Bacık, a.g.m., s. 16-18.

⁶⁶ İsmet Göçer ,Arap Baharı’nın Nedenleri Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye’nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri , *KAÜ İİBF Dergisi* , 6(10) , ss.53-54. 2008 Ekonomik krizi ve etkileri için bkz. Ümit Akçay – Ali Rıza Güngen , *Finansallaşma , Borç Krizi ve Çöküş* , Nota Bene Yayınları , 2014.

⁶⁷ Radikal İslam gönüllü şehitlik olarak tanımlanmaktadır ve radikal hareketler kendilerini terörist kavramlar ile bağdaştırmazlar.Radikal İslam ulvi değerler adına yapılan bir mücadeledir, çatışma süreci kutsal bir görev olmakta ve yapılan eylemler dini bir ritüelin ifası olmaktadır.Şiddet kullanımı da kendini savunma ya da korunma mantığı içerisinde meşrulaştırılmaktadır.Radikal İslam anlayışında duygu bakımından derin bir anlayış üzerinden oluşturulabilecek yönetim savunulmaktadır.Aydınalp , a.g.m. , Bodur , a.g.m.

Cezayir’de yaşanan iç savaşın kanlı bir sürece dönüşmesi dramatik bir örnektir.⁶⁸ Bu noktada Amerika hem bölgedeki sivil toplum hareketlerini ortaya çıkarmak ve özgürlük söyleminin sesini yükseltmek amacıyla bölgede; demokrasi, sivil toplum ve insan hakları eğitimleri vererek özellikle gençler üzerinde etkili olmuştur.⁶⁹ İşte Arap Baharı gösterilerinde başat rollerde bulunan gençler bu tür sivil örgütlenmelerden gelmişlerdir.

Ortadoğu ülkeden ülkeye değişen geçmişten gelen tecrübelerin kişilerin ve grupların tutumlarının da önemli ve etkili olduğu bir süreç içerisinde. Bundan dolayı sürecin oluşum ve gelişim süreci her ülkede aynı yönde olmayabilir. Arap Baharında genel olarak aksak hukuk sistemi, sorunları çözmekten yoksun bir yasama sistemi ve yaygın işsizlik gibi ekonomik nedenler süreçte belirleyici olmuştur.

Arap Baharı’nın nedenlerini sıralamak gerekirse, tarihsel olarak Ortadoğu’da bulunan devletlerin Osmanlı hakimiyetinden sonra Batı tarafından planlı kurulmaları ve Arapların yaşadığı adaletsizlik , İsrail ile 1948’den bu yana süren mücadele , halkın temel hak ve özgürlüklerden yararlanma adına meşru taleplerini yerine getirmeyen baskıcı yönetimler , hızlı nüfus artışı ile oluşan işsizlik , fakirlik ve kötü yaşam koşulları, 2008 Küresel Ekonomik Krizinin yarattığı ücret artışı , ekonomik sistemin yokluğu ve yönetimin lüks harcamaları , demokrasi eksikliği ve mevcut yönetimde var olan yozlaşma olarak belirtilebilir.⁷⁰

Tunus’ta başlayan Arap Baharı, Mısır, Libya, Suriye gibi ülkelere sıçramıştır. Petrol zengini olan ülkelerin yıllarca elde ettikleri önemli gelirleri tabana yayamamaları, demokrasi eksikliği ve hatta baskıcı rejim, işsizlik ve eğitimsizlik Arap Baharı’nın böyle bir patlama yaratmasına neden olmuştur.

Tarihsel süreç içerisinde pek çok gelişmenin bir sembolik başlangıç noktası vardır. Ortadoğu bölgesi için sarsıcı bir değişime neden olduğu ileri sürülen Arap dünyasındaki halk hareketleri ya da yeni bir başlangıcı ve olumlu değişimi nitelendiren

⁶⁸ Nebahat Tanrıverdi Yaşar, “Tunus’ta Demokratikleşme Sürecinin Kavramsal Değerlendirmesi”, *Akademik Ortadoğu*, C.6, S. 2 , 2012.

⁶⁹ Abbas Karaağaçlı, “İthal Modernitenin Arap Baharına Etkisi”, Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi , 2012

http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1997:thalmodernitenin-arap-baharna-etkisi&catid=77:ortadoğu-analizler&Itemid=150 (e.t.17/03/2013)

⁷⁰ Karaağaçlı, a.g.m., Mehmet Şahin, “1950-1960 Arap Devrimleri ve 2011 ‘Arap Baharı’: Benzerlikler ve Farklılıklar”, *Mülkiye Dergisi*, C. 35, S. 272, 2011.

Arap Baharı, tarih olarak 17 Aralık 2010'da Tunuslu Muhammed Bouazizi'in kendisini yakmasıyla birlikte başlatılmaktadır.⁷¹ Bouazizi'nin ölümü ve ardından başlayan protesto dalgası Cezayir, Lübnan, Ürdün, Moritanya, Sudan, Umman, Yemen, Suudi Arabistan, Mısır, Suriye, Libya, Irak, Bahreyn, Kuveyt gibi ülkelerde de devam etmiş ve gösterilere neden olmuştur. Bu protesto ve gösteriler bazı ülkelerde sadece belirli boyutlarda kalırken Arap Baharı'na giriş yaparken belirttiğimiz üzere Tunus, Mısır ve Libya'da yönetim değişikliklerine Suriye'de ise iç savaşa doğru sürüklenmiştir. Arap dünyasında yaşanan olaylarda ilk olarak Tunus ve Mısır devlet başkanları Zeynel Abidin Bin Ali ve Hüsnü Mübarek yönetimden ayrılmıştır.⁷²

5. ORTADOĞU'DA ÖNEMLİ BİR DÖNÜM NOKTASI: “ARAP BAHARI”

Tunus 'ta Muhammed Bouazizi⁷³ adlı işsiz gencin kendini yakarak 4 Ocak 2011 tarihinde ölmesi, ülke genelinde protestolara neden olmuştur. Tunus hükümetinin engel olamadığı protestolar sonucu 14 Ocak 2011 tarihinde Tunus cumhurbaşkanı Zeynelabidin Bin Ali istifa etmiştir.⁷⁴ Tunus'taki bu isyan ateşi kısa sürede Mısır'a da yansımış ve milyonlarca kişi Kahire'nin Tahrir meydanında toplanarak mevcut rejime karşı ayaklanmıştır. Mısır cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek ise 11 Şubat 2011 tarihinde istifasını sunarak görevini orduya teslim etmiştir.

Arap Baharı; Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde rejim, yönetim değişikliği başta olmak üzere yenilenmelere yol açan ayaklanma, başkaldırı, devrim ve birçok adlandırma ile tanımlanan Arap halk hareketleridir. Arap Baharı süreci bu adı almadan

⁷¹ Ali Resul Usul, “Arap Halk Hareketleri, Bölgede Demokratikleşme İmkânları, Libya ve Türkiye'nin Tutumu”, *Global Political Trends Center*, Publications No.23 Policy, Nisan 2011. İnanç a.g.m., Ceyhan Çiçekçi, “Arap Baharı Sürecinde TürkDışPolitikasıdaki Dönüşüm Anahtarı”, *The International Journal of Economic and Social Research*, Autumn 2012, Vol: 8, Year: 8 Issue: 2, pp. 57-81.

⁷² İlhan Sağsen, “Arap Baharı Türk Dış Politikası ve Dış Algılaması”, *Ortadoğu Analiz*, 3(31), 2011, s.58

⁷³ Yirmi altı yaşında olan Muhammed Bouazizi üniversite mezunu olmasına rağmen işsizlikten dolayı seyyar satıcılık yaparken , 17 Aralık 2010 tarihinde çalışma izni olmadığı için polisler tarafından el arabası parçalanmış, kendisi de aşağılanmıştır.Polislerden şikayetçi olmak için belediye binasına giden Bouazizi sonuç alamayınca belediye binasının önünde kendisini yakmıştır. Sonrasında belediye binası önünde başlayan protestoları kaydeden Bouazizi'in iki akrabası videoyu sosyal medya aracı olan Facebook'a koymuş ve bunun gören Arap kanalı videoyu aynı akşam yayımlamıştır.Böylece protestolar ülke geneline sıçramış, ülke cumhurbaşkanı Zeynelabidin Bin Ali protestoları yatıştırmak umudu ile Bouazizi'yi ziyaret etmiş, ancak 4 Ocak 2011 tarihinde Bouazizi'nin ölümü ile Tunus'ta isyan ateşi söndürülemez şekilde yayılmıştır. Birol Başkan, “Buazizi'nin Yaktığı Ateş: 21. Yüzyıl Başında Arap İsyancıları”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C.6, S. 1, 2011.Veyssel Ayhan, “Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması”, *Ortadoğu Etüdlere*, C. 3, S. 2, Ocak 2012, ss.59-93.

⁷⁴ Ayhan, a.g.m.

önce olayların Tunus’ ta başlamasından dolayı ve polisin gösterilere şiddetini kınama adına Tunus ile özdeşleşen yasemin çiçeğine atıfla “Yasemin Baharı” olarak nitelendirilmiştir. Ancak süreç domino etkisi yaratıp yayılmaya başladıkça Arap Baharı adı ile tanımlanmıştır. Arap Baharı süreci bir isyan ya da uyanış olarak değil de bahar olarak nitelendirilmesi, kimi çevrelerce olumlu karşılanırken, kimi çevrelerce eleştirilere maruz kalmıştır. Bu görüşler ışığı altında, bahar kelimesi tarihte birçok olayı nitelendirmek için kullanılmıştır. Örneğin; Avrupa’daki 1830 ve 1848 devrimleri ve 1968 da Çekoslovakya’da yaşanan ve Sovyetler Birliği’nin müdahalesi ile son bulan süreç de Prag Baharı olarak adlandırılmıştır.⁷⁵ Arap Baharı bu açıdan bölgede yaşanan baskıcı ve otoriter rejimlere karşı demokratikleşme adına yapılan halk ayaklanmalarını nitelenmek adına kullanılmıştır. Arap Baharı süreci Ortadoğu’ya dalga şeklinde yayılan birçok ulusal değişikliğe rağmen benzer slogan ve benzer tepkiler ile ortaya çıkan, daha fazla özgürlük ve demokrasi için verilen tepkiler bütünüdür. Bu anlamda işsizlik, gıda yetersizliği, enflasyon, siyasi yozlaşmalar, ifade özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar Arap Baharı sürecini başlatmıştır.

5.1. Arap Baharı Sürecinin Gelişmesi

5.1.1. Tunus

Tunus açısından modernleşme adına sosyal hak ve özgürlüklerin yerleşmesi diğer Arap Baharı ülkelerine göre daha kolay olabilecektir. Çünkü Tunus’ta kadına eğitim zorunluluğu vardır ve bölgede kadının istediği mesleği seçme özgürlüğünün tanındığı tek ülkedir. Tunus’taki Yasemin Baharı’ndan sonra dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu benimsediği iki prensibi açıklamıştır. Bu prensiplerin ilki bu ülkede değişimin artık gerekli olduğu ve tarihin akışı olarak kendiliğinden gelişen bir süreç olduğudur. İkinci olarak ise Türkiye’nin demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları gibi talepleri desteklediği belirtilmiştir. Tunus’ta yaşanan gösteriler, devlet başkanı Zeynel Abidin Bin 14 Ocak 2011 tarihinde görevinden istifa ederek ülkeden ayrılmasından sonra da devam etmiş ve iki geçici hükümetin istifasına neden olmuştur.⁷⁶ Tunus’ta yolsuzluk ve devlet şiddetine son verilmesi göstericilerin en temel taleplerini oluşturmaktaydı. Tunus’taki halk hareketlerinin ekonomik temelini

⁷⁵ Başkan, a.g.m.

⁷⁶ Ayhan, a.g.m.

irdelemek gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında Tunus'taki yapısal sorunlar Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin neredeyse tamamını içine almaktadır. Yüksek işsizlik oranları, sektörel gerilik, hızla artan genç nüfus bu sorunlara örnek olabilir. Ancak sadece ekonomik bazlı bir bakış açısı bölgedeki hareketleri açıklamada yetersiz kalmaktadır. Halk ayaklanmalarını analiz ederken siyasi ve tarihsel miras da irdelenmelidir. Bu anlamda Zeynel Abidin Bin Ali dönemi Başbakanı Muhammed Gannuşi protestoların bitmemesi üzerine 7 Mart 2011 tarihinde görevini Beji Caid Essebsi'ye bırakmıştır. Bununla Üçüncü Ulusal Uzlaşma Hükümeti kurulmuş, anayasa askıya alınmış, meclis feshedilmiş ve Ulusal Kurucu Meclis seçimi hazırlıkları başlamıştır.⁷⁷ Ulusal Kurucu Meclis seçimleri sonrasında Ennahda hareketi (CPR Partisi), Ettakatol Partisi arasında koalisyon partisi kurulmuştur. UKM'de 12 Aralık 2011 tarihinde yapılan seçimlerde CPR Başkanı Dr. Moncef Marzouki Tunus Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.⁷⁸ Başbakanlığa ise En Nahda Hareketi Genel Sekreteri Hamadi Jebali tarafından oluşturulan 41 üyeli koalisyon hükümeti UKM nin 23 Aralık 2011 tarihinde yapılan oturumda güvenoyu almıştır.⁷⁹

2013 yılına gelindiğinde muhalefet milletvekili olan Şükrü Belaid ve Mohamed Brahmi'nin sırasıyla 6 Şubat 2013 ve 25 Temmuz 2013 tarihinde öldürülmeleri , Tunus'ta siyasi krize neden olmuştur.⁸⁰ Bunun üzerine yeni hükümetin kurulması , yeni anayasa taslağının hazırlanması ve seçim tarihlerinin belirlenmesi için Sanayi Bakanı Mehdi Jomaa görevlendirilmiştir. Yeni Tunus Anayasası , 26 Ocak 2014 tarihinde UKM de yapılan oylama sonucu kabul edilmiş , yeni hükümet ise 28 Ocak 2014 tarihinde meclisten güvenoyu almıştır. 26 Ekim 2014 tarihinde yapılan parlamento seçimlerini Nida Partisi kazanmış ve 21 Aralık 2014 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini de yine Nida Partisi 'nin lideri El-Baci Kaid es-Sibsi kazanarak , Tunus'un cumhurbaşkanı olmuştur.⁸¹

Tunus Arap Baharı sonrasında demokrasi anlamında en çok ilerleme gösteren ülke olmuştur. 'Demokrasi uzlaşıcıdır' söyleminden hareketle anayasa yazım sürecinde parlamentodaki tarafların uzlaşıcı tutumu , özellikle seçimlerden sonra iktidardaki laik

⁷⁷ <http://www.mfa.gov.tr/tunus-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (e.t.19/09/2014)

⁷⁸ <http://www.mfa.gov.tr/tunus-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (e.t.19/09/2014)

⁷⁹ <http://www.mfa.gov.tr/tunus-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (e.t.19/09/2014)

⁸⁰ <http://www.mfa.gov.tr/tunus-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (e.t.19/09/2014)

⁸¹ <http://tr.euronews.com/2014/12/31/tunus-ta-sibsi-donemi-resmen-basladi/> (e.t.25/09/2014)

parti Nida Partisi ile ılımlı İslam hareketini savunan En Nahda Partisi'nin uyumlu hareket etmesi Tunus'ta demokratik iradeyi güçlendirmektedir. Bu da Arap Baharı sonrasında bölgede umut verici bir durumu oluşturmaktadır.⁸²

5.1.2. Mısır

Osmanlı hakimiyetinden sonra İngiltere yönetimine geçen Mısır da, sömürgeci yönetime tepki olarak İslam tabanlı Müslüman Kardeşler⁸³ örgütü kurulmuş ve bu örgüt politik alanı etkilemeye yönelik faaliyetler yapmaya başlamıştır. Müslüman Kardeşler örgütü sadece Mısır'da değil, tüm Arap coğrafyasında zaman zaman etkili olmuştur. Rejim değişikliğini hedefleyen örgüt başta şiddet eylemlerine başvurmuşlardır. Fakat zaman içerisinde şiddet eylemlerinin yararlı olmadığını anlayan örgüt liderleri toplum içerisine nüfuz edip, halkın desteğini kazanarak mevcut rejimi ele geçirme stratejisini benimsemişlerdir.⁸⁴

Mısır'da 1952 yılında Kral Faruk'u deviren Cemal Abdürnasır ile monarşi kaldırılarak, 1953 yılında cumhuriyet ilan edilmiştir. 1970 yılında Nasır sonrası iktidara gelen Enver Sedat Mısır ekonomisini serbest piyasa koşullarına uygun hale getirmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Zamanla artan Mısır nüfusu ile devletin halka olan desteğinin kalitesi düşmeye başlamıştır. Mezun olan her bireye iş garantisi ve temel yaşamsal ihtiyaçlara olan devlet yardımı yetersiz kalmaya başlamıştır. 1978 Camp David süreci ile İsrail ve Batı ile anlaşma yoluna giden Sedat Mısır ekonomisine destek sağlamaya çalışmış, ABD'den gelen yardımlar devlet bütçesini rahatlatırsa da Nasır'ın sosyalizm politikaları sonucu oluşan burjuva sınıfının gücünü azaltmaya yetmemiştir.

Mısırdaki 2011 Eylül'de yapılması planlanan devlet başkanlığı seçimlerinde Hüsnü Mübarek'in yeniden aday olacağı ya da oğlu Cemal'in aday olabileceği söylentisi Mısır'da sokakların hareketleneceğini gösteriyordu. Bu anlamda Tunus'ta

⁸² İhsan Bal , Tunus Modeli : Rüyadan Gerçeğe ,

http://usak.org.tr/kose_yazilari_det.php?id=2386&cat=322#.Vj3ULDSsV28 (e.t.19/07/2013)

⁸³ Müslüman Kardeşler (İhvan-ı Müslim): Kurulduğu ilk dönemde (1928) daha çok dini ve sosyal bir karakter taşıyan örgüt, 1940'lı yıllarda başta Mısır da olmak üzere hızla siyasallaşmış ve uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Sonrasında ise sömürgecilik döneminde tüm İslam ülkelerinde taraftar bulmuştur.

1950'li yıllarda Mısır'da düzenledikleri suikastlar nedeni ile Nasır yönetimi tarafında yasaklanmışlar, 1960'lı yıllarda silahlı kanadını ilga ettiklerini açıklamışlardır. Birol Akgün, Gökhan Bozbaş, "Arap Dünyasında Siyasi Selefizm ve Mısır Örneği", *Akademik Ortadoğu Dergisi*, S.14, 2013, ss. 1-38 .

⁸⁴ Tamer Kaşıkçı, "Mısır'ın Demokratikleşmesinde Sivil Toplumun Rolü", *Akademik Ortadoğu*, C.7, S.1, 2012.

kendini yakan Bouazizi'in başlattığı Arap Baharı sürecinin Mısır'a geçme aşamasında iç dinamiklerini çoktan oluşturduğu söylenebilir. Ekonomik sorunlar yüzünden işsiz olan Mısır'daki genç kesim, komşu ülkede patlak veren isyan hareketi kitle iletişim araçları sayesinde hızlı bir şekilde Mısır'a taşınmıştır. Özellikle Mısır'da son dönem internetin yaygınlaşmasıyla birlikte daha fazla insana ulaşma şansı yakalayan sivil toplum örgütleri bireyleri rejime karşı örgütlemeye geçmişe oranla daha başarılı olmuş ve rejim değişikliğinde önemli rol oynamıştır.⁸⁵

Tunuslu gençlerin başlatmış olduğu hareketler sonucu Zeynel Abidin Bin Ali'nin yönetimi bırakması diğer Ortadoğu halklarına da örnek olmuştur. Mısır'da olaylar Muhammed Bouazizi'ye benzer bir şekilde polisin işkencesi sonucu ölen Halid Said isimli gencin ölmesi ile devam etmiştir. Eylemler ilk olarak 17 Ocak'ta meclis binası önünde başlamış, 25 Ocak'ta Başkent Kahire ve İskenderiye'de de eylemler devam etmiştir. Kahire'nin Tahrir meydanında toplanan halk işsizlik, yoksulluk ve iktidarın adaletsizliğini protesto etmiştir. Sonunda Hüsnü Mübarek televizyon ekranlarından gelecek seçimde aday olmayacağını ifade etmiştir.⁸⁶

Ocak 2011 tarihinde geniş kitlelerin katılımı ile süren ve göstericilerin Mısır'da Tahrir Meydanı'nda toplanmalarından dolayı Tahrir Devrimi (25 Ocak Devrimi) olarak adlandırılan bu süreçte Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek 11 Şubat 2011 tarihinde istifa etmiştir. Sonrasında ülkede geçiş süreci başlamış ve 2012 yılı başında düzenlenen genel seçimler sonucu Halk Meclisi ve Şura Meclisi oluşturularak yasama faaliyeti yeniden başlatılmıştır.⁸⁷ Kurucu Meclis Haziran 2012 tarihinde anayasa yapım sürecini başlatmış, aynı tarihte Anayasa Mahkemesi kararı ile Halk Meclisi feshedilmiştir. Mısır'daki genel seçimleri ve cumhurbaşkanlığı seçimini Müslüman Kardeşler kazanmıştır. Mısır'da demokratik seçimler sonucu işbaşına gelen ilk lider Dr. Muhammed Mursi 30 Haziran 2012 tarihinde cumhurbaşkanlığı görevini resmen devralmıştır. Hişam Kandil başkanlığındaki yeni hükümet ise 2 Ağustos 2012 tarihinde

⁸⁵ Kaşıkçı, a.g.m.

⁸⁶ Abdullah Taşkesen, "Arap Dünyasında Demokratikleşme Hareketleri", http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://www.aid.sakarya.edu.tr/uploads/Pdf_2011_6_10.pdf (e.t.05.08.2013).

⁸⁷ <http://www.mfa.gov.tr/misir-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (e.t.22/11/2014)

göreve başlamıştır. Bu hükümette de 6 Ocak 2013 tarihinde revizyon yapılarak, 10 bakan değiştirilmiştir.⁸⁸

Mısır'da Cumhurbaşkanı Mursi siyasal yönetimin sivilleşerek, askeri etkiden uzaklaşmasına çalışmıştır.⁸⁹ Muhammed Mursi Temmuz ayının ilk haftasında Hüsnü Mübarek'in istifasından sonra göreve gelen Yüksek Askeri Konsey'i lağvetmiştir. Bu durum Konseyin başındaki Hüseyin Tahtavi ve yardımcısı General Sami Anan'ın darbe girişimi içerisinde olduğunun Mursi tarafından öğrenilmesi sonucu gerçekleşmiştir.⁹⁰ Mısır Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi 22 Kasım 2012'de anayasal düzenlemeler çerçevesinde yeni kararlarını içeren bir kararname yayımlamıştır.⁹¹ Ancak bu gelişmeden sonra Mısır'da muhalefet her kesimden oluşan bir protesto dalgası başlatarak, yine Tahrir Meydanı'nda gösteriler yapılmasına sebep olmuştur. Kararlar arasında özellikle Mursi'nin verdiği kararların hiçbir yargı organı tarafından askıya alınamayacağı maddesi yine bir diktatörleşmenin yaşanabileceği endişesine yol açmıştır.

Muhammed Mursi, Tantavi ve Anan'ı görevden aldıktan sonra Müslüman Kardeşler'e mensup olan Abdülfettah El-Sisi'yi⁹² Genelkurmay Başkanı olarak atamıştır. Bu anlamda Mursi'nin Cumhurbaşkanı kimliği ve Müslüman Kardeşler ile olan geçmiş bağının zaman zaman birbirine karıştığı söylenebilir. Ancak muhaliflerin sürdürdüğü protestoların devam etmesi ve uzlaşının sağlanamaması sonucunda 3 Temmuz 2013 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'nda General Sisi'nin bulunduğu ordu Mısır tarihinde ilk kez demokratik seçim ile cumhurbaşkanlığına seçilen Mursi'ye karşı askeri bir darbe yapmış ve yönetime el koyarak meclisi feshetmiştir. Geçici olarak cumhurbaşkanlığı görevine ise Adil Mansur getirilmiştir. Askeri darbeye halk tarafından tepki verilmiştir. Verilen tepkilere karşı 27 Temmuz ve 14-16 Ağustos tarihlerinde ordu tarafından yapılan müdahalede birçok sivil vatandaş hayatını kaybetmiştir. Uluslararası anlamda da tepki çeken müdahalelere Mısır halkının tepkisi

⁸⁸ <http://www.mfa.gov.tr/misir-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (e.t.22/11/2014)

⁸⁹ Volkan Türkmen, "Devrim Sonrası Mısır", <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4283> (e.t. 02.06.2013).

⁹⁰ A. Ümran Köycü, "Mısır'daki Siyasal Değişim Süreci", <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4328> (e.t.05/04/2013)

⁹¹ İsmail Numan Telci, "Mısır'da Devrim Sonrası İktidar Mücadelesi", <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4086> (e.t. 16/05/2013)

⁹² Mehmet Hecan, "Devrimden Darbeye Mısır", http://www.usak.org.tr/analiz_det.php?id=17&cat=365366643#.Usxda9JdX3s (e.t.21/04/2013)

artarak devam etmiştir. Özellikle Rabia El Adaviye Meydan'ı Mısır'ın demokratikleşmesine engel olan gelişmelere karşı halk ayaklanmalarına sahne olmuştur. Raba El Adaviye Meydanında şiddetten uzak duran direnişçiler sadece kendi haklarını değil, diğer Arap ülkelerinde de halk iradesine saygının yerleşmesi için çaba göstermişlerdir.⁹³ Bu anlamda Mısır halkı Rabia işareti⁹⁴ yaparak, darbenin son bulması ve demokratik taleplerinin yerine getirilmesi için çaba göstermektedir.

5.1.3. Libya

Libya İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz ve Fransızlara verilmiştir. 1949 yılında BM Libya'nın bağımsızlık kararını kabul etmesine rağmen ülke ancak 1951 yılında bağımsız olmuştur. İlk devlet başkanı Şeyh İdris'tir. Ancak 1969'da 27 yaşında Muammer Ebu Minyar Al-Kaddafi albay rütbesi alarak yönetime el koymuştur. Kaddafi'nin 42 yıllık iktidarı boyunca lüks yaşam tarzı, teröre verdiği maddi destek ve halka yönelik otoriter politikaları tepki görmüştür. BM teröre destek iddiaları konusunda Libya'ya ambargo dahi uygulamıştır. Kaddafi döneminde Manifesto diye adlandırılan Yeşil Kitap öğretileri doğrultusunda bir yönetim uygulanmıştır. 15 Şubat 2011'de başlayan olaylar sürekli olarak Batı tarafından gözlemlenmiştir. Batı dünyası özellikle petrol kuyuları ve İsrail'in yaşam alanı sebebiyle olaylar ile yakından ilgilenmiştir. Bu anlamda Batı dünyasının bölge petrolünü monarşi ile idare edilen dini nitelikli liderler aracılığı ile daha kolay ve risksiz kontrol altında tutabileceği inancı Batı dünyasında yaygın olmuştur.

Kaddafi'nin kırk yıllık iktidarı boyunca zaten zayıf olan devlet yapısını yok olma seviyesine getirmesi isyanın da bu denli şiddetli olmasının nedenlerinden biridir. Nitekim Libya'da modern, düzenli bir ordu ve polis teşkilatı yoktur. Hem nüfus hem de petrol avantajına rağmen Libya, Suudi Arabistan gibi protestoların rejimi tehdit etmesini engelleyememiştir. Suudi Arabistan ile kısa bir karşılaştırma yapılacak olunursa Libya'da yasallığını uzun süre önce kaybetmiş bir despot bulunmaktadır. Ancak Suudi Arabistan'da bütün sorunlara rağmen halk tarafından halen meşru görülen bir krallık

⁹³ Canbolat, a.g.e., ss. 255.

⁹⁴ Askeri darbe karşıtı direnişin ortaya çıktığı meydan olan Raba El Adaviye Meydan'ın kısa adı olan ve Arapça da dört anlamına gelen Rabia kelimesini ifade eden 4 parmak işaretidir. Darbe destekçisi olan protestolarda zafer işareti kullanılmasından dolayı darbe karşı direnişte bu sembol kullanılmıştır. Rabia sembolünün seçilmesinde meydana ismini veren Raba El Adaviye'nin kölelikten özgürlüğe ulaşmasının özgürlük nedeni ile protesto düzenleyenlere ifade ettiği sembolik anlamında etkisi vardır.

mevcuttur. Kaddafi isyancıları fare ve hamam böceği olarak nitelerken, Abdullah sorunun bilincinde olarak krize çözüm getirmeye çalışmıştır.⁹⁵

Kaddafi iktidarı döneminde ülke kabileler şeklinde bölünmüş ve bu kabileler üzerinde Kaddafi şiddete dayanan uygulamaları ile kendine olan sadakatini sağlama çabası içine girmiştir. Kaddafi yönetimindeki Libya'nın devlet kurumsallaşmasından uzak oluşunun yanında Arap ülkeleri arasında bile destek görmeyişi Kaddafi'nin yönetimden ayrılışını da hızlandırmıştır. Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin Libya'ya karşı askeri müdahaleyi desteklemeleri buna örnektir.⁹⁶ Libya'da yaşanan Arap Baharı sürecinin kıvılcımını, Libya'nın Bingazi şehrinde rejim karşıtı avukat Fethi Terbil'in tutuklanması üzerine Bingazi polis merkezi önünde başlayan gösterilere polisin sert müdahalesi oluşturmuştur. Fethi Terbil'in bırakılmasını isteyen göstericilerin sayısı giderek artmış ve bunun üzerine yaşanan olaylara polis müdahalede bulunmuştur. Bu gelişmelerin etkisiyle protestolar ve gösteriler kısa sürede ülkede yayılmaya başlamıştır. Bu süreçte barışçı niteliğe sahip halk gösterilerine karşı iktidarın sert müdahalesi ve olaylarda sivil kayıpların oluşması gerginliğin dozunun yükselmesine yol açmıştır. İktidarın şiddet kullanmasıyla birlikte ülkede muhalifler çağrıda bulunarak öfke günü gösterileri düzenlenmiş, böylelikle protestolar ve gerginlikler artmaya devam etmiştir.⁹⁷ Yaşanan bu olayları Kaddafi'nin özel birlikleri ve Afrika'dan getirdiği paralı askerleri kullanarak bastırmak istemesi de can kayıplarına neden olmuştur.

Mısır'da Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in bir aydan kısa bir sürede yönetimden ayrılması Libya'lı muhaliflere cesaret vermiştir. Ancak 17 Şubat 2011 tarihinde başlayan isyanlar Kaddafi'nin güçlü direnişi ile karşılaşmıştır. Mısır'ın aksine Libya lideri Kaddafi'nin kararlılığı ve yönetime belli aşiretler tarafından verilen destek Libya'daki çatışmaları iç savaşa çevirmiştir. 23 Ağustos 2011'de Kaddafi güçlerinin Trablus'tan ayrılmalarıyla 'Cemahiriye' rejimi yıkılmıştır. 3 Ekim 2011 de kurtuluşunu ilan eden Libya'da 28 Mart 2011 tarihinde kurulduğu açıklanan Ulusal Geçiş Konseyi ve 24 Kasım 2011 tarihinden itibaren görev yapmaya başlayan Geçiş Hükümeti

⁹⁵ Başkan, a.g.m.

⁹⁶ Başkan, a.g.m.

⁹⁷ Ali Oğuz Diriöz, "Libya'daki Politik Dönüşümün Sorunları ve Fırsatları", *Ortadoğu Analiz*, 2012, s. 66.

yönetimi devralmıştır.⁹⁸ Ulusal Geçiş Konseyi'nin başkanlığına ve geçici olarak Başbakanlığına ise Mustafa Abdülcelil getirilmiştir.

Libya'da yaşanan iç savaşta dönüm noktası, yönetimin insan hakları ihlallerine karşı uluslararası toplumun tepkisi olmuştur. Uluslararası anlamda meşruiyetini yitiren Kaddafi yönetimi, uluslararası yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır. Libya Ulusal Geçiş Konseyi'ni 10 Mart 2011 tarihinde ilk tanıyan ülke Fransa olmuştur.⁹⁹ Türkiye ise 25 Ağustos 2011'den itibaren Ulusal Geçiş Konseyi'ni Libya'nın temsilcisi olarak tanımıştır.¹⁰⁰

Libya konusunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 17 Mart 2011 tarihinde 1973 sayılı kararı almıştır.¹⁰¹ Bu karara istinaden NATO 19 Mart 2011 tarihinden itibaren sivil halkın korunmasına yönelik askeri müdahaleye başlamıştır.¹⁰² Askeri müdahale ile beraber Kaddafi iyice köşeye sıkışmış ve 20 Ekim 2011 tarihinde memleketi olan Sirte'de muhalifler tarafından öldürülmüştür.¹⁰³

Kaddafi'nin öldürülmesinin ardından Geçici Başbakan Abdül Celil tarafından 23 Ekim 2011 tarihi Libya'nın Özgürlük Günü olarak ilan edilmiş ve 8 ay içerisinde seçimlerin yapılacağı açıklanmıştır.¹⁰⁴ Libya'da Ulusal Geçiş Konseyi tarafından hükümeti kurması için Başbakan olarak Abdürrahim El Kib görevlendirilmiştir. Abdürrahim El Kib ülkeyi demokratik seçimlere götürmek için görevli olan hükümeti 22 Kasım 2011 tarihinde kurmuştur. Ulusal Geçiş Konseyi'nin görev süresinin dolmasının ardından 42 yıllık diktatörlük süresinden sonra ilk serbest seçimler yapılmıştır. 2012 yılında yapılan seçimler sonucunda kurulan Milli Kongre ve hükümeti kurmakla görevlendirilen Başbakan Ali Zeydan, Libya'da yönetimi devralmıştır. Ali Zeydan hükümeti görev süresi boyunca çeşitli darbe girişimleri ile karşılaşmış ve devrimin ardından güvenlik sorununu çözemediği eleştirisiyle 11 Mart 2014 tarihinde parlamentoda yapılan oylama sonucu güvenoyu alamayarak başbakanlık görevinden

⁹⁸ <http://www.mfa.gov.tr/libya-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (e.t.25/11/2014)

⁹⁹ Muzaffer Ercen Yılmaz, "Kaddafi Sonrası Libya'da Siyasal Çözüm", *Akademik Ortadoğu*, C. 7, S. 1, 2012

¹⁰⁰ <http://www.mfa.gov.tr/libya-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (e.t.25/11/2014)

¹⁰¹ 1973nolukarar metni için bkz. <http://www.un.org/News/Press/docs/2011/sc10200.doc.htm#Resolution>

¹⁰² Said Saddiki , Arab Public Opinion and NATO after the International Military Operations in Libya , *Alternatives Turkish Journal of International Relations* , Vol.11 ,No.2 , 2012.

¹⁰³ Yılmaz, a.g.m.

¹⁰⁴ Serdar Erduramaz, "Libya ve Kaddafi Sonrası Dönem, Asıl İş Şimdi Başlıyor", <http://www.turksam.org/tr/a2509.html> (e.t.30/06/2013)

ayrılmıştır.¹⁰⁵Sonrasında Ali Zeydan hükümetinin Savunma Bakanı Abdullah el-Sani başbakanlık görevini üstlenmiştir.

5.1.4. Bahreyn

Bahreyn’de protestolar Suudi Arabistan’daki gibi 2011 yılının Şubat ortasında başlamıştır. Bahreyn, Suudi Arabistan gibi güçlü bir askeri teşkilata sahip olamamasından dolayı protestolara hemen müdahale edememiştir. İsyanın artmasından bir ay kadar sonra Bahreyn üyesi olduğu Körfez İşbirliği Teşkilatı’ndan yardım talep etmiştir. Bunun üzerine Bahreyn’deki protestolar güç kullanılarak bastırılmıştır. Bahreyn’deki isyanın Arap Baharı sürecindeki diğer ülkelerden farkı, Bahreyn’deki isyanın Şii isyanına dönüşme tehlikesi olma durumudur. Bahreyn Şii çoğunluk ve Sünni azınlıktan oluşan bir ülkedir ve Şii çoğunluk siyasi dengeyi bıçak sırtında tutarken Arap Baharı sürecindeki isyandan yararlanmak istemiştir.Çünkü Bahreyn’de çıkabilecek bu isyan; Suudi Arabistan’daki Şii’lere cesaret verebilir ve bu anlamda Suudi Arabistan ve İran arasındaki gerilimi arttırabilirdi.¹⁰⁶ Bu anlamda Suudi Arabistan Bahreyn’deki isyanları bastırmakta önemli bir rol oynamıştır.¹⁰⁷ Aynı zamanda Bahreyn önemli bir stratejik pozisyona sahiptir. Çünkü 1949 yılından bu yana Aden’de ABD’nin 5. Filosu bulunmaktadır.¹⁰⁸

5.1.5. Lübnan

Lübnan 1946 yılında bağımsız olmuştur. Lübnan diğer Arap ülkelerine nazaran siyasal ve ekonomik politikalarda liberalleşmeyi uygulayan ilk devlettir.¹⁰⁹ Lübnan’da Fransız yönetimi döneminde, 1943 yılında, ülkedeki dini cemaat ve etnik unsurlar arası uzlaşmayı öngören Paylaşılmış Varlık Pakt oluşturulmuş ve resmi nitelik kazanmasa da bu pakt yönetimde esas alınmıştır.¹¹⁰

¹⁰⁵ <https://www.kokludegisim.net/haberler/libya-daki-siyasi-gelismeler.html> (e.t.25/05/2013)

¹⁰⁶ Suudi Arabistan ve İran arasındaki gerginlik için bkz. Cem Yılmaz, “İran ve Suudi Arabistan’ın Bitmeyen Rekabeti”, http://www.orsam.org.tr/tr/Uploads/Yazilar/Dosyalar/2011210_Cem.Yilmaz.sub.atmakale3.pdf (e.t.30/06/2013)

¹⁰⁷ Meliha Benli Altunışık, “Ortadoğu’da Bölgesel Düzen ve Arap Baharı”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, C. 5, S. 53, Mayıs 2013, s.76.

¹⁰⁸ Usul, a.g.m.

¹⁰⁹ Umut Koldaş – Nur Köprülü, “Arap İntifadası mı?: Arap Dünyasındaki Toplumsal Hareketlerin İçsel, Bölgesel ve Uluslararası Dinamikleri”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C.6, S.1, 2011.

¹¹⁰ Koldaş, Köprülü, a.g.m.

1975 yılında başlayan iç savaş ile yönetimdeki bu anlayış sorgulanmış ve 1989 yılında imzalanan Taif Anlaşması ile on dört yıl süren iç savaş bitmiş, aynı zamanda Ulusal Uzlaşma Metni ile Paylaşılmış Varlık Paktı resmi nitelik kazanmıştır.¹¹¹ Taif Anlaşması sonrası 2005 yılına kadar başbakanlık görevini Refik el-Hariri sürdürmüştür. Bu tarihe kadar süren yönetimdeki istikrar, başbakanın 14 Şubat 2005 tarihinde suikast sonucu öldürülmesi ile krize girmiştir. 2005 yılında başlayan Sedir Devrimi ve 2006 İsrail – Lübnan savaşı Lübnan da yaşanan krizi aşılmaz hale getirmiştir.¹¹²

5.1.6. Ürdün

Resmi adı Ürdün Haşimi Krallığı olan ülke de siyasal rejim parlamenter sisteme dayalı krallıktır. Ürdün'ün kurulduğu bölgede 1516-1918 yılları arasında Osmanlı hakimiyeti var olmuştur. Ürdün, Osmanlı hakimiyeti sonrası Batılı güçler ve özellikle İngiltere (Britanya) tarafından 1921 yılında kurulmuştur.¹¹³ 1946 yılına kadar İngiltere'nin mandater yönetiminde olan Ürdün 1946 yılında bağımsız olmuş ve aynı yıl Ürdün parlamentosunda Emir Abdullah kral ilan edilerek , ülkenin resmi adı Ürdün Haşimi Krallığı (El- Memleket'ül Ürdüniyüzyilet'ül Haşimiyüzyile) olarak değiştirilmiştir.¹¹⁴

Ürdün yapay oluşturulmuş bir devlettir ve devlet yapay olduğu için toplumsal kesimler arası uyum yoktur.¹¹⁵ Ürdün birbiri ile uyumsuz rejimler ve Arap aşiretlerin birliğinden meydana gelmiştir. Bir açıdan Ürdün; Irak, Suriye, Filistin ve Lübnan'ın parçasından oluşturulmuş bir Çöl Krallığıdır.¹¹⁶ Bu anlamda Ürdün'deki bütün kurumlar

¹¹¹ Koldaş, Köprülü, a.g.m.

¹¹² Özlem Tür – Veysel Ayhan, “İçsel Dinamikler ve Ulusal Aktörler Bağlamında Lübnan Krizinin Analizi”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C.3, S.1, 2008, ss. 2-3; Koldaş, Köprülü, a.g.m.

¹¹³ Birinci Dünya Savaşı sırasında Mekke Şerifi Hüseyin ile İngiliz Komiseri McMahon arasındaki birleşik Arap devletleri kurma adına Osmanlı Devleti'ne karşı gizli bir mektuplaşma olmuştur. Ancak savaştan çekilen Rusya'nın Arap topraklarını paylaşma adına İtilaf Devletleri'nin yaptığı Sykes-Picot anlaşmasını ortaya çıkarması , sonrasında ise İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour'un ' *Filistin'de Yahudi yurdu kurulması* ' deklarasyonu Mekke Şerifi Hüseyin için ayrılacak bir Arap toprağı olmadığını ortaya çıkarmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası Milletler Cemiyeti'nin kurulması ve cemiyetin kabul ettiği mandater sistem gereği İngiltere Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Emir Abdullah'a sonrasında bir Arap devleti kurma sözü ile Ürdün merkezli bir hükümet kurma görevi vermiştir. Bu anlaşma sonucu 11 Nisan 1921 tarihinde Ürdün Devleti kurulmuş , 15 Mayıs 1921 tarihinde ise İngiltere tarafından tanınmıştır. Yasemin Öztürk , Yoktan Varedilen Bir Ülke , İşte Bu ' Ürdün'ün Hikayesi ' <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=797> (e.t.25/02/2014)

¹¹⁴ Öztürk , a.g.m.

¹¹⁵ Zafer Akbaş, “Ürdün Dış Politikasının Temel Bileşenleri: Belirsizlik Sorunu ve Tehdit Algılaması”, *International Journal of Social Science*, Vol.5, Issue 2,2012, pp. 439-459.

¹¹⁶ Akbaş, a.g.m.

yapay olarak oluşturulmuş ve emperyalist güçlerin isteği doğrultusunda yönlendirilmiştir.

Ürdün'de 1989 yılında itibaren yönetimde bir siyasal liberalleşme olmuştur. Ürdün Krallığı'nda 1989 seçimlerinden sonra 1957 yılından itibaren yasaklanan siyasi partileri tekrardan açmıştır. Ayrıca 1989 yılındaki seçimler ile parlamentonun yeniden göreve başlaması Ürdün Krallığı'nın demokratikleşme ve liberalleşme girişimlerinde önemli adımlardır. Ürdün'de Arap Baharı'nın ilk yansıması, Ürdün Kralı II.Abdullah'ın başbakanı görevden alması olmuştur. Ardından ise bir dizi yasal düzenleme yapmıştır. Bu anlamda Kral bir takım yetkilerini parlamentoya devretmiştir. Aynı zamanda parlamentonun feshedilmesinden sonra 4 ay içinde seçime gidilmesini ve milletvekili yaşını 35'ten 25'e çekerek meclisin gençleşmesini sağlamıştır.¹¹⁷ Ürdün Kralı Abdullah, yaptığı açıklamada ekonomik reformun gerekliliği üzerinde durmuştur. Kral Abdullah'a göre Arap Baharı'nın nedeni politik değil, işsizlik ve fakirlikten kaynaklanan ekonomik sebeplerdir.¹¹⁸

5.1.7. Suriye

Kissenger'in '*Ortadoğu'da Mısır'sız savaş, Suriye'siz barış olmaz*' sözü Ortadoğu istikrarı açısından Suriye'nin önemini vurgulamaktadır.¹¹⁹

Suriye 1517-1920 yılları arasında 403 yıl Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. 1920 yılından 1946 yılına kadar ise Fransız sömürgesi olarak yönetilmiş ve 1958 yılının Şubat ayında Mısır ile Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmuş ancak 1961 yılında bu birliktelikten ayrılmıştır. 5-10 Haziran 1967 tarihli Altı Gün Savaşları ile İsrail'e yenilen Suriye stratejik önemi olan Golan Tepeleri'ni kaybetmiştir.¹²⁰ Suriye 1963 yılında Baas Partisinin darbesi ile yönetilmeye başlanmıştır. Suriye mezhepsel açıdan heterojen bir yapıya sahiptir ve etnik olarak Kürt, Türkmen, Ermeni azınlığın yanında Müslüman nüfusun yaklaşık % 12'sini de Arap Aleviler (Nusayriler) teşkil etmektedir. 1963 yılındaki askeri darbe ile yönetime bir Nusayri olan Hafız el-Esad devlet

¹¹⁷ Koldaş, Köprülü, a.g.m.

¹¹⁸ Akbaş, a.g.m.

¹¹⁹ Furkan Ayhan, "Küresel Aktörlerin Mücadelesi: Suriye'yi Neler Bekliyor?", <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3216>(e.t. 16/04/2013)

¹²⁰ Taşkın Deniz, "Suriye'nin Durumu, ABD – Rusya ve Türkiye'nin Tutumu", İstanbul, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 27, Ocak 2013, ss. 314-332.

başkanlığına gelmiştir.¹²¹ Hafız el-Esed 1971 yılından itibaren 1978, 1985 ve 1991 halk oylamaları ile cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmüştür. Hafız el-Esed'in ölümü sonucunda 17 Temmuz 2000 tarihinden itibaren cumhurbaşkanlığı görevini oğlu Beşar Esed devralmıştır.¹²² Suriye'nin muhalif kesimi incelendiğinde beş kesim ortaya çıkmaktadır. Bunlar Reformcular, Müslüman Kardeşler, diğer İslami Hareketler, Suriyeli Kürtler ve Suriye dışında faaliyet gösteren rejimdir.¹²³

Suriye'de de Tunus ve Mısır'da olduğu gibi tek parti rejimi mevcuttur ve yaklaşık 50 yıldır Kuzey Afrika'daki benzerleri gibi olağanüstü kanunlar ile yönetilmekte ve siyasi katılım çağrıları bastırılmaktadır.¹²⁴ Aynı zamanda Suriye'de reform sözü verdiği halde somut adımlar atılmamış ve bu konuda yönetim tarafından ciddi engellemelere gidilmiştir. Suriye'deki önemli bir sorun da Sünnilerin çoğunlukta olmasına karşın yönetimde Şiiilerin bulunmasıdır. Bu durum da her fırsatta Sünni-Şii çatışmasını ön plana çıkarmaktadır. Suriye esas olarak içe kapalı ekonomisi ve uluslararası kapitalist sisteme zayıf olan bağı ile ABD ve AB tarafından uygulanan yaptırımlara alışkın bir ülkedir.

Suriye'de isyanın ilk belirtileri 26 Ocak 2011'de ülke çapındaki gösteriler ve kamu binalarına yapılan saldırılar ile başlamıştır. Beşar Esed başta gösterileri dikkate almamıştır. Ancak gösterilerin şiddetlenmesi üzerine 29 Mart 2011'de hükümetin istifasını kabul etmiştir. Ardından askeri kadrolarda değişiklik ve yerel bir seçim düzenlenmiştir.¹²⁵ Beşar Esed yeni bir anayasa yapılacağını belirtse de yapılanlar muhaliflerin toplandığı Suriye Ulusal Konseyi'nce yeterli bulunmamıştır. İlerleyen süreçte Beşar Esed'in özellikle sivil halka yönelik şiddetinin artması, Suriye Özgür Ordusu adı ile Suriye'de silahlı milis bir güç oluşumuna sebep olmuş¹²⁶ aynı zamanda reformların yapılmaması uluslararası anlamda da Beşar Esed'e duyulan güveni azaltmıştır.

Libya da olduğu gibi Suriye konusunda uluslararası kamuoyunda bir tavır birliği söz konusu değildir. Bunun sonucunda Suriye'ye karşı BM nezdinde önlem alınması

¹²¹ Koldaş, Köprülü, a.g.m.

¹²² Deniz, a.g.m.

¹²³ Fehmi Ağca, "The Effect of Syria Crisis on the Transformation and Integration of the Middle East", *Bilge Strateji*, C.5, S. 8, Bahar 2013, ss. 95-117.

¹²⁴ Deniz, a.g.m.

¹²⁵ Ayhan, a.g.m.

¹²⁶ Ayhan, a.g.m.

sıkıntılı bir duruma düşmüştür.¹²⁷ Ancak Arap Birliği, Suriye yönetiminin örgüt üyeliğini askıya almış ve sivil halka yapılan müdahalelerin devam etmesi durumunda siyasi, ekonomik yaptırımlara gidileceğine vurgu yapmıştır. Bu kararı Lübnan dışındaki Arap ülkeleri desteklemiştir. Arap Birliği'nin bu kararına Suriye içinden ve dışından tepki gelmiştir. Suriye tepkisini Şam gibi büyük kentlerde gösteriler düzenleyerek göstermiştir.¹²⁸ Suriye'de yaşanan iç savaşta Katar ve Suudi Arabistan gibi Sünni ülkeler muhalif güçleri desteklerken, Şii devletler ve gruplarda Beşar Esed'e destek vermektedirler.¹²⁹ Beşar Esed'in bugüne kadar reform yanlısı tutum karşısında direniş göstermesinin ardından belli dayanaklara sahip olması yatmaktadır. Bu dayanaklara uluslararası anlamda BM'de Rusya ve Çin'in zaman zaman Suriye'yi desteklemesi, İran, Hizbullah ve Hamas'ın Suriye yanlısı olması örnek gösterilebilir.¹³⁰

21 Ağustos 2013 tarihinde Beşar Esed rejiminin Şam'ın kırsal bölgesinde kimyasal silah kullandığının BM Araştırma Komisyonu tarafından tespit edilmesi ile Suriye'ye karşı BM Güvenlik Konseyi, 2118 sayılı kararını kabul etmiştir. Öte yandan Suriye'de kimyasal silah kullanımına ilişkin 2209 sayılı yeni bir BMGK kararı da 6 Mart 2015 tarihinde kabul edilmiştir.¹³¹ BM Güvenlik Konseyi de 15 üyesinin oybirliği ile 7 Ağustos 2015 tarihinde Suriye'de kimyasal silah kullanımına ilişkin inceleme yapılmasını öngören karar tasarısını kabul etmiştir.

6. ARAP BAHARINA KÜRESEL VE BÖLGESEL AKTÖRLERİN TUTUMU

Küreselleşen dünyada sosyal ağların etkinliği ile Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler komşu ülkelere de yansımış aynı zamanda olayların küresel bir boyut da kazanmasına sebep olmuştur. Bu anlamda nasıl ki Avrupa'da yaşanan gelişmelerin Arap Baharı'nı etkilediği düşünülüyorsa aynı şekilde Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerde de Batı'da yaşayan insanların geri kalmış ülke insanlarının yaşadıklarına tepki göstermelerini de sağlamıştır. Zamanla küresel bir boyuta ulaşan Arap Baharı sürecinde Türkiye'nin tutumu da önemli olmaktadır.

¹²⁷ Erdurmaz, a.g.m.

¹²⁸ Yasin Atlıoğlu, "Suriye İzlenimleri (4-14 Kasım 2011)", http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1229:suriye-zlenimleri-4-14-kasm-2011&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150 (e.t. 02/05/2013)

¹²⁹ Atlıoğlu, a.g.m.

¹³⁰ Deniz, a.g.m.

¹³¹ <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-tr.mfa> (e.t.20/06/2015)

Küreselleşme ile beraber üretim, tüketim şekilleri, sosyal ve politik hayatın işleyişi etkilenmektedir. Küreselleşmenin oluşturduğu iletişim ve haberleşme tekniklerinde devrim demokratik taleplerin dile getirilmesinin önünü açmıştır. Günümüzde medyanın kullanımı halkın hükümete olan bağımlılığını azalmıştır. Halk geleneksel örgütlere gerek duymadan sosyal ağlar üzerinden örgütlenebilmektedir.¹³² Arap Baharı sürecinde halkın sosyal medya aracı olan Twitter tarafından örgütlenmesi ve sürecin hızla bölgesel bir bahara dönüşmesi bunun en güzel örneğidir.

Batı tarafından genel olarak Arap olarak tanımlanan halk birçok farklı etnik ve dinsel gruptan oluşmaktadır. Bu anlamda bu bölgede böyle bir tanımlama yapmak çok da gerçekçi olmamaktadır. Zaten Ortadoğu kavramı da 20. yüzyıla kadar kullanılmamış bir kavramdır. Ortadoğu icat edilmiş bir kavramdır ve İngiltere ile ABD'nin çıkar alanı olarak algılanmaktadır. Ortadoğu kavramı Alfred Mahan'ın tanımladığı anlamdan daha geniş bir şekilde tanımlanmıştır.¹³³

Arap Baharı başlangıcında Mısır konusunda Batı ve İsrail ufak bir grubun istekleri diye mevcut halk hareketlerine karşı çıkmışlardır. Bu konuda Hüsnü Mübarek'e destek vermişlerdir. Bu tavra ilişkin özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin Irak konusunda yaşadığı 10 yıllık tecrübe ve bu anlamda yaşadığı kayıplar etkili olmuştur. Batı ve ABD'nin bu tavrı Arap Baharı'nın genişlemesine sebep olmuştur.¹³⁴ ABD açısından Arap Baharı sürecine bakış açısı için ABD eski başkanı Bush tarafından ortaya atılan Büyük Ortadoğu Projesi'ne ilişkin bir açıklama yapmak zorunludur. Büyük Ortadoğu Projesi, en batıda Fas'tan en doğuda Pakistan'dan kuzeyde Türkiye'nin Karadeniz kıyılarına güneyde Yemen ve Aden'e uzanan bu bölgede demokrasi anlayışını yerleştirmek ve ekonomik açıdan bu bölgelerin pazar olarak açılmasını amaçlanmaktadır.¹³⁵ Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında belirtilen bölgede birbirlerinden çok farklı özelliklere sahip alanlardan oluşmaktadır. Bu tanım kapsamında iki ayrı okyanus (Hint ve Atlas Okyanusu) altı ayrı deniz (Akdeniz, Kızıldeniz, Basra

¹³² Habibul Haque Khondker, Role of the New Media in the Arab Spring, Globalizations, 10/2011, 8(5) http://www.researchgate.net/publication/233011259_Role_of_the_New_Media_in_the_Arab_Spring (e.t. 01/03/2015)

¹³³ Tan, Belli, Aydın, a.g.m.

¹³⁴ 11 Eylül sonrası ABD politikaları için bkz. Armaoğlu, 20. yüzyıl siyasi tarihi..., a.g.e. 11 Eylül sonrası ABD politikasında Kuzey Afrika'dan Orta Asya'ya kadar tüm Ortadoğu'yu içine alan kısımda büyük Ortadoğu'yu dönüştürerek düşman olmaktan çıkarılması anlayışı benimsenmiştir. Bu anlamda Monroe Doktrini ile Latin Amerika ülkelerini emperyal güçlerden korumaya çalışan ABD'ye karşı ülke halklarının minnetini kazanmasına benzet bir tutum alabileceği mümkündür.

¹³⁵ Mustafa Kibaroğlu, "Arap Baharı ve Türkiye", *Adam Akademi Dergisi*, 2011/2, ss. 26-36.

Körfezi, Karadeniz, Ege Denizi, Hazar Denizi), on ayrı alt bölge (Güney ve Kuzey Kafkasya, Kuzey Afrika, Arabistan, Büyük Filistin, Suriye, Mezopotamya, Hazar Havzası, Orta Asya, Hint Yarımadası) üç tek tanrılı din ve sayısız mezhep bu bölgede yaşamaktadır.¹³⁶Bu anlamda Ortadoğu sosyal, siyasal heterojen kimlik ve yer altı zenginliği nedeniyle politik anlamda dünyanın en kaygan ve değişken bölgesi konumundadır.

Katar Arap Baharı sürecini ekonomik ve politik yönden en güçlü destekleyen ülkedir. ABD öncelikle halk hareketlerine temkinli davranmış olayların artması sonucu değişim taleplerinin mevcut iktidarlarca dikkate alınmasını dile getirmiştir. İsrail süreci desteklememektedir. Bölgedeki otoriter rejimlerin yıkılması, siyasal İslam'ın yükselmesi açısından tehdit algılanmaktadır. Rusya, Çin, İran ise bir dayanışma içindedir. AB ise Libya konusunda aktif bir rol izlemiştir. Arap Baharı sürecinde bugüne kadar siyaset dışı kalmış olan Selefilere gibi gruplar da rol almıştır. Selefiler, bireylerin dini bilinçlenmesine yönelik bir anlayışı savunmaktadırlar. Ancak Selefilere siyaset içinde bu zamana kadar yer almamaları onların akademik olarak da geri planda kalmalarına sebep olmuştur. Özellikle Selefilere El-Kaide gibi terör örgütleri ile anılmaları ve Arap Baharı gibi geniş çaplı bir dönüşüm sürecinde yer almaları Selefilere yönelik ilgiyi arttırmıştır.¹³⁷

Türkiye açısından Suriye Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılan kapısıdır. Bu anlamda bölgenin sahip olduğu çeşitli dinamikler, Türkiye'nin ulusal güvenlik problemlerini de etkilemektedir.¹³⁸ 11 Şubat 2013 günü yaşanan Cilvegözü saldırısı ve 11 Mayıs 2013 günü Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde bomba yüklü 2 araç ile gerçekleştirilen saldırı Türkiye'nin sınır güvenliğini zaman zaman tehdit etmektedir. Ekonomik ve sosyal açıdan ise Suriye'deki çatışmadan kaçan mülteciler sorunu da Türkiye için önem arz etmektedir.¹³⁹ 25 Ağustos 2015 tarihli BM Mülteciler Yüksek Komiserliği raporuna

¹³⁶ Sedat Laçiner, "Ortadoğu Bir Yer Var Mı?", <http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/GYI6FMajJQzAE2kA4O5bQUNkO77VJu.pdf> (e.t. 15/08/2013)

¹³⁷ Akgün, Bozbaş, a.g.m.

¹³⁸ Mehmet Tan, Aziz Belli, Abdullah Aydın, 2002 Sonrası ve Arap Baharı Kapsamında Türkiye Suriye İlişkileri ve Bölgesel Yansımaları, II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu.

¹³⁹ Raymond Hinnebusch, Turkey –Syria Relations Since the Syrian Uprising, https://researchrepository.sandrews.ac.uk/bitstream/10023/6068/1/Turkey_Syria_Relations_Orient_I_2015_Hinnebusch_1_.pdf (e.t.02/11/2015)

göre 265.430 kişi mülteci kamplarında olmak üzere toplamda 1.938.999 Suriyeli mülteci Türkiye topraklarında bulunmaktadır.¹⁴⁰

2015 yılının son aylarında Rusya'nın Suriye'ye terörle mücadele kapsamında askeri yardımda bulunması ve bunun uluslararası hukuka uygunluğunu dile getirerek Suriye toprakları üzerinden Suriye'deki muhalif güçlere operasyon düzenlemesi Ortadoğu dengelerini değiştirebilecek düzeyde görünmektedir. Rusya'nın bu operasyonlar için Türkiye hava sahasını ihlal etmesi NATO tarafından eleştirilmiş ve NATO Türkiye'in yanında olduğunu açıklamıştır.¹⁴¹ Bu tarihlerde Rusya, Türkiye ve Batılı güçler tarafından Suriye için geçiş dönemi gündeme gelmiş ve uluslararası platformda Beşar Esad'ın bu geçiş sürecindeki konumu yeniden değerlendirilmeye başlanmıştır.

Genel olarak Büyük devletler Arap Baharı sürecinde Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da oluşacak yeni düzenin içinde yer almaya çalışmışlardır. Bunun da en önemli yöntemlerinden biri propaganda araçları olmuştur. Arap Baharı, kitle iletişim araçlarının da gücü sayesinde son dönemin en önemli propaganda savaşlarına tanık olmamıza neden olmuştur. Suriye sorununda ABD ve Rusya rekabeti, Türkiye'nin bölgede kendine yer bulma çabası ve model olma rolü bu propaganda sürecinin önemli bir örneğidir.

¹⁴⁰ http://www.unhcr.org.tr/uploads/root/august_external_update_rev_2015.pdf (e.t.10/11/2015)

¹⁴¹ http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151008_nato_turkiye (e.t.10/11/2015)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK DIŞ POLİTİKASI KAPSAMINDA ARAP BAHARI SÜRECİNİN YENİ OSMANLILIK YAKLAŞIMI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. ADALET VE KALKINMA PARTİSİ DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Türkiye Ortadoğu'ya yakın ama bir anlamda Ortadoğu'ya uzak bir ülkedir. Ortadoğu bölgesine coğrafi ve tarihi miras olarak yakın olan Türkiye, Cumhuriyet tarihinden bu yana Batı'ya dönük politikalar izlemesi sebebi ile bölgeye uzak bir görünüm sergilemiştir. Türkiye'nin bölge ile coğrafi ve tarihi bağları bulunmaktadır. Türkiye bölge ile sosyal kültürel etkiler ve dini bağlardan dolayı ortak bir mirasa sahiptir. Bu ortak miras Türkiye'yi zaman zaman Ortadoğu'ya yaklaştırırken, zaman zaman da bölgeden uzaklaştırmıştır. Bu anlamda Türkiye Ortadoğu'ya bir yandan yakın diğer yandan da uzak bir ülke konumundadır.

Türkiye'nin Cumhuriyet tarihinden itibaren Batı'ya yönelik bir dış politika izlemesi¹ Türkiye'yi bölgeden uzak kılan bir ülke konumuna getirmektedir. Konuyu biraz daha açmak gerekirse Türkiye'nin bulunduğu konum itibarı ile kendi istikrarı ve refahı için Ortadoğu bölgesindeki gelişmelerden bağımsız bir dış politika izlemesi mümkün değildir. Ancak ideolojik anlamda Cumhuriyet tarihinden itibaren millet, milliyetçilik, çağdaşlaşma gibi düşünceler ışığında oluşturan devlet ideolojisi Türkiye'yi bölge politikalarından uzaklaştırmıştır.²

Türkiye'nin bu tutumunun arka planında Batı'ya yönelik bir politika izleme amacı vardır. Ancak Türkiye coğrafi açıdan Ortadoğu bölgesine ait bir ülke olmasından dolayı bölgedeki gelişmelerden etkilenmektedir. Aynı şekilde bölge ülkeleri açısından

¹ Türkiye Bağdat Paketi'nin kuruluşu, 1956 Süveyş Savaşı, 1957 Suriye Krizi, 1958 Irak Darbesi ve 1958 Lübnan Bunalımı gibi olaylarda Batı yanlısı bir tutum izlemiştir. Ayrıca bkz. Mehmet Şahin, "Türkiye'nin Ortadoğu....", a.g.m.

² Hasan Duran, Çağatay Özdemir, "Türk Dış Politikasına Yansımalarıyla Arap Baharı", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.7, S. 2, 2012; Ömer Kürkçüoğlu, "Çoklu Bir Dış Politika İzleyebilecek Birlik ve Maharet Dışişlerinde Var", *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, C.1, Habibe Özdal et.al. (der.), Ankara, USAK Yayınları, 2009.

da Türkiye yakın zamana kadar dikkate alınan bir ülke olmamıştır. Kısacası Türkiye'nin Ortadoğu'dan uzak bir politika izlemesinin ana sebebi bölgeye yakın izlenecek politikaların Türkiye'nin Batılı olma düşüncesine engel teşkil edebileceği ve Ortadoğu devleti olarak algılanma düşüncesinden kaynaklanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Türkiye tamamen Batı'ya yönelmiş ve Batı oluşumlu kurumlarda yer almaya çalışmıştır. Soğuk Savaş dönemine gelindiğinde Türkiye Batı ile yaşanan problemlerde zaman zaman Ortadoğu'nun desteğini almaya çalışmış,³ Ortadoğu'ya yönelik müdahalelerde Türkiye'deki üslerin kullanılmasına izin verilmemiş olsa da Batı ile bütünleşme çabaları sürdürülmüştür.

1980 sonrası dönemde özellikle Körfez Savaşı ile birlikte Türkiye'nin Ortadoğu politikası ABD üzerinden gelişmiştir. Körfez Savaşı sonrası gündeme gelen Ortadoğu Barış Süreci ile beraber Ortadoğu dış etkilere açık hale gelmeye başlamıştır. Bu dönem iç politika ile yönlendirilen dış politika, Türkiye'nin Ortadoğu konusunda pasif bir yol izlemesi ile sonuçlanmıştır. Ancak Soğuk Savaş sonrası Türkiye daha aktif bir dış politika izlemeye başlamıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde ise Türkiye artık Ortadoğu'ya ilişkin belirgin bir şekilde aktif politikaya yönelirken 2002'de iktidara gelen AK Parti ile geleneksel Türk Dış Politikası çerçevesinde Batı ve Avrupa Birliği'ne yönelik politikalar izlemiştir.⁴ AK Parti Avrupa Birliği'ne girme konusunda kararlı davranmış ve gerekli siyasal reformları gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu anlamda AK Parti ciddi biçimde ekonomik bir kalkınma oranı yakalamıştır.⁵ AK Parti iktidarı öncesinde Türkiye'nin ekonomik bir krizin eşiğinde olması, AK Parti hükümetinin ilk dönemlerinde aktif bir dış politika izlemesinin önündeki en önemli engellerden birini oluşturduğu söylenebilir. Sınırlayıcı bir faktör olarak nitelendirilen ekonomik durum dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından şu korelasyon ile açıklanmıştır: *“Psikolojik olarak borç yükü sanki yokmuş gibi, güçlü bir psikolojik özgüven ile davranmamız ve bu özgüveni inşa etmemiz lazım. Ama realist olarak da o borç yükünü*

³ Kıbrıs Sorunu için bkz. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, C.II, İletişim Yayınları, 2008, 1964 Kıbrıs Krizinde Türkiye Arap ülkelerinin desteğini alma adına uluslararası anlamda Arap ülkelerinin yanında olduğuna dair bir tutum izlemiştir.

⁴ Nasuh Uslu, “Türkiye'nin Yeni Ortadoğu Politikası”, *Bilgi*, S.52, 2010.

⁵ Paul Kubicek, Debating the Merits of the “ Turkish Model ” for democratization in the Middle East , *Alternatives Turkish Journal of International Relations* , Vol.12 , No.3 , 2013, 70-76.; Nafi , a.g.m. ; Aktaş a.g.m.

*nasıl hafifleteceğimizin hesaplarını da yapmalıyız”.*⁶ Kısaca 2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesi ile Türk Dış Politikası değişim yaşamaya başlamıştır.⁷ Bu değişimde etkisi olan kişi şüphesiz Başbakanlık Baş Danışmanı olarak göreve başlayan ve sonrasında Dışişleri Bakanı olan Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'dur.⁸ Ahmet Davutoğlu 1997 yılında yayımladığı bir makalesinde Soğuk Savaş'ın arkasından İslam dünyası ve Batı arasında çıkacak olan çatışmayı esas alan Medeniyetler Tezini öne süren Samuel Huntington'u eleştirmiş ve medeniyetler tarihinin sadece çatışmalardan ibaret olmadığını belirterek medeniyetler arasında bir diyalogun başlatılması gerekliliğine vurgu yapmıştır.⁹ Ahmet Davutoğlu 2000 yılında yayımladığı kitabı Stratejik Derinlik ile bu tezini geliştirmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik¹⁰ isimli kitabında Türk Dış Politikasına temel oluşturabilecek ilkeleri ortaya koymuştur. Osmanlı mirasına ilişkin önemli vurgular yapan Ahmet Davutoğlu'na göre Osmanlı mazisi iyi bir dış politika stratejisi olup aynı zamanda da toplum birliği için örnek teşkil edebilecektir.¹¹

Türk toplumuna ilişkin daha önce belirtilen şekilde, Cumhuriyet tarihinden itibaren Batı'ya yönelik politikalara ağırlık verilmesi Osmanlı miras bilincinin yok olmasına sebep olmuştur.¹² Türkiye bu tarihsel mirastan oluşan potansiyel gücünü kullanmak için stratejik derinlik olarak ifade edilen dış politika argümanı çerçevesinde, toplumsal olarak bu aidiyet kültürünü tarihsel mirasa oturtmalıdır. Bu anlamda Ahmet

⁶ Uslu, a.g.m. 147-180; Ayrıca bkz. Süleyman Güder, Muhammed Hüseyin Mercan, “2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Ortadoğu Politikası”, *İnsan ve Toplum*, 2(3), ss.57-92.

⁷ Ahmet Davutoğlu, “Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, *Insight Turkey*, C.10, S.1, Ocak-Mart 2008, ss. 77-96. İter Türkmen, “An Evaluation of The Last Decade of Turkish Foreign Policy”, *Bilge Strateji*, C.5, S. 8, Bahar 2013, ss. 1-6.

⁸ Bülent Aras, “Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy”, SETA (foundation for political, economic and social research), www.setav.org erişim tarihi (25.06.2011); Şaban Kardaş, “Turkey: Redrawing the Middle East Map or Building Sandcastles”, *Middle East Policy*, C.17, S.1, 2010, ss. 115-136.

⁹ Ahmet Davutoğlu, Fukuyama'dan Hunnigton'a, *İzlenim*, Sayı :10, Ekim 1993, Uğur Burç Yıldız, Komşular ile Sıfır Sorun Politikası ve Türkiye'ye Yönelik Dış Tehditler, İzmir Üniversitesi, International Symposium 28-29 April 2011

¹⁰ Stratejik Derinlik Ahmet Davutoğlu'nun 2001 yılında yayınladığı kitabının ismidir. Esas olarak bu kavram ile Türk dış politikasının 2000li yıllarda yaşadığı dönüşüm ifade edilmektedir. Tarihi ve coğrafi derinlik üzerine uzanan bir stratejik derinliği esas alan yaklaşımda, Türkiye'nin jeo-politik, jeo-kültürel ve jeo-ekonomik düzeylerde sahip olduğu argümanları uluslararası sistemde daha aktif kullanımını ifade eder. bkz.Davutoğlu, a.g.e.

¹¹ Davutoğlu, a.g.e., s. 36.

¹² Davutoğlu, a.g.e., s. 59-83.

Davutoğlu'nun AK Parti döneminde Türk dış politikasının teorik arka planını inşa ettiği aşıkardır.¹³

2002 yılında iktidara gelen AK Parti ile Türkiye uzun yıllardan beri ilk kez tek parti iktidarı ile istikrarı yakalamaya başlamıştır. İçte sağlanmaya başlayan istikrar ile Türkiye'nin dış politikadaki argümanları ve etkinliği de artmıştır. 2003 yılı sonrası Türkiye'nin ekonomi politikaları ile dış politikası da paralel bir şekilde devam etmiştir. Türkiye'de AK Parti iktidarı ile yapılan reformlar Türkiye'nin konumunu güçlendirmiştir. AK Parti, uygulanan ekonomi politikası ve sağlık reformu ile Türkiye'de ilk defa 3 kez üst üste oyunu yükselterek iktidar partisi olma kimliğini kazanmıştır. Bu anlamda Türkiye'nin en büyük ihracatçı olan Avrupa Birliği ile 2005 yılında tam üyelik müzakereleri başlamıştır. 2008 yılında Avrupa'da yaşanan ekonomik krizle birlikte Türkiye Ortadoğu'ya yönelmiş ve Ortadoğu Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yer edinmeye başlamıştır.¹⁴ AK Parti ile beraber uygulanmaya başlayan Türk Dış Politikasının temel ilkeleri komşularla ' sıfır sorun ' ilkesi, çok yönlü politika ve güvenlik-özgürlük arası dengenin oluşturulması yönündedir.¹⁵ Bu temel ilkelerin yanında işbirliği, entegrasyon, gelişme, ortaklık gibi kavramlarda dış politikada ağırlık kazanmıştır.¹⁶ Bu argümanlar ışığında Türkiye kendi iç sorunlarını çözme aşamasında ekonomik kalkınmayı hedeflemekle beraber çevresel şartları kendi lehine dönüştürmeyi amaçlamıştır. Diğer yandan bu dönemde ABD'in Afganistan ve Irak'ta başlattığı savaşlar yüzünden Ortadoğu'da ciddi bir istikrarsızlık ve kaos ortamı bulunması, Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından da tehdit oluşturmaya başlamıştır. Özellikle PKK saldırılarının artması ve Irak'ın kuzeyinde kurulması planlanan Kürt devleti bu duruma örnek olarak gösterilebilir.¹⁷

Türkiye bu yeni dış politika vizyonu ile jeostratejik bir aktör olmaya çalışmıştır. Bu durumda Türkiye uluslararası anlamda jeopolitik merkez ülke olma özelliği kazanmayı amaçlamıştır. Jeopolitik merkez olma durumuna ilişkin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu şu açıklamayı yapmıştır:

¹³ Murat Yeşiltaş, Ali Balcı, "AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita", *Bilgi* 23, 2011, Kış 9-34., Davutoğlu, a.g.m.

¹⁴ Tarık Oğuzlu, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?", *Turkish Studies*, C. 9, S.1, 2008, ss. 3-20.

¹⁵ Davutoğlu, a.g.m.

¹⁶ Şahin, "Türkiye'nin Ortadoğu...", a.g.m.

¹⁷ Tarık Oğuzlu, "Türkiye ve Arap Baharı: Türk Dış Politikasında Liberal, İddialı ve Batılı Ekseninin Yükselişi", *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C.6 , S.2 , 2012 , ss.50-56.

“Doğu ile olan ilişkilerde doğulu kimlikten gocunmadan, ama o kimlikle yüzleşip yine o kimlik etrafında tezler ve çözümler üretebilen, Batı platformlarında ise Batı’nın nosyonlarını özümsemiş, Avrupalı bir bakışla Avrupa’nın geleceğini tartışabilen bir ülke olmaktır.”¹⁸

Türkiye dış politikadaki bu yeni vizyonu ile etrafında stratejik bir derinlik ve güvenlik çemberi oluşturmayı hedeflemektedir. Türkiye esas olarak bu yeni dış politika söylemine kadar politika yapıcılar tarafından etrafının düşmanlarla çevrili olduğu psikoloji ile hareket etmiştir. Bu düşünüş Türkiye ‘ye birçok şey kaybettirmiş, komşuları ile işbirliği içine girmesini engellemiş bu da onların uluslararası desteğinden yoksun bir Türkiye ortaya çıkarmıştır.¹⁹ Dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Türk yöneticilerin kurucu aktör olarak çevre ile iletişim kurma psikolojisini benimsemek zorunda olduklarını; çünkü büyük ülke idealinin ancak böyle bir özgüven psikolojisiyle gerçekleştirilebileceğini dile getirmiştir.²⁰

AK Parti’nin iktidara gelmesini ardından Ortadoğu’ya yönelik aktif politikalar olarak İslam Konferansı Örgütü’ne ilk defa gerçek seçim yolu genel sekreter seçilmiş ve İKÖ çerçevesinde bölge ülkeleri ile ilişkiler geliştirilmiştir. Bu anlamda Türkiye, Suriye ve İran ile ilişkilerini geliştirirken, Lübnan devlet başkanlığı gibi Batı’nın etkisiz kaldığı sorunlarda da arabuluculuk yapmıştır.²¹ AK Parti döneminde ticari ve kültürel ilişkileri geliştirme adına Türk Hava Yolları ekonomik olarak zarar etmiş olsa bile Arap ülkelerine uçuşlar düzenlemeye başlamıştır.²²

Özetle AK Parti iktidarı ile Türkiye’nin Ortadoğu’ya ilişkin politikası hız kazanmıştır. Bu anlamda dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun söylemi ile Türkiye tek, bütünsel bir kategoriye indirgenemeyecek çoklu bölgesel kimlikleri olan merkezi bir ülke konumundadır.²³ Bu görüşle beraber Türkiye’nin eski Osmanlı coğrafyasında artan etkisi Yeni Osmanlılık ve Yeni Osmanlılık gibi yaklaşımlarla bağlantılı olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

¹⁸ Ahmet Davutoğlu, Radikal Gazetesi, 3 Mayıs 2009, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581>, (e.t. 14/12/2013)

¹⁹ Kürkçüoğlu, a.g.e.

²⁰ Uslu, a.g.m., ss.147-180

²¹ Şahin, “Türkiye’nin Ortadoğu...”, a.g.m., ss. 17-18.

²² Derya Zengin, “THY Zarar Etti”, www.gokyuzuhaberci.com/16791/thy-zararetti/ (e.t.04/03/2014), Burak Gümüş, “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Ortadoğu Siyaseti”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C.4 , S.2., Haziran 2013.

²³ Davutoğlu, a.g.e.

2. TÜRKİYE'DE SON DÖNEM İVME KAZANAN YENİ OSMANLILIK YAKLAŞIMI VE YENİ OSMANLILIK YAKLAŞIMININ ORTADOĞU'YA YÖNELİK TÜRK DIŞ POLİTİKASINA YANSIMALARI

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan 2000'li yıllara kadar daha önce belirtilen birçok sebepten dolayı Ortadoğu bölgesine karşı mesafeli bir duruş sergilemiştir. Osmanlı Devleti'nin dağılmasının ardından Arap halklarının Osmanlı'nın karşısında yer aldığı varsayımı ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Batı ile bütünleşmeye çalışması, aynı zamanda bu dönemde Ortadoğu ülkelerinin İsrail sorunu ve bölüşüm problemleri sebebiyle Batı ülkeleri ile sorun yaşıyor olması Türkiye'nin bölgeye karşı mesafeli bir politika izlemesine sebep olmuştur. Bu durumu Ahmet Davutoğlu dış politika gereklilikleri ile iç siyasi kültür arasındaki uyumun sağlanamaması olarak açıklamıştır.²⁴

Türkiye Soğuk Savaş sonrası döneme kadar kendi tarih ve kültür araçlarını kullanmayan, Ortadoğu, İslam coğrafyası ve Üçüncü Dünya ile Batı'nın parçası olarak ilişki kuran bir ülke olmuştur.²⁵ Soğuk Savaş sonrasında ise Türkiye dış politikasını yeniden tasarlamaya başlamış ve bu bağlamda tarih ve kültür araçlarını da değerlendirmiştir. Bir asır önce Mackinder'in coğrafya temeline dayanan tezi üzerinden bir politika oluşturulmaya çalışmıştır.²⁶

1980'lerin sonuna doğru Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilerde özellikle Suriye yönetimi tarafından Türkiye açısından bölücü bir faaliyet olarak tehdit algılanması yaşadığı PKK örgütüne verilen destek bu iki ülke arasında kriz çıkmasına neden olmuştur. Bu durum da Suriye ve Türkiye arasında güvensizlik ve şüphe havası oluşturmuştur.²⁷ 2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye ve Ortadoğu arasındaki ilişkiler değişmeye başlamıştır. Mart 2003 tarihinde Irak'a müdahale konusunda ABD ile işbirliğine ilişkin tezkerenin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmemesi ve 2009 yılında Davos Dünya Ekonomik Formu'nda Türkiye'nin Gazze Savaşı

²⁴ Davutoğlu , a.g.e. , ss.24-31

²⁵ M. Şükrü Hanioglu, "Dış Siyasette Yeni Osmanlılık mı?", <http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/hanioglu/2011/09/11/dis-siyasette-yeni-osmanlilik-mi> (e.t.06/04/2012)

²⁶ Mackinder'in tezi için bkz. <http://www.uiportal.net/jeopolitik-merkez-ve-kara-hakimiyeti-teorisi-mackinderin-dunyasi.html>. (e.t.15/10/2014)

²⁷ 1998 yılında Suriye ve Türkiye arasındaki kriz zirve yapmıştır. Türkiye Suriye'yi PKK'ya verdiği desteği kesmemesi durumunda güç kullanmak ile tehdit etmiştir. Kriz iki ülke arasında imzalanan 20 Ekim 1998 tarihli Adana Mutabakı ile çözümlenmiş ve PKK lideri Suriye'yi terk etmiştir.

konusundaki tepkisi bu değişime örnek gösterilebilir. Özellikle 1 Mart 2003 tarihinde TBMM'nin red kararı Arap kamoyunda egemen olan "Türkiye Amerika'nın işbirlikçisi" algısını kırmıştır. Ayrıca 2009 Davos Dünya Ekonomik Forumu'nda Gazze saldırısı konusunda Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez ile yaşadığı gergin diyalog Türkiye'nin Arap dünyasındaki popülerliğini arttırmıştır. Bütün bu gelişmeler hem toplumlar hem de devletler düzeyinde Türkiye'nin algısında önemli değişikliklere sebep olmuştur.²⁸ Aynı zamanda Türkiye'nin dünyanın çeşitli yerlerinde zulme uğramış Müslümanlara yardım etmesi dünyadaki yeni imajını da güçlendirmiştir.²⁹

Türkiye yeni izlediği bu politika ile istikrarlı, barışçıl, refah düzeyi yüksek ve problemlerini kendi kendine çözüme kapasitesine sahip bir Ortadoğu vizyonu belirlemiş ve bu vizyonun Türkiye'nin çıkarlarına daha uygun olacağını belirtmiştir. Bu anlamda Türkiye'nin ve dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun vurgu yaptığı Osmanlı mirasına atıfla Türkiye'nin Ortadoğu bağlamında gözlemlenebilecek tutumu, bir algı anlamında, Yeni Osmanlılık olarak ifade edilebilir. Yeni Osmanlılık bir devlet politikasından uzak olup gerek yönetime katılma, gerek de olması gereken hakları kullanmada eşitlik ve adaleti öngörmektedir.

Osmanlı Devleti Ortadoğu'da bölgenin tüm hassas dengelerini öngören sürekli çatışma halindeki Müslim, Gayrimüslim bütün mezhep ve ırklara eşit mesafede yaklaşan bir politika izlemiştir. Karışıklığın en fazla görüldüğü Kudüs ve Lübnan'da Osmanlı devletinin sergilediği tutum, uzlaşmacı politika ve yönetim anlayışı yaklaşık dört asır süren barış ortamı sağlamıştır. Bugün gelinen noktada bölgede tekrar barış ve istikrarın sağlanması için Osmanlı yönetim anlayışının incelenmesi ve değerlendirilmesi yönünde düşünceler vardır. Bu anlamda İngiliz tarihçi Toynbee başta olmak üzere pek çok otorite bu gereklilik üzerinde durmuştur.³⁰ Bu gerekliliğe, üç ilahi dinin merkezi konumdaki Kudüs sorununa ilişkin 20 Temmuz 2000'de Camp David'de bir araya gelen Arafat ve Ehud Barak'ın Osmanlı yönetimine atıfla din hürriyetine dayalı Millet Sistemi

²⁸ Benli, a.g.m.; Sabri Çiftçi, Fatih Ertugay, "Türkiye'nin Dış Politikası Bağlamında Ortadoğu'ya Yönelik Tutumlar: Üniversite Öğrencilerinin Algıları Hakkında Bir Alan Çalışması", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, C. 7, S. 28, 2011, ss. 1-26.

²⁹ İbrahim S. Canbolat, "Yeni Türkiye, Eski Adetler", <http://www.haber7.com/yazarlar/prof-ibrahim-s-canbolat/1214687-yeni-turkiye-eski-adetler> (e.t. 04/11/2014)

³⁰ İsmail Çolak, "Osmanlı'nın Muhteşem Dönüşü: Ortadoğu'da Osmanlı Modeli", <http://test.moralfm.com.tr/osmanlinin-muhtesem-donusu-ortadoguda-osmanli-modeli-cn137955.html> (e.t.28/07/2012)

ve herkese açık Kudüs anlayışının benimsenmesi gerektiği anlayışı örnek olarak gösterilebilir.³¹ Aynı zamanda tarihçi Niall Ferguson, Newsweek dergisinde yayımladığı bir yazısında Türkiye'nin Yeni Osmanlı rolüne sıcak baktığını iddia etmiştir.³² Esas olarak bu vurguyu ilk yapan Der Spiegel, Türkiye'nin büyüyen gücünden bahsederken, bir Osmanlı haritası bile oluşturmuştur.³³ Bu anlamda Türkiye'nin bölgede oluşan güç boşluğunu dolduracak bir aktör olma potansiyeli üzerinde durulmuştur.

Bu gelişmeler altında son dönemlerde Türkiye'nin eski Osmanlı coğrafyasına yönelik iktisadi ve kültürel etkinliği artarak devam etmektedir. 2000'li yıllardan itibaren Osmanlı yönetimine atıfla belirginleşen Yeni Osmanlılık olarak nitelendirilecek bu anlayışın uluslararası arenada yer aldığı bazı yorumlarda bu yaklaşımın olumlu yönlerine daha fazla vurgu yapıldığı söylenebilir: Medeniyetler Çatışması tezi ile tanınan yazar Samuel Huntington Ortadoğu'da yaşanan çatışmada Osmanlı yönetim anlayışı temelinde eşitlik ve adalete dayanan bir yapının kurulmasının bölgedeki istikrara yardımcı olacağını savunmuştur. Huntington: *“Türkiye'nin İslam dünyasına liderlik etmede Müslüman ülkelerin yanı sıra Müslüman ve Müslüman olmayan ülkeler arasındaki çatışmalarda da arabulucu olmada ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmede üst yapıcı ve sorumlu rol üstlenecek en iyi pozisyona sahip ülkedir.”* demiştir.³⁴ Aynı şekilde Filistinli yazar Edward Said Osmanlı Millet sistemine vurgu yaparak; Osmanlı Devleti altında yaşayan azınlıklara sağlanan hak ve eşitlikçi yapının bugünkü parçalanmış Ortadoğu yapısına da uygulanabileceğini ve bunun bugünkü ayırmadan çok daha insancıl olacağını dile getirmiştir. Aynı zamanda Aralık 2004'te BM'de düzenlenen bir konferansta İranlı ünlü düşünür Prof. Dr. Seyyid Hüseyin Nasr Osmanlı'nın dini azınlıklara gösterdiği hoşgörünün bugün bile model alınabilecek düzeyde olduğunu söylemesi büyük yankı uyandırmıştır.³⁵

³¹ Camp David süreci için bkz. Arı, a.g.e.

³² Deniz Ülke Arıboğan, “Yeni Osmanlılık mı?”, <http://www.euractiv.com.tr/3/analyze/deniz-lke-arboan-yeni-osmanlcik-m-019203> (e.t.05/04/2013)

³³ Arıboğan, a.g.m.

³⁴ Samuel Huntington , *Medeniyetler Çatışması* , (der: Murat Yılmaz) , İstanbul , Vadi Yayınları , 2014, ss.106-111.

³⁵ Çolak, a.g.m.

2.1. Yeni Osmanlılık ve Yeni Osmanlılık Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı Analizi

Yeni Osmanlılık³⁶ ilk olarak 1990'ların başında Turgut Özal döneminde gündeme gelmiştir. Soğuk Savaş sonrası döneme uyum sağlama adına gündeme gelen bu kavram son dönem AK Parti hükümeti ile yeniden canlanmıştır. Kavram olarak Yeni Osmanlılık Türkiye'nin yakın çevresinde artan etkisi ve nüfuzunu tanımlamak anlamında kullanılmıştır. Uluslararası anlamda bu tanımlama ile şekil bulan kavram geleneksel Türk dış politikasından bir kayış olarak da nitelendirilmektedir. Aynı zamanda bu kavram Türk dış politikasının Batı eksenli stratejik kimliğinin Ortadoğulaşmasına ve İslamlaşmasına işaret etmek içinde kullanılmıştır.³⁷ İç politikada ise devlet ideolojisinden toplum ve kimliklerin yeniden yapılandırılmasında ve tanımlanmasında Osmanlılık ve İslamcılığın etkisini anlatmak için kullanılmıştır.

1990'lı yıllarda eski cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından gündeme getirilen Yeni Osmanlılık kavramı özellikle demokratikleşme ve kapitalist gelişme süreçlerini geleneksel Osmanlı-İslamcı dünya görüşünü, Türk siyasi hayatında ön plana çıkarmaya başlamıştır. Yeni bir İslamcı kimlik söyleminin, siyasi anlamda ortaya çıkış süreci Turgut Özal'dan sonra Doğru Yol Partisi'nde Tansu Çiller, Refah Partisi'nde Necmettin Erbakan, sonrasında ise AK Parti hükümeti ile de siyasi felsefesindeki oluşum ve değişim sürecini geliştirdiği söylenebilir.³⁸ 2009 yılına gelindiğinde dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından Stratejik Derinlik kitabında da bu kavram irdelenmiştir. Ahmet Davutoğlu kitabında Yeni Osmanlılık ve Yeni Osmanlı kavramlarının hükümet politikasında kullanılmadığını dile getirmiştir. Eski Dışişleri bakanlarından İsmail Cem de Türkiye'nin dış politika konusunda Osmanlı mirasına hüürsuzluk edildiğini belirtmiştir. İsmail Cem çok kültürlü, çok kıtalı, çok dinli Osmanlı tecrübesine vurgu yaparak İslamcı laik, Avrupalı Asyalı, Doğulu Batılı gibi ayrımların Türkiye için geçersiz olduğunu dile getirmiştir.³⁹ Yeni Osmanlı kavramı CIA'nın düşünce kuruluşu olduğu iddia edilen Strafor'un başkanı George Friedman tarafından, Türkiye için çizdiği yol haritasına verilen ad olup dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından da Stratejik Derinlik kitabında yer verilen ancak tanım

³⁶ Neo-Osmanlılık anlamında kullanılmıştır.

³⁷ Yelşiltaş, Balcı, a.g.m.

³⁸ Hakan Yavuz, "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlılığın Yükselişi", <http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501472> (e.t.02/10/2012)

³⁹ Yavuz, a.g.m.

olarak dış politikada benimsenmeyen bir kavramsallaştırmadır.⁴⁰ Esas olarak zaten Yeni Osmanlılık ya da Ottomania, diğer bir anlamı ile Neo Osmanlılık temelinde yatan İttihad-ı Anasır ve İttihad-ı İslam görüşlerinin 1910'lu senelerde resmen devlet politikası olduğu ve başarısız olduğu düşünülürse, Türkiye'nin bu kavram üzerine bir dış politika oluşturması mümkün görünmemektedir.⁴¹

Türkiye'nin 2000'li yıllardan itibaren hissedilir bir şekilde aktif ve çok yönlü bir dış politika izlemesi Batılı devletler ve akademik çevrelerce eksen kaymasından Yeni Osmanlılık'a kadar birçok kavram ile ifade edilmeye başlamıştır. Ancak bu kavramsallaştırmalar yeni dönemde Türkiye'nin jeopolitik, jeo-kültürel, tarihsel ve ekonomik unsurlarının temelinde geliştirmeye çalıştığı dış politikasını tanımlamada yetersiz ve işlevsellikten uzak kalmaktadır. Türk toplumunun geçmiş yıllara oranla Osmanlı geçmişine yaklaşımının hem farklılaştığı hem de ilgisinin arttığı doğru olmakla beraber bunun Osmanlı dönemine dönüş ya da yeni bir Osmanlı Devleti geliştirme eğiliminde olduğu düşüncesi yanlıştır. Bu dönemde esas olarak Türkiye'nin ana hedefi demokrasi ve demokratikleşme olmuştur. Özellikle AK Parti dönemi ile iç ve dış politikada daha istikrarlı bir seyir izleyen Türkiye'nin uluslararası alanda artan etkisini Yeni Osmanlılık gibi yanlış bir kavramsallaştırmaya indirgemek doğru değildir.⁴² Özellikle Arap Baharı sürecinde başta Tunus, Mısır, Yemen, Libya ve Suriye'de yaşanan gelişmelerde Türkiye'nin gelişen istikrarı göze çarpmaktadır. Türkiye ise istikrarını ve huzurunu koruma adına istikrar alanını genişletmesi gerektiğinin farkındadır. Türkiye bu anlamda bir yandan demokratik değerleri kendi sınırları içerisinde yerleştirmeye çalışırken, diğer yandan da başta demokrasi olmak üzere insan hakları ve kişisel özgürlükler gibi evrensel değerlerin kaos yaşayan bölge kültürü ile özümsemesi ve yaygınlaşmasını sağlamaya çalışmaktadır.⁴³ Türkiye'nin izlediği yol; Yeni Osmanlılık söyleminden ziyade bir zamanlar kaderdaşlık edip aynı çatı altında olduğu toplumlarla insanlığın evrensel değerlerini bölgesel değerler ile bağdaştırarak, dönemin gereklerine uygun olarak bu değerleri yeniden yapılandırarak bölgeyi yaşanılır kılmaya çalışmaktadır. Türkiye tarihi, ekonomik ve gelişmiş insan unsuru ile bölge

⁴⁰ Davutoğlu , a.g.e. ,s.90.

⁴¹ Davutoğlu , a.g.e. ss.90-93.

⁴² Orhan Dede, "Batı'nın Türk Dış Politika Algısı ve Yeni Osmanlılık", http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1091:batnn-tuerk-d-politika-algs-ve-yeni-osmanlclik-&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150 (e.t. 09/10/2012)

⁴³ Kubicek , a.g.m. ,71-72.

ülkelerinin bu etkileşimini sağlayabilecek güçte bir ülkedir.⁴⁴ Türkiye'yi Yeni Osmanlılık, eksen kayması gibi söylemler ile ötekileştirmek ve Soğuk Savaş öncesi gibi tek düze bir dış politikaya itmek yanlış bir tutum olacaktır.⁴⁵

Türkiye demokratikleşme hareketlerine ve bu anlamda Ortadoğu'da başlayan ayaklanmalarda en azından milyonlarca insanın ölümüne, insanların göç etmesine ve trilyonlarca doların harcanmasına gerek kalmadan bölge ülkelerine demokratik değerleri taşımada başarılı olabilecek bir örnek sunabilir mi? Esas soru budur. Bu anlamda Türkiye'nin öncülük edebileceği hem bölge ülkelerinin birbiri ile hem de bölge dışı merkezler ile olan ilişkilerini, bölgeye yabancı unsurlar tarafından ortaya atılan söylemler ile başarısızlığa itmek yanlış bir tutum olmaktan öteye gitmeyecektir. Türkiye'nin barış, demokrasi, istikrar, refahın yükselmesi, insan onuruna saygı gibi evrensel ilkeleri bölgenin dini ve kültürel değerleri ile özdeşleştirip yeniden yapılandırılması⁴⁶ ve bölge halkının bu değerler üzerinde refah ve istikrar içinde yaşamasına yardımcı olma adına yaptığı girişimleri Osmanlı devletini yeniden canlandırmaktan ziyade Osmanlı devletinin kuruluşunun temelinde yatan eşitlik ve adalet kavramları üzerine yükselen Yeni Osmanlılık kavramı ile bağdaştırmak ve bu söylem ile nitelendirmek daha doğru olacaktır.

Türkiye'nin Yeni Osmanlılık kavramı ile beraber sağlamaya çalıştığı gerçek evrensel değerleri bölgenin kendi dini ve kültürel arka planında yoğurup yeniden yapılandırabilecek bir potansiyel gücü olması olarak ifade edilmelidir.⁴⁷ Türkiye'nin Yeni Osmanlılık yaklaşımı altında bölge ülkelerinin yapılanması ve demokratikleşme süreçlerine yapabileceği bu katkı ve Türkiye'nin bu anlamda sahip olduğu potansiyel güç Yeni Osmanlılık gibi bir söylem ile gölgelendirilmek istenmektedir. Bu amaçla kuşku duyulan gerçek şüphesiz ki Türkiye'nin böyle bir misyon ile bölgede var olacak etkisi ve yükselen gücü ile ekonomik anlamda da küreselleşen dünyada özellikle arka arkaya ekonomik krizler yaşayan Avrupa toplumları karşısında alacağı pozisyonudur.

Türkiye'yi Yeni Osmanlılık yaklaşımı ile Osmanlı coğrafyası ile sınırlamaya çalışanlar esas olarak Türkiye'nin Osmanlı coğrafyası dışındaki ilişkilerini açıklamakta

⁴⁴ İbrahim S.Canbolat , *Uluslararası İlişkilerde Türkiye , Savaş ve Barış Arasında Dünya* , 4.B. , Aktüel Yayınları , ss.3-5.

⁴⁵ Davutoğlu , a.g.e. , s.91.

⁴⁶ Kubicek ,a.g.m.,76-78.

⁴⁷ Dede, a.g.m.

da yetersiz kalmaktadırlar. Bu anlamda Türkiye'nin son yıllarda Çin'i de geride bırakarak dünyada en hızlı gelişen ekonomisi olması da dikkate alınması gereken bir husustur. Dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun da son dönem konuşmalarında ifade ettiği gibi Türkiye son on yılda sadece komşu ülkelerle değil, dünya genelinde istikrar ve ilerleme kaydetmiştir.

2.2. Osmanlılık Anlayışının Farklı Yorumlanması: Neo- Osmanlılık

Osmanlılık düşüncesi M. Şükrü Hanioglu'na göre üç evreden oluşmaktadır.⁴⁸ Birinci evrede dinler ve inançlar arasında eşitlik sağlanmaya çalışılırken Müslüman unsurunun hakimiyeti egemen olmuştur. İkinci evrede etnik gruplar arasında eşitlik sağlanmaya çalışılmış ancak Türk olmayan kesimlerde Osmanlılığın Türkleştirme girişimi olduğu düşünülmüştür. Üçüncü evrede ise İslam dini gerekleri ile meşruiyeti birleştirerek dine ya da etnik unsurlar arası ayrım yapmayan vatandaşlığa dayalı bir Osmanlı kimliği oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak bu anayasal rejim içerisinde hiçbir etnik grubun kendi ulusçu taleplerinden vazgeçmek istememesi Osmanlılığın geçerliliğini kısıtlamış, İttihat ve Terakki Cemiyetini de Türkçülük anlayışına kaydırmıştır. Balkan Savaşlarının sonundan Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine kadar, Türkçülüğe geçiş aşamasında Osmanlılık anlayışı ile Türkçülük anlayışı arasında bir ara yol olarak düşünülen anlayış Millet-i Hakime olmuştur. Bu anlayış bir anlamda Türk eksenli bir Neo-Osmanlılık'tır.⁴⁹

Osmanlılık anlayışının da amaçladığı İttihad-ı Anasır (ulusların birliği) Millet-i Hakime anlayışında da var olmuştur. Esas olarak bu düşünce; bir üst kimlik yaratarak, modernleşme sürecine girmiş tüm toplumların yaşamak zorunda kaldığı ve yaşamak için gerekli olan ortak alanı oluşturma çabalarıdır. Bu anlayışta Osmanlılık bir üst kimlik olarak var olurken, alt kimlikler ise özel alanı teşkil eden ve aynı zamanda da her vatandaşın kendisini özgürce ifade edebileceği yerdir. Tabi bu amaçla İttihat ve Terakki yönetiminin Osmanlılık adına yaptığı tüm politikalar Türkleştirme olarak algılanmış ve buna yönelik tepkilerde artmaya başlamıştır.⁵⁰ Osmanlılık anlayışına ve yönetimin politikalarına yönelik gelen tepkiler aynı zamanda Batı tarafından da kışkırtılan etnik

⁴⁸ Hanioglu , ‘‘Osmanlılık ...’’ ,a.g.m.

⁴⁹ Yetim, a.g.m., s.80

⁵⁰ Yetim, a.g.m., s.82

grupların haklarının savunulması yine Batı tarafından oluşturulan emperyal politikalar ile hız kazanmıştır.

Osmanlılık anlayışının siyasi bir kimlik taşıma özelliği bir anlamda Türk kimlik anlayışını da tetiklemiştir. Zamanla gelişen kimlik arayışı Osmanlı Kimliği ile Türk kimliğini karşı karşıya getirmiştir. Bu iki kimlik arasındaki kültürel ve siyasi çatışma durumunda Millet-i Hakime düşüncesi tartışılmaya başlanmıştır.⁵¹ Bu kavramın önde gelen unsuru Türkler ve İslam ögesidir. Burada Osmanlı devlet yapısı içerisinde azınlıklara hoşgörü ile yaklaşan ve aynı zamanda devletin yönetici sınıfında olan kesim Türklerdir.⁵²

Neo Osmanlılar için belirlenen kültürel ve ekonomik alan Osmanlı varlığının tarihsel batı sınırlarına göre kurulmuştur. Tanımlanan bu alan Kuzeybatı Bosna tepelerinden başlayıp Arnavutluk'a kadar uzanmaktadır. Turgut Özal'ın öngördüğü Neo-Osmanlılık anlayışının ardından Refah Partisi ile beraber Türk Osmanlı tarihsel özellikleri vurgulanarak oluşturulan İslami bir kimliğe dayanan Neo Osmanlılık kavramı gündeme gelmiştir. Esas olarak Yeni Osmanlılık ve Yeni Osmanlılık kavramlarından farklı olan Neo Osmanlılıkta temel alınan, Türk-Osmanlı tarihsel mirasına dayanan İslamcı bir kimlik oluşturmaktır. Neo Osmanlılık kavramında etnik – dinsel açıdan Türk- İslam değerleri esas alınmaktadır. Bu açıdan Osmanlı Devleti'nin resmen teşvik ettiği Osmanlılık yaklaşımı ve Osmanlı devlet yapılanmasında kuruluştan beri süregelen Osmanlılık kavramından farklıdır. Neo-Osmanlılar ortak Osmanlı tarihi tecrübeleri ve İslam'a geniş bir bağlılıkla belirlendiği bir Türkiye kurmayı amaçlamışlardır. Neo-Osmanlılık Osmanlı devletinin çoğulculuğunu esas alarak söylemini temellendirmiştir. Neo-Osmanlılıkta önemli nokta din, kültür ve etnik kimlik konularına çoğulcu ve faydacı bir bakış açısı ile yaklaşmayı hedeflemiştir. Neo Osmanlılık'a göre Osmanlı Müslüman nüfusu Anadolu Türkleri ile aynı kültürel mirası paylaşmaktadır ve bu anlamda hala kendilerini Türk olarak görmektedirler.

Turgut Özal'ın Yeni Osmanlılık ve akabinde İslam temelli Neo-Osmanlılık hakkındaki görüşlerini şu cümlelerinde görmek mümkündür:

⁵¹ Millet-i hakime düşüncesi için ayrıca bkz. Ahmet Mithat Efendi, *Üss-i İnkılap*, İstanbul, Selis Kitabevi . ; Yetim, a.g.m., s. 75-76.

⁵² Ayrıca bkz. Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII Dizi, S.73, 1976.

“Osmanlı İmparatorluğu zamanında olduğu gibi, bugün de etnik farklılıkları İslami bir kimlik yolu ile aşmak mümkündür. Bu toplumun en güçlü kimlik ögesinin İslam olduğuna inanıyorum. Anadolu’daki Müslümanları ve Balkanları birleştiren dindir. Bu yüzden İslam farklı Müslüman grupların bir arada yaşamaları ve yardımlaşmaları için güçlü bir birleştiricidir. Zaten eski Osmanlı’da Türk olmak Müslüman olmak demektir veya tam tersidir.”⁵³

Turgut Özal Amerikan tarzı bir “melting pot” (eritme potası) benzetmesi ile Osmanlı aidiyeti ile toplumsal bütünleşme adına Neo-Osmanlıcılığı öne sürmüştür. Bizzat kendisinin hiçbir zaman bu kavramsallaştırmayı yapmamasına rağmen Başbakan ve Cumhurbaşkanı olduğu dönemde aldığı kararlarda bu etki görülmektedir.⁵⁴ Türkiye ve Amerika arasında çok benzerlik olduğunu savunan Özal’a göre; *“Amerika örneğinde olduğu gibi değişik kimliklerin ifade edilebileceği bir üst aidiyet formu bulunmalı ve bu yolda bizi Osmanlılığa doğru ilerletmelidir.”*⁵⁵

3. YENİ OSMANLILIK YAKLAŞIMI AÇISINDAN TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE ARAP BAHARI SÜRECİ

Osmanlı Devleti’nde 19.yüzyıldan itibaren Rumeli, Kırım ve Kafkaslardan Anadolu’ya doğru göçler başlamış ve Anadolu’da İslam gelenekleri ile Osmanlı Devlet kültürü içerisinde yaşamış Türk, Arnavut, Kürt, Arap, Abaza, Tatar gibi Türk soyundan olsun ya da olmasın kendi yaşayışları ile amaç birliği içerisinde kaynaşmaya çalışan yeni bir millet kavramı ortaya çıkmaya başlamıştır.⁵⁶ Osmanlı Devleti’nde tıpkı diğer etnik unsurlar gibi Araplar da eşit ve adaletli bir yönetime sahip olmuştur. Bunun yanında Araplar Müslüman oldukları için Türklerle ortak sayılmışlardır. Araplar için askeri ya da sivil tüm mevkiler açık olmuştur. Osmanlı devletinde Araplar sadrazam, şeyhülislam, paşa ve vali olmuşlardır. Tanzimat sonrası Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra Türk-Arap ilişkileri tarihsel ve kültürel mirastan uzak bir seyir izlemiştir. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunun ilk yıllarında Ortadoğu ile Musul ve Sancak sorunları dışında ilgilenmemiştir.

Osmanlı mirası üzerine kurulan ve kuruluş temelini Misak-ı Milli çerçevesinde kuran Türkiye Cumhuriyeti, Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer almayan Arap ve Slav

⁵³ Yavuz, a.g.m.

⁵⁴ Şaban H. Çalış, *Hayaletbilimi ve Hayali Kimlikler, Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*, 1.B., Çizgi Kitabevi Yayınları, 2001, ss. 104-105.

⁵⁵ Çalış, a.g.e.

⁵⁶ Karpat, “Kimlik Sorununun... a.g.e., s. 32.

unsurlardan uzaklaşmaya çalışmış bu sebeple Batı'dan gelen dini ve etnik karakterli müdahalelere kendini kapatmak istemiştir.⁵⁷ Türkiye Cumhuriyeti kuruluş felsefesini akıl, bilim, çağdaşlık ve dönüşüm temeline dayandırmıştır. İmparatorluktan ulus devlete giden yolda Osmanlı etkisi azaltılmaya çalışılırken, Batı'nın bazı değerleri de Türk toplumuna entegre edilmeye çalışılmıştır.⁵⁸

Soğuk Savaş döneminden itibaren Türkiye'nin Arap toplumlarına olan mesafeli duruşu, Arap dünyası tarafından Türkiye'yi Amerikan işbirlikçisi olarak algılanmasına neden olmuştur. Bu görüş Türkiye'nin 1949 yılında İsrail'i tanınması ve 1955 Bağdat Paketi'ne katılması ile güçlenmiştir.⁵⁹

Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik mesafeli politikasının bir sebebi de o dönem itibarı ile bölgede bağımsız Arap devletlerinin henüz kurulmamış olmasıdır. Bu nedenle Türkiye ne Suriye, ne Irak, ne Ürdün hatta Mısır'la bile bağımsız politika geliştirememiştir.

Türk-Arap ilişkilerinin bugünkü durumu ve Arap toplumlarının Türkiye algısının oluşmasında tarihi miras önemli rol oynamaktadır. Osmanlı Devleti'nin sona ermesi ile Türkiye'nin 400 yıl hakimiyet sürülen topraklara ilgisizliği sömürgecilikten ziyade “mutlak terk - mutlak hakimiyet” anlayışına dayanmaktadır.⁶⁰ Türkiye Cumhuriyeti İslam dünyası hinterlandını sömürgeci Batı'ya, Türk dünyası hinterlandını da SSCB'ye kaptırmıştır. Bu anlamda Türkiye Batı'ya alternatif değil, Batı ile bütünleşmiş Türkiye modelini gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.

Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine yönelik Cumhuriyet tarihinden bu yana izlediği geleneksel politika, iç işlerine karışmama ve bölge ülkeleri arasındaki sorunlara taraf olmamadır. Bu görüş Atatürk'ün “Yurtta barış, dünyada barış” görüşüne dayanır. Batı tarafından Türkiye laiklik temelli bir cumhuriyet rejimi olarak görülmektedir ve son dönem Ortadoğu'daki gelişmeler Türkiye'nin jeopolitik ve konjonktürel önemini artırmıştır.⁶¹

⁵⁷ Mustafa Yağbasan, “Arap Medyasında Türkiye'nin Değişen Siyasal Algısı”, http://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/makaleler/GMJ_1._sayi_Guz_2010/pdf/Yagbasan.pdf (e.t. 13/05/2013)

⁵⁸ Şeyhmus Bingöl, Ortadoğu'nun Normalleşme Sürecinde Türkiye'nin Rolü ve Yeni Osmanlılık, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, 2011.

⁵⁹ Benli, a.g.m.

⁶⁰ Davutoğlu, a.g.e. s.56-57.

⁶¹ Davutoğlu, a.g.e. ,s.69.

Tunus'ta başlayan Arap Baharı günümüzde rejim değişikliği, demokratik geçişler ve kaotik ortamlara neden olmuştur. Değişimin ilk adımları Baharın başladığı Tunus'ta devlet başkanı Zeynel Abidin Bin Ali yönetimden ayrılmış ve yerine yapılan demokratik seçimlerden sonra Gannuşi hükümeti gelmiştir. Bunu izleyen dönemlerde Mısır, Libya ve Yemen'de rejim değişikliği olmuştur. Suriye'de ise halen daha çatışmalar sürmektedir. Arap Baharı sürecini etnik çatışmalar ve mezhep çatışmaları körüklemiştir. Ayrıca bölgesel istikrarsızlık, belirsizlik ve kaos ortamının genişlemesi de Arap Baharı ile birlikte görülen önemli bir sonuçtur.

Türkiye'nin Arap Baharı öncesindeki Ortadoğu politikası, Türkiye'nin bölgesel entegrasyon sürecinin merkezinde olmasını ve bölgedeki olayların yönünü belirleyecek şekilde özerk ve bağımsız politikalar geliştirecek bir durumda yer almasını öngörüyordu.⁶² Türkiye Arap Baharı sürecinde halkların meşru isteklerini desteklemiştir. Türkiye'nin verdiği bu destekteki asıl sebep halkların meşru taleplerinin direk halktan gelmesidir. Bu durum da bu hareketlerin meşruiyetini kanıtlamakta ve Türkiye tarafından desteklenmesi için geçerli bir sebep oluşturmaktadır. Türkiye'nin verdiği desteğin ikinci sebebi ise Türkiye'nin son dönem dış politikasında küreselleşen dinamiklere göre hareket etme gerekliliğidir.

Zor bir coğrafyada zor bir konjunktürde yeni bir perspektif arayış ki bu arayış statükodan kopma anlamını da taşıyorsa, bazı ikilemelerin olması olasıdır.⁶³ Türkiye'nin politika arayışı da buna örnektir. Türkiye Soğuk Savaş sırasında NATO müttefiki olarak tanımlanırken, 11 Eylül sonrası ılımlı İslam ülkesi olarak tanımlanmaya başlamıştır. Batı bu dönemde İslam coğrafyasını öteki olarak nitelerken, radikal din eğilimli şiddet ile İslam'ı özdeşleştirmiş durumdadır.⁶⁴

Türkiye coğrafi açıdan bir geçiş noktasındadır. Moderni geleneksele, batıyı doğuya, gelişmiş azgelişmiş, kuzeyi güneye bağlamaktadır.⁶⁵ Türkiye'nin sabit bir

⁶² Şaban Kardaş, "Türkiye ve Arap Baharı: Türkiye'nin Ortadoğu Politikasındaki Değişiklikler", *Hazar Raporu*, Bahar 2013

⁶³ Türkiye Asya ve Avrupa kıtalarının birleştiği noktada yer alırken, aynı zamanda Ortadoğu'ya komşu bir ülkedir. Bu anlamda coğrafi olarak zor bir alanda yer almaktadır. Türkiye'nin böyle bir konumda yer alması, hem Türkiye'in izleyeceği politikaları hem de uluslararası güçlerin bölge ve bölge dışı politikalarına yön verebilmektedir. Bu da Türkiye'nin zor bir konjunktürde yer aldığını göstermektedir. Bu duruma örnek olarak Soğuk Savaş dönemi Türkiye'nin politikaları için bkz. Oran, a.g.e.

⁶⁴ Arıboğan, a.g.m., s. 137.

⁶⁵ Canbolat, Uluslararası..., a.g.e., s.3-5.

kimliği yoktur. Müslüman ya da laik, Batılı ya da Doğulu, modern ya da geleneksel olması zamanın şartlarına göre değişmiştir. Ahmet Davutoğlu'nun ok ve yay anlayışı bu bağlamda etkili bir açıklayıcıdır. Davutoğlu'na göre; “yayı ne kadar doğruya çekerseniz ok batıya doğru o kadar hızla ve uzağa gider”.⁶⁶ Böyle bir ortamda Türkiye AB üyesi olma yolunda ilerlemiş, aynı zamanda İslam dünyasına ilişkin her soruna da ses vermeye çalışmıştır. Türkiye'nin bu bakış açısı onu sistemde zaman zaman eşsiz olarak tanımlamaktadır.

Türkiye'nin Arap Baharı'na verdiği desteği basından takip etmek mümkündür. Türkiye'nin Arap Baharı'na verdiği desteği somutlaştırmak gerekirse; dönemin Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Mısır, Tunus, Libya ziyaretleri, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun resmi açıklamaları ve Türk- Arap İşbirliği Forumu Dışişleri Bakanları Dördüncü Toplantısında yaptığı açıklamalar önem arz etmektedir.⁶⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere Türk Dış Politikasında son dönem vurgulanan unsur adalet olmuştur.

Arap Baharı konusunda El Cezire Formu'nda konuşan dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu şu değerlendirmeleri yapmıştır: “Soğuk Savaş 1990'lı yıllarda Doğu Avrupa'da bitti, ancak Ortadoğu'da devam etti. Dolayısıyla Türkiye bugün bölgede bir nevi Soğuk Savaş sonrası Avrupa'sı gözüyle bakıyor. Nasıl ki o dönemde Batı bu ülkelere demokratik değerlerin savunulmasını desteklediyse Türkiye'de Ortadoğu'da benzer bir strateji uyguluyor.”⁶⁸ Bu anlamda Arap Baharı süreci başladığından bu yana hangi ülke olursa olsun bölgede yaşanan demokrasi, yönetimde şeffaflık ile hukuk devleti taleplerine destek verdiğini belirtmesi, Türkiye'nin tavrını ortaya koymaktadır.⁶⁹

Türkiye Arap Baharı olarak adlandırılan süreçte bölge halklarının meşru talep ve beklentilerinin gerçekleştirilmesinin ertelenmemesi gerektiğini belirtirken, esasen bu dönüşümün Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra olması gerektiğini ve bunun

⁶⁶ Ahmet Davutoğlu, <http://www.haberler.com/bakan-davutoglu-ndan-ok-ve-yay-benzetmesi-haberi/> (e.t.15/09/2012)

⁶⁷ Nur Çetinoğlu, “Düzen ve İkilem Açısından Arap Baharı Çerçevesince Türk Dış Politikası”, *Spectrum: Journal of Global Studies* , Special Issue , pp. 5-22; Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın BM Genel Kurul Konuşması, 22 Eylül 2011, <http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/pDetay.aspx> (e.t.15/11/2011)“Türk-Arap İşbirliği Forumu'ndan Acil Tedbir Çağrısı”, BBC, 16 Kasım 2011, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/11/111116_rabat.shtml (e.t.16/11/ 2011)

⁶⁸ Çetinoğlu, a.g.m.

⁶⁹ Arap Baharı Başladığı günden buyana Türkiye'nin tutumu değişmemiştir.

tarihi akışın olağan durumu olduğunu değerlendirmektedir.⁷⁰ Bu görüş açısı ile Türkiye tüm Müslüman ülkelere gerekli reformların yapılmasını savunmaktadır.

Türkiye “sıfır sorun” politikası ile bölgede güven ve istikrarı sağlamak istemiştir.⁷¹ Bu anlamda komşuları ile en az seviyede sorun yaşamayı hedeflemiştir. Türkiye komşuları ile sorun yaşadığı ölçüde bölge dışı aktörlere bağlı olacağına bilincindedir.⁷² Bu anlamda Arap Baharı süreci öncesi komşularla “sıfır sorun” politikası güden Türkiye Suriye ile vizeleri kaldırmış, sınırdaki mayınlı bölgeleri temizlemiştir. Ancak bugün gelinen noktada Suriye savaş alanı olmuş, Türkiye ve Suriye çatışma noktasına gelmiştir. Türkiye ve Suriye’yi çatışma noktasına getiren durum Suriye’deki çatışma alanının Türkiye sınırına kadar gelmesi ve Suriyeli mültecilerin yaşam alanı sorunudur. Bu anlamda Türkiye’de bulunan Suriyeli mülteci sayısı 2 milyon 200 bin civarındadır.⁷³ Türkiye çeşitli kentlerinde mülteci kampları oluşturmuştur.Sürekli artan Suriyeli sığınmacı sorunu nedeni ile Türkiye başta ekonomik olmak üzere birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır.⁷⁴Bu anlamda mülteciler konusunda küresel aktörlerinde Türkiye’ye destek olması gerekmektedir.⁷⁵ Özellikle mültecilerin yaşamsal ihtiyaçları ve savaş sonrası dönemde oluşturabilecek güvenli bir alanda yaşamlarını devam ettirmeleri konusunda küresel, bölgesel tüm aktörlerin katılımı ile sorun tespit edilmelidir.

Türkiye Tunus Mısır ve Libya’da yaşanan halk hareketlerinde devlet başkanlarına halkın istekleri doğrultusunda reform yapma çağrısında bulunmuştur. Suriye’de yaşanan halk hareketlerinde de Türkiye Suriye devlet başkanı Beşar Esed’e reform yapma çağrısında bulunmuş ve Tunus , Mısır örneklerine atıf yaparak yönetimi devrederek Suriye’de demokratikleşme çabalarına destek vermesi gerektiğini belirtmiştir.⁷⁶ Türkiye’nin Arap Baharı sürecindeki ülkelere yaptığı bu çağrılar özellikle

⁷⁰ <http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa> (e.t.25/11/2014)

⁷¹ <http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa> (e.t.25/11/2014)

⁷² <http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa> (e.t.25/11/2014)

⁷³ http://www.unhcr.org.tr/uploads/root/november_-_external_update_2015.pdf (e.t. 28/12/2015)

⁷⁴ Cengiz Bahçekapılı - Buket Çetin ,The Impact of Forced Migration on Regional Economies:The Case of Syrian Refugees in Turkey ,*International Business Research* , Vol.8 , No.9 , 2015 , ISSN 1913-9004.

⁷⁵ Serdar Ünal, “Türkiye’nin Beklenmedik Konukları: ‘Öteki’ Bağlamında Yabancı Göçmen ve Mülteci Deneyimi”, *Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks*, Vol. 6, No.3, 2014.

⁷⁶ Kubicek , a.g.m. ,77 .Hinnebush , a.g.m.

Cumhuriyet tarihinden bu yana Türkiye'nin bir devletin içişlerine karışmama ilkesine ters bir portre çizmiştir.⁷⁷

Suriye konusunda devlet başkanı Beşar Esed'in tutumu Türkiye'nin sıfır sorun politikasına gölge düşürse de, Türkiye genel olarak Arap Baharı sürecinde 'sıfır sorun' politikasını savunmaya devam etmiştir. Bu anlamda uluslararası her platformda Türkiye bölge ülkelerinin demokratikleşme hareketlerine destek vermiş ve oluşturulan demokratik yönetimler ile iyi ilişkiler kurma isteğini dile getirmiştir.⁷⁸Türkiye süreç boyunca bölgede diplomatik ve iktisadi olarak gücünü korumaya çalışmış, aynı zamanda bölgedeki demokratikleşme hareketlerini de desteklemiştir. Türkiye'nin bölgedeki barışçıl ve kontrollü dönüşümü desteklemesi en iyi seçenek olarak görülmektedir. Bu anlamda bölgede kurulabilecek olan demokratik rejimler ile Türkiye'ye karşı olan önyargı kırılabilir aynı zamanda bu durum bölgede Türkiye'nin çıkarlarını da olumlu etkileyecektir.

2015 yılına gelindiğinde Türkiye'nin sıfır sorun politikasını etkileyen birçok bölgesel ve uluslararası faktör ortaya çıkmıştır.Bu anlamda Suriye'nin Rusya'nın da desteği ile DAİŞ (DEAŞ)⁷⁹ ve Suriyeli muhaliflere olan hava sahası operasyonlarını arttırması, uluslararası anlamda Suriye'de Türkiye'nin desteklememesine rağmen Beşar Esed'li bir dönüşüm sisteminin tartışılmaya başlanması,Türkiye'nin bölgede Suriyeli sığınmacılar için oluşturulması gereken güvenli alan talebi⁸⁰ Türkiye'nin ve bölgedeki güçlerin politikalarında önem arzeden konuları oluşturduğu söylenebilir.⁸¹

⁷⁷ MC'nin kurulması ile söz konusu olup, BM ile norm haline gelen bir ülkenin içişlerine karışmama ilkesi zamanla ve özellikle SSCB'nin dağılması ile hukuk kuralları dışı çözümlere başvurulması bu ilkenin ihlallerine sebep olmuştur. Yine bir anlamda bu ilke gereği Ruanda'ya dışarıdan müdahale yapılmaması sonucu yüz binlere insanın ölümü durumun başka bir yönünü de ortaya çıkarmaktadır. Türkiye'nin ulusal çıkar çerçevesinde şekillenen dış politikada kendi çıkarına aykırı olan ve ayrıca insanlık dışı muamelenin yapıldığı ülkelere karşı sert tavrı olağandır.

⁷⁸ Ahmet Davutoğlu , Zero Problems in a New Area , http://www.mfa.gov.tr/article-by-h_e_-mr_-ahmet-davutoglu_-minister-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-turkey-published-in-foreign-policy-magazin-2.en.mfa (e.t.04/06/2014)

⁷⁹ IŞİD ,İSİS, DAES ,İSİL, DAİŞ gibi isimlerle kısaltılan ve kendini Irak ve Şam İslam devleti olarak tanımlayan silahlı örgüt. Başta IŞİD olarak tanımlanmasına rağmen İslam dini ile bağdaştırıldığından başta Batı ülkeleri ve Türkiye olmak üzere terör örgütü olarak tanımlanması için DAİŞ (DEAŞ) olarak nitelendirilen terör örgütüdür.Irak ve Suriye'de ağırlıklı olarak faaliyet gösteren örgüt sivillere ve güvenlik güçlerine yönelik eylemler düzenlemektedir.Ayrıntılı bilgi için bkz. Şemsettin Erdoğan , Ergün Deligöz , Irak Şam İslam Devleti (IŞİD) : Gücü ve Geleceği , *Savunma Bilimleri Dergisi* , C.4 , S.1 , Mayıs 2015 , ss.5-37.

⁸⁰ Turkey and U.S. Plan to Create Syria ' Safe Zone ' Free of ISIS

Türkiye sürdürülebilir istikrarın halkın refahından geçtiğini savunmuş ve bunun da çağın gereklerine uygun değişim ve dönüşüm üzerinden olabileceğini savunmuştur. Değişim sürecinin ise barışçıl yollarla olması gerekliliği ve orantısız güç kullanımından kaçınılması gerektiğini, bu anlamda siyasi birliğin korunarak, dini bölünmelerin yaşanmamasının göz önüne alınması gereken ilkeler olduğunu açıklamıştır.⁸²

Genel olarak Türkiye'nin Arap Baharı politikası; bölge ülkelerinin demokrasiye geçişini sağlamak ve bölge halklarının özgürlük, insan hakları, demokrasi gibi olağan taleplerini desteklemek olmuştur.

4. TÜRKİYE’NİN ARAP BAHARI SÜRECİ VE SONRASINDA BÖLGE TOPLUMLARINA YAPABİLECEĞİ KATKILAR ‘MODEL OLMA DURUMU’ VE BÖLGE HALKI İLE KURULABİLECEK İŞBİRLİĞİ KÖPRÜSÜNÜN ORTADOĞU İSTİKRARINA SAĞLAYACAĞI KATKILAR

Arap Baharı, yaşandığı ülkelerde yıllar süren diktatörlük rejimlerinin sarsılmasına ve yeni hükümetlerin yönetimi gelmesine neden olmuştur. Devlet geleneğinin olmaması ve Osmanlı Mirası gibi bütünleştirici unsurların sosyal yaşama geçirilememesi nedeniyle bu devletlerde baharın sonuçları henüz hissedilememektedir.

Uluslararası alanda iki kutuplu sistemin sona ermesinden sonra, Türkiye'nin NATO bağlamında etkinliği azalsa da Irak'ın Kuveyt'i işgalinden sonra Türkiye'nin jeopolitik konumu tekrar önem kazanmıştır. Batı, SSCB'nin dağılmasının ardından Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne Türkiye'yi örnek göstermeye başlamıştır. Özellikle Turgut Özal döneminde Türkiye siyasi ve ekonomik bir model olarak Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne örnek olmaya çaba göstermiştir. Ortadoğu bağlamında Türkiye'nin model⁸³ ülke olarak tanımlanması, bölgede etkin olmaya başlayan İslam referanslı siyasi

<http://www.aina.org/news/20150727144717.htm> (e.t. 15/08/2015) , Cansu Öykü Dönmez Kara , ‘ ‘Türkiye'nin İltica Politikası ve Arap Baharı Sürecinde Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar’ ’ , Stratejik Derinlik Ekseninde Dış Politika Uygulamaları ,(ed.) Soner Karagül – İbrahim Arslan , Bursa , 2015 , ss. 113- 124.

⁸¹ Michael M.Gunter ,Iraq ,Syria ,ISIS and the Kurds:Geostrategic Concerns for the U.S. and Turkey , *Middle East Policy* , Vol.XXII , No.1 ,Spring 2015, pp.102-111.

⁸² Arıboğan, a.g.m., s.85.

⁸³ Model kavramı, etimolojik olarak Latince “*modulus*” kelimesinden türetilmiştir. Anlamı, ölçü ve standart demektir. Kavramsal olarak Model, “*bir araştırma evreni içinde yer alan öğelerin arasındaki ilişkileri anlamak, daha ileri çözümler yapmak veya neden sonuç ilişkilerini yakalamak amacıyla oluşturulan teorik, matematiksel veya kavramsal nitelikli ilişkiler yumağı*” olarak tanımlanmaktadır. Model kavramı, yapıların sembolik veya grafiklerinin tasvirini, olguların davranış biçimlerini ve

hareketleri sınırlandırmaya yönelik ortaya çıkmıştır. Müslüman toplum olmasına rağmen laik, çağdaş değerleri benimsemiş, Batı ile işbirliği olan ve AB'ye aday bir ülke olması açısından Türkiye Ortadoğu toplumlarına örnek olabilecek niteliğe sahip ülke konumundadır.⁸⁴ Yeni Osmanlılık yaklaşımı bağlamında Türkiye'nin dış politikasında ön plana çıkan bölge Ortadoğu olmuştur. Son dönem gelişmeleri altında Türkiye'nin artan rolü bölgeye sağlayabileceği stratejik destek ve etki alanı bölge ile olan ilişkilerde önem arz etmektedir.

Arap Baharı toplumlarının tarihsel kökleşmiş bir demokrasi geçmişi yoktur. Türkiye'nin demokrasi kültürü kendi özgün koşulları içerisinde şekillenmiştir.⁸⁵ Tarihsel olarak Türkler önce Hıristiyan Avrupa'nın kuruluşunda Müslüman rolünü oynamış, sonra ulus devletleşme süreçlerinde çok uluslu devlet kimliği ile yeni siyasi yapıda antitez olarak yer almış, Avrupa yükselirken geri kalmış öteki profilini taşımış, SSCB ortaya çıktığında dost ve müttefik Türkiye olarak yer almıştır.⁸⁶ Şimdilerde ise nüfusunun çoğunluğu Müslüman bir ülke olarak modern devlet modelini teşkil etmektedir.

Arap halkları arasında özellikle son zamanda Türk devlet adamlarının takdirle karşılanan ifadeleri bireysel seviyede Türk devlet adamlarına ve Türkiye'ye sempati ile bakılmasına sebep olmuştur.⁸⁷ Bölge ülkelerinin “Türkiye bölgeye model olacak bir ülke olabilir mi?” sorusuna ilişkin 2013 yılında TESEV bölgede üzerinden yapılan araştırmada bölge halkı % 61 oranında oy vermiştir. Türkiye genel olarak Arap Baharı'nda her ülkeye, ülkenin kendi değişkenleri çerçevesinde eşit bir şekilde yaklaşmış ve halkların meşru isteklerine destek vermiştir.

2013 yılında TESEV tarafından yapılan araştırmada Ortadoğu bölgesindeki ülke halklarının Türkiye'ye karşı bakış açısı ortaya konulmuştur. Tablo 1 de aktarılan oranlar Türkiye'nin, İslam dini ve demokrasinin bir arada olduğu bir örnek olarak, İslam dünyası için bir model olabileceğini göstermektedir.

sistemlerin belirli noktalardan açılarını ifade etmektedir. Bir modelin inşası/yapımı için uygulanan işlem, nesnenin basitleştirilerek ve belirli noktaları izole ederek kolayca analizinin yapılmasının sağlanmasıdır. Muhittin Demiray, “Model Ülke Mi Lider Ülke Mi? Değişen Dengeler Bağlamında Türkiye'nin Bölgesel Rolü ve Stratejileri”, *Journal of Azerbaijani Studies*, <http://dSPACE.khazar.org/jspui/bitstream/123456789/907/1/8.pdf> (e.t. 10/08/2014)

⁸⁴ Demiray, a.g.m.

⁸⁵ Arıboğan, a.g.m., s. 76.

⁸⁶ Arıboğan, , a.g.e.. s. 134.

⁸⁷ Altunışık, a.g.e.

Tablo 1.Ortadoğu'da Türkiye Algısı

En yüksek 2 (çok olumlu % + oldukça olumlu %)	Bölgede toplam ağırlığı	Bölgede toplam ağırlığı*	01 MSR	02 ÜRD	03 LUB	04 FİL	05 SA	06 SRY	07 IRK
Mısır	80	72	89	72	70	62	78	71	68
Irak	64	61	61	51	50	60	58	67	84
Ürdün	69	68	69	93	83	77	78	76	49
Lübnan	72	72	70	72	83	79	74	78	68
Filistin	62	62	58	59	54	74	63	69	67
Suudi Arabistan	80	78	87	83	76	76	92	81	44
Suriye	75	72	76	83	70	80	80	94	52
Türkiye	75	75	72	82	76	87	77	87	69

*Bu hesaplama anketi cevaplayanların kendi ülkeleri dahil edilmemiştir.

88

Türkiye’de oluşan siyasi ve toplumsal ortam Ortadoğu için olması gereken modele çok uygun bir görünüm vermektedir⁸⁹. Batı tipi demokratik rejim benimsemiş ve halkının çoğu Müslüman olan Türkiye’nin, Arap Baharı’nın yaşandığı ülkeler ile tarihsel bağları ve ortak mirası bu ülkeler arasında Türkiye’nin dini, kültürel ve demokratik yönetim biçimi özenilmektedir. Bu durum Batı ve ABD tarafından da bölgede Türkiye’nin aktif rol alması konusunda desteklenmesine neden olmaktadır.⁹⁰

Günümüz koşulları altında Ortadoğu merkezli bir İslam dünyasından bahsetmek mümkün değildir. Ancak coğrafi, demografik, yeraltı ve yerüstü zenginlikler açısından ve diğer potansiyeller bağlamında bu dünyanın birlik oluşturması gerekmektedir. Bu bağlamda Türkiye böyle bir birlik içinde itici güç konumundadır.

Türkiye’nin model olma durumunda bir diğer unsur da Türkiye’de var olan İslam ve demokrasi uyumudur.⁹¹ Özellikle AK Parti Türkiye’nin İslam ve demokrasi uyumlaştırması açısından bir örnek teşkil etmektedir.⁹²1990’lar döneminde birçok kesim Arap dünyasında yer alan İslami grupların siyasi liberalleşmeden yararlanıp laik

⁸⁸ Altunışık, a.g.m.

⁸⁹ Murat Aktaş, Can Turkey be a Role Model for the Muslim Countries?, 2011 2nd International Conference on Humanities, Historical and Social Sciences, IPEDR, Vol.17, 2011.

⁹⁰ Gunter, a.g.m.

⁹¹ Kemal Kirişçi, “Turkey’s “Demonstrative Effect” and the Transformation of the Middle East”, *Insight Turkey*, Vol. 13, No.2, 2011, pp. 35-36.

⁹² Aktaş, a.g.m.

otoriterlik yerine dini diktatörlüklerini kurması korkusu ile mevcut rejimler yanında yer almışlardır. Ancak son yıllarda bu durum değişmiştir. Bazı liberal ve sol kesimler, İslami gruplar ile işbirliği yapmış ve Adalet ve Kalkınma Partisi örneğinde olduğu gibi İslami partilerin de demokratik sürece entegre olabilecekleri görülmüştür.⁹³ Bu anlamda İslami hareket ve partilerin daha ılımlı olup, demokrasi prensiplerini demokratik kurallar çerçevesinde uygulayabilecekleri kanıtlanmıştır. Bugün Bahreyn, Fas, Cezayir ve Kuveyt gibi Arap dünyası ülkelerinde buna benzer uygulamalar yaşanmaktadır. Bu ülkelerde İslami gruplar ideolojik görüşlerine ve baskıcı uygulamalarından vazgeçip halkla ilişkilere önem vermeye ve halkın isteklerine uygun modelleri uygulamaya önem vermektedirler.

Türkiye'nin AB'ye üyelik süreci de model olarak alınmasında önemli bir faktördür. Geçmiş dönemde Türkiye'nin AB'ye üye olmasına hayal olarak bakılmıştır. Arap Dünyası tarafından Müslüman bir ülkenin üye olarak kabul edilmeyeceği inancı mevcuttur. Ancak 1999 Helsinki Zirvesi ve sonrasında üyelik müzakerelerinin başlatılması süreci bu algıyı kırmaya başlamıştır. Bugünkü süreçte Türkiye'nin AB üyelik süreci yavaşlasa da 2004 Aralık Brüksel Zirvesi'ni en fazla takip eden medya grubu Arap medyası olmuştur.⁹⁴ Türkiye'nin demokratik, laik, küreselleşme ile ekonomik uyumu yakalamış, AB adayı ve NATO, OSCE, Avrupa Konseyi ve OECD gibi önemli Batı kurumlarının üyesi Müslüman bir ülke olduğu vurgulanmıştır.

George Friedman 2008 yılında G-8 zirvesi öncesi yaptığı değerlendirme ile, Türkiye'nin Avrupa Birliği tarafından yanlış anlaşıldığını ve Türkiye'nin Balkanlardan Orta Asya'ya kadar uzanan bir etkinlik alanı ile Osmanlı Devleti'nin devamı olacak bir güç olarak ortaya çıktığını ifade etmiştir.⁹⁵ Türkiye'yi model olarak alabilecek ülkeler çoğunluğu Müslüman olan demokrasi, insan hakları, etnik kimlikler, çoğulcu düşünce anlayışı ve ekonomik sistemler açısından sorunlu ülkelerdir.⁹⁶ Türkiye demokrasi için gerekli olan kurumsallaşma açısından ve ülke içerisinde var olan tüm değerlerin demokratik yaşamın gereği olarak yönetimde yer alınabileceği gerçeğini yaşayan bir ülke olarak, demokratikleşme çabasındaki bu ülkelere model olabilecek potansiyele

⁹³ Hassan Abu Taleb, "Following the Turkish Model or Forging Our Own?", <http://weekly.ahram.org.eg/2011/1064/re67.htm>, (e.t. 12/11/2014)

⁹⁴ Altunışık, a.g.m.

⁹⁵ <http://www.capital.com.tr/liderlik/%E2%80%9Cyenisi-super-guc-turkiye-olacak%E2%80%9D-haberdetay-5447> (e.t. 26/10/2014)

⁹⁶ Demiray, a.g.m.

sahiptir.⁹⁷Türkiye sahip olduğu demokrasi yapısını daha da güçlendirdiğinde adil ve sosyal adalet anlayışının hakim olduğu ekonomik ve siyasal bir sistemde, tüm farklı düşünce ve kimliklere hoşgörü ile yaklaşıldığında model ve lider olma yolunda kuşkusuz küresel bir aktör olma imkanını elde edebilecektir. Aynı zamanda Türkiye dış politika anlamında geleneksel yapıyı kırdığı oranda, iç politikada da kronikleşen sorunları uzlaşma ile çözebilme kabiliyetine sahip olacaktır.

Türkiye coğrafi konum olarak Ortadoğu ve Batı dünyası arasında köprü vazifesi görmektedir. Bulunduğu bölge açısından Türkiye'nin, Ortadoğu'da uygulanan çarpık İslami politikalara nazaran, uyguladığı politikalar güven vericidir. Coğrafi olarak bu konumdan dolayı Türkiye bölgesel konuları ve hassasiyeti anlama gücüne sahiptir. Türkiye toplumsal ve siyasi özellikleri ile bölgede hiçbir ülkede olmayan meşruiyet ve birliğe sahip bir ülkedir⁹⁸. Türkiye güçlü bir anayasal sisteme, canlı bir ekonomiye ve meşru bir hükümete sahiptir. Türkiye laikliğe sahiptir ve ulusal bir birliği vardır. Ekonomi açısından da Türkiye'nin Arap Dünyasını sadece ekonomik bir pazar olarak görmemesi gerekmektedir. Bu anlamda Arap dünyasının Arap Milliyetçiliğinden kalan korkuları mevcuttur ve Türkiye ekonomik aktivitelerinden sağlayacağı faydalarda bu durumu dikkate aldığı ölçüde yararını da artabilecektir.⁹⁹ Son olarak Türkiye Arap Dünyası ile ilişkilerinde sürdürülebilirliğini sağlamak istemektedir ancak bu durum Arap toplumlarının dönüşümüne de bağlıdır. Değişimin toplumsal olarak dönüşümüne örnek olarak; yeniden yazılmaya başlayan ders kitapları, Türkiye'deki televizyon dizilerinin Arap dünyasındaki popülaritesi, devlet kanalı olan TRT'de Arapça yayın yapan kanalın açılması¹⁰⁰, THY'nin bölgeye uçuşlarını yoğunlaştırması, Türkiye'ye gelen yabancı öğrencilerin uzun vadede kalıcı olarak iki taraf açısından da toplumsal önyargıların kırılmasına öncülük edebilecek düzeydedir.¹⁰¹ Ancak yine de dış politikadaki dönüşüm bu durumu tersine çevirebilir. Arap toplumlarının devlet-halk ikileminde sağlayabileceği denge ve uluslararası siyasi ilişkilerde Arap toplumlarının

⁹⁷ Kubicek ,a.g.m.

⁹⁸ Ian O. Lesser, The Revolutions in Turkey's Near Abroad, GMF's on Turkey ,*The German Marshall Fund of the United States*, 16/02/2011.

⁹⁹ Kirişçi, a.g.m.

¹⁰⁰ Cenk Demirkıran, "Türk-Arap İlişkilerin Bağlamında Türkiye'nin Yabancı Dilde İlk Uluslararası Kamu Televizyonu: TRT Et Türkiye (TRT Arapça)", *E-Journal of New World Sciences Academy*, Vol:6, Number:3 Arcitle Number: 4C0101 , 2011.

¹⁰¹ Talha Köse, "Türkiye'nin Afrika ve Ortadoğu Bölgesindeki Gücü: Zorlayıcı Olmayan Gücün İmkan ve Sınırları", *Uluslararası İlişkiler*, C.11, S. 41, 2014,, ss. 29-61.

sağlayabileceği destek, halkın meşruiyetini kanıtlayacaktır. Bu durumda Türk-Arap ilişkileri açısından geliştirecek ilişkilerde sürekliliği olumlu anlamda etkileyecektir. Türk-Arap ilişkilerinde hem iç hem de dış politika anlamında kurumsallaşma önem arz etmektedir. Türkiye bürokrasisi açısından kurumsallaşma mümkün olmuşken, Arap dünyası açısından bu kurumsallaşmanın oluşum süreci tartışmalıdır. İkili ilişkiler anlamında Türk – Arap ilişkileri devam etse de genel anlamda bölgesel düzeyde bir eksiklik görülmektedir. Bu eksikliğin Arap toplumlarında demokratik yönetimlerin tam olarak oluşturulması ve bu yönetimlere sağlanabilecek bölgesel, uluslararası destek ile giderebileceği söylenebilir.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti, tarihinden bu yana tarihsel temelleri olan siyaset kültürünün de etkisiyle demokrasi bilincini cumhuriyet rejimi ile güçlendirmiş ve Osmanlı Devleti mirasından kalan kültürel ve toplumsal yapısının hoşgörü, adalet ve eşitlik kavramları ile çevresindeki ülkelere örnek teşkil etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, ardılı olduğu Osmanlı Devleti'nin siyaset kültürü üzerine kurulmuştur. Kuşkusuz toplum üzerindeki demokrasi anlayışının ve cumhuriyet rejiminin uygulanışının bu denli kolay yerleşmesinde bu siyaset kültürünün etkisi yadsınmamalıdır.

Osmanlı Devleti, kuruluş temelinde yer alan hoşgörü ve adalet kavramlarını İslam dininin gerekleri ile de bağdaştırarak var olduğu dört kıtada toplumsal yapının yönetimde temel almıştır. Bu yönetim anlayışı dört yüz yıl süren hakimiyet süresince toplum içerisinde farklı etnik, dil, din ayrımına rağmen adaletli bir yönetim sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin hakimiyet alanlarından biri olan Ortadoğu ise en fazla etnik ve dini çeşitliliğe sahip olan bölgedir. Ortadoğu kuruluşundan bu yana birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin hakimiyet süresine kadar bölgede mezhepsel ve dini bir çok bölünmüşlük yaşanmıştır. Tarihten günümüze dört yüzyıl süren Osmanlı hakimiyeti dışında bölgede istikrarı sağlayan bir güç var olmamıştır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin bölge hakimiyetini inceleyerek günümüzde yaşanan gelişmeleri açıklamak doğru bir analiz olacaktır.

Osmanlı Devleti kuruluş temelinde var olan hoşgörü ve adalet yaklaşımlarını Yükselme Döneminde artan etnik, dini ve dilsel çeşitliliği Millet Sistemi ile sistemleştirmiştir. Bu anlamda Osmanlılık yaklaşımı ile Osmanlı tebaası içerisinde her bireyin eşit olduğunu vurgulayarak siyasi anlamdan uzak olarak toplumsal anlamda eşitliği sağlamıştır. Tanzimat Dönemine gelindiğinde yaklaşım siyasi bir anlam kazansa da dört yüzyıl boyunca Osmanlı tebaası içinde devlet yönetimine güveni sağlayarak toplumsal huzuru kurmuştur. İşte bu yüzden olsa gerek Osmanlı yönetim altındaki birçok topluluk özellikle de parçalanmış yapısı ile dikkat çeken Ortadoğu bölgesi Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik akımına kadar Osmanlı yönetimden ayrılmayı istememiştir.

Osmanlı Devleti'nin sona ermesinin ardından Anadolu halkı dış güçlere karşı topraklarını savunmuş ve Kurtuluş Savaşı zaferi ile Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı toplumsal ve kültürel mirası üzerine kurulsada halkın kendi imkanları ile kazanmış olduğu bir savaş sonunda kurulmuştur. İşte bu yüzden ki yeni kurulan devletin kendini çağdaş medeniyetler seviyesine taşıma çabasında ardılı olduğu devletin hakimiyet sürdüğü Ortadoğu bölgesi ile ilişki kurması da gecikme almıştır.

Gelişen dünyada teknolojinin modernleşmesi ile Ortadoğu da petrolün bulunması bölgedeki bölünmüşlüğü daha da arttırmıştır. Petrol ihtiyacı olan ancak petrol rezervi bulunmayan gelişmiş ülkeler Ortadoğu'daki petrol yataklarını paylaşma adına bölgede etkin olabilecekleri halkın meşruiyetinden uzak yönetimler kurmuşlardır. Bu durum da zamanla zenginleşen diktatörler altında ezilen, modernleşen dünyada daha da gerileyen yoksul halk kesiminin oluşmasına sebep olmuştur. Teknolojinin ilerlemesi ile gelişmiş olan ülkelerin daha da gelişmesi ile gerileyen Ortadoğu halkı yine teknolojinin sağladığı sosyal medya ile sesini tüm dünyaya duyurmuş ve Tunuslu işsiz bir gencin kendini yakması başta Tunus olmak üzere diğer Ortadoğu yönetimlerini de etkisi altına almış, sonrasında Arap Baharı denen süreci dünyaya duyurmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti 2000'li yıllara kadar siyaset anlamında istikrarlı bir yönetim kurulamaması ve bunun getirdiği ekonomik dalgalanmalar sonucu dış politikada bağımsız ve aktif politikalar izlemekten uzak kalmıştır. Aynı zamanda çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma adına Batı'ya yönelik politika izleme gereğine olan inançta Türkiye'yi Ortadoğu bölgesinden uzaklaştırmıştır. Ortadoğu açısından ise Osmanlı yönetimini geri kalmışlıklarının sebebi olarak gören Ortadoğu toplumu tarafından Osmanlı Devleti'nin ardılı olan Türkiye Cumhuriyeti'ne bakış uzak olmuştur.

2002 yılında AK Parti hükümetinin iktidara gelmesi ile Türkiye Cumhuriyeti önemli bir dönemece girmiştir. Tek parti olarak iktidara gelen AK parti ilk olarak ekonomik olarak dalgalanmalar yaşayan ülkede istikrarı sağlamıştır. Ekonomik gelişme ve ilerlemeye başlayan gelişmişlik düzeyi de dış politika anlamında da daha aktif politikalar izlemeyi beraberinde getirmiştir.

AK Parti hükümeti cumhuriyet tarihinden bu yana statükocu bir dış politika yerine revizyonist bir tutumla aktif bir dış politika eksenini çizmiştir. AK parti

hükümetinde önce Başbakan danışmanı, sonrasında Dışişleri Bakanı ve sonrasında da Başbakan olan Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu Türkiye Cumhuriyeti'nin 2000 yılından itibaren oluşan dış politikasının oluşmasında önemli bir etkidir. Davutoğlu'nun akademik kariyeri boyunca yayımladığı makaleleri ve kitaplarında dış politika konusunda önemle vurguladığı husus, Osmanlı Devleti'nin hakimiyet kurduğu coğrafyada bugün Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan mirastır. Bu miras esas olarak siyaset kültüründen çok yaklaşık dört yüzyıl süren Osmanlı hakimiyetinin toplum üzerinde bıraktığı değerler ve yönetim açısından Osmanlı Devleti'nin sağlamış olduğu eşitlik ve adalet anlayışlarının toplumu birleştirici gücü olarak ifade edilmelidir. Bu yaklaşım Yeni Osmanlılık yaklaşımıdır ve özellikle tezde ele aldığımız Arap Baharı süreciyle beraber yeni bir dalgalanma yaşayan Ortadoğu bölgesi ile bağlantılı olarak Türkiye'nin bu yaklaşım bağlamında Ortadoğu toplumuna örnek olabileceği açıklanmıştır.

Tezde savunulan esas noktaları açıklamak gerekirse; Yeni Osmanlılık yaklaşımının Türkiye'nin her platformda açıkladığı gibi bir devlet politikası olmadığıdır. Yaklaşımın amacı adalet ve eşitlik unsurları ile Ortadoğu toplumunun yapılanmasında halkların meşru talebi olan toplumsal ve siyasal yaşama katılmayı desteklemeye yönelik politikalarlardır. Tezde önemle belirtilen bir diğer husus da Türkiye'nin süreç boyunca bölgede diplomatik ve iktisadi olarak gücünü korumaya çalışmış olması ve bunun gerekliliği, aynı zamanda bölgedeki demokratikleşme hareketlerini de desteklemesi yönünde olmuştur. Bu anlamda vurgulanan nokta Türkiye'nin bölgedeki barışçıl ve kontrollü dönüşümü desteklemesinin en iyi seçenek olacağı gerçeğidir. Bu açıdan bölgede kurulabilecek olan demokratik rejimler ile Türkiye'ye karşı olan önyargı kırılacak aynı zamanda bu durum bölgede Türkiye'nin çıkarlarını da olumlu etkileyecektir.

Tezde savunulan Yeni Osmanlılık yaklaşımı ile Türkiye bölgenin kendi dini ve kültürel değerleri ile parçalanmış etnik yapısını evrensel haklar çerçevesinde birleştirerek bölgeye özgü bir birleştirici oluşuma verilecek desteğe sahip potansiyel bir güç olduğunu vurgulamak olmuştur. Türkiye'nin barış, demokrasi, istikrar, refahın yükselmesi, insan onuruna saygı gibi evrensel ilkeleri bölgenin dini ve kültürel değerleri ile özdeşleştirip yeniden yapılandırılması ve bölge halkının bu değerler üzerinde refah ve istikrar içinde yaşamasına yardımcı olma adına yaptığı girişimleri Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun temelinde yatan eşitlik ve adalet kavramları üzerine yükselen

Yeni Osmanlılık kavramı ile bağdaştırmak ve bu söylem ile nitelendirmek daha doğru olacaktır.

Arap Baharı sonrasında bölgede meydana gelen gelişmeler, bölgenin zayıflıklarını ve Türkiye'nin bölgesel seviyede bölgeye yönelik sunabileceği çözümlere ilişkin beceri ve kapasitesini değerlendirme fırsatı sunmuştur. Arap Baharı süreci tahmin edilemezlik ve belirsizlik altında devam etmektedir. Bu da tüm bölgeyi emniyetsiz, hassas ve risklere açık hale getirmiştir. Türkiye açısından özellikle son dönem Suriye'deki durum doğrudan bir güvenlik problemi oluşturmaktadır. Çünkü Türkiye'nin sınır hattında meydana gelen karışıklık sebebiyle sınırda silahlı çatışmalar olmaya başlamış ve Türkiye'ye mülteci akımı başlamıştır. Sünni ve Şii gibi dini kimliklerin siyasallaşma çabası gibi Ortadoğu'da bulunan etnik kimliklerde siyasallaşmaya başlamıştır. Türkiye için önemli olan Suriye'deki Kürt etnik kimliğinin giderek önemli bir unsur haline gelmesidir. Bu da Türkiye'nin bölgedeki güvenlik ortamını tehlike altına sokmaktadır.

Arap Baharı, Türkiye'nin güney sınırlarında istikrar ve refah kuşağı görevini görececek bir bölgesel düzen yaratma hedefini temel alan Ortadoğu politikası için önemli bir süreçtir. Tezde Arap dünyası açısından Türkiye'nin model olma durumu değerlendirilmiştir. Türkiye'nin özgü bir gücü vardır. Tarihsel, coğrafi, kültürel, siyasal ve sosyolojik temelleri olan bu güç olgusuna Türkiye'nin tarihsel süreçteki tecrübesini de eklersek Türkiye'nin yalnızca Batıya ya da Doğuya ait özelliklere sahip olmadığını belirtebiliriz.¹⁰² Bu anlamda Arap toplumu içerisindeki liberallere göre, Türkiye'nin demokratik dönüşümü, modernliği, laikliği, Batı ile ilişkileri, Batı kurumlarına üyeliği açısından Türkiye model olabilecektir. İslamcı görüşün aksine liberaller Türkiye'nin modernleşme ve demokratikleşme yolundaki gelişmesini laik bir ülke olma açısından önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu anlayış özellikle laikliğin inançsızlık olarak algılandığı Arap dünyası için önemli bir değişim olmaktadır. Gelişmiş ve laik bir ideolojiyi uygulamaya sahip tek ülke Türkiye'dir. Ayrıca Türkiye Ortadoğu ülkelerinin aksine içte de yerleşmiş bir demokrasi kültürüne sahiptir. Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerinde var olmayan bir demokrasi tecrübesi bulunmaktadır. Ancak Arap Baharı sonrası Ortadoğu ülkelerindeki gelişmeler bu ülkeleri Türkiye'den

¹⁰² Canbolat, "Uluslararası..", a.g.e., s.3.

uzaklaştırmıştır. Suriye ve Mısır da Türkiye karşıtı yönetimler bulunmaktadır. Bu durumda Türkiye'nin özgün gücü ile bu ülkelere model olma durumuna gölge düşürmektedir.

Arap Baharı sürecinde 2014 yılına gelindiğinde Türkiye'nin olumlu algısına ilişkin en büyük değişim Mısır'da olmuştur. 2012 yılında Mısır'da Türkiye'ye ilişkin olumlu algı % 84 oranında iken 2013 yılında bu oran % 38'e inmiş durumdadır¹⁰³. Özellikle Temmuz 2013 tarihli askeri darbe sonrası gelişmelerin ve Türkiye'nin bu gelişmelere olan yaklaşımının Türkiye algısındaki olumsuz tutuma yansıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Demokratik seçimler yolu ile işbaşına gelen ilk cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin görevine son verilmesi ve anayasanın askıya alınmasıyla sonuçlanan askeri darbe Türkiye tarafından olumsuz tepki ile karşılanmış ve Türkiye Mısır'la olan diplomatik ilişkilerini 23 Kasım 2013 tarihinde maslahatgüzar seviyesine indirmiştir. Bu durum Mısır toplumu açısından Türkiye'ye karşı olumlu bakış açısını oldukça etkilemiştir.

Irak açısından 30 Nisan 2014 tarihinde gerçekleşen Haydar İbadi'nin başbakan olması Türkiye ve Irak arası ilişkileri geliştirmiştir. Özellikle bölge için öncelikli güvenlik konusunu oluşturan DAİŞ (DEAŞ) her ülke açısından da tehdit olarak algılanmıştır. Irak açısından Irak petrolünün dünyaya ihracı için en güvenli yol Türkiye üzerinden geçmektedir. Bu anlamda Irak toplumunun Türkiye'ye yönelik olumlu bakış açısı artmaktadır.

Suriye'deki iç savaş konusunda Suriye Devlet Başkanı Esed'e reform yapma çağrısında bulunan Türkiye, gerekli reformların yapılmaması üzerine dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu 7 Mayıs 2011'de Şam'a gitmiş, reformlara ilişkin 14 maddelik bir yol haritası belirlenmiştir.¹⁰⁴ Ancak bu yol haritasına ve reform çağrısına uyulmaması sonucu 2012 Mart ayında Türkiye'nin Şam Büyükelçiliği kapatılmıştır. Türkiye'nin Suriye açısından yaşadığı en sıkıntı verici durum kuşkusuz Suriye sınırından Türkiye'ye gelen mülteciler sorunudur. Bu anlamda Türkiye BM Güvenlik Konseyi ve BM Genel Kurulu ile uluslararası toplumu ve bölge ülkelerini Suriyeli mülteciler konusunda harekete geçmesi için yapılan girişimlerde öncü rol oynamıştır.

¹⁰³ Mensur Akgün, Sabiha Senyücel Gündoğar, *Ortadoğu'da Türkiye Algısı*, TESEV Yayınları, 2013.

¹⁰⁴ "Türkiye-Suriye İlişkileri: İnişler ve çıkışlar", <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiye-suriye-iliskileri-inisler-ve-cikislar>, (e.t. 03/12/2014)

Tezde sonuç olarak varılan nokta da Türkiye'nin Yeni Osmanlılık yaklaşımı ile Arap Baharı yaşayan Ortadoğu halklarına vereceği desteğin, halkların kendi toplumsal bilinci ile de doğru orantıda olacağıdır. Bu anlamda Arap halklarının siyaset kültürü ve kendi toplumlarını birleştirici unsurlarını kendi dönüşümleri çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Arap toplumlarının tarihsel bir demokrasi geçmişinin olmayışı ve Osmanlı yönetimi sonrası gittikçe parçalanmış yapı ile demokrasi anlayışının bölgede hakim olması uzun bir süreç alacağı kuşkusuzdur. Bu anlamda bölgedeki toplumsal yaşamda Yeni Osmanlılık yaklaşımı gereği adalet ve eşitlik anlamında halkların yönetime katılması için ilk olarak bölgedeki kaos ortamının son bulması gerekmektedir.

Arap Baharı sonrası demokrasi anlamında baharı yaşayan ülkelerde iyileştirmelere gidilmesi ufak bir umut ışığı olsa da bugün gelinen noktada Arap Baharı süreci Ortadoğu için bir bahardan ziyade her geçen gün kaos ortamı derinleşen bir görünüm arz etmektedir. Bölgede demokratik anlamda toplumsal bir yapılanmanın oluşmasının uzağında siyasi anlamda istikrarsızlık hızla tırmanmaktadır. Özellikle son dönem küresel cihat anlayışı ile ortaya çıkan DAİŞ (DEAŞ) terör örgütü bölgedeki tüm dengeleri değiştirmiştir. DAİŞ(DEAŞ) terör örgütünün mezhepsel katliamından kaçan milyonlarca insan Türkiye sınırına gelmiştir. Türkiye bu anlamda evrensel değerler gereği olabildiğince ülkesini zulümden kaçan insanlara açmıştır. DAİŞ(DEAŞ) terörüne karşı uluslararası anlamda ortak müdahale söz konusu olup başta Irak olmak üzere Ortadoğu'nun siyasi anlamda alacağı şekil şuan için belirsiz görünmektedir. Türkiye açısından ise Türkiye çevre ve komşu ülkelere model olma durumunda özgün gücünün bilincinde politikalar üretebilirse kuşkusuz uluslararası anlamda da etkinliğini arttırabilecektir. Ancak siyasi olarak bu kadar derin sorunlar çerçevesinde Türkiye'nin bölge halkının toplumsal yapılanmasına vereceği destek ya da bölge halkına model olma durumundan ziyade bölgedeki güvenlik ortamının sağlanması adına stratejik ve jeopolitik olarak bölgedeki en önemli ülke olması açısından uluslararası ortak platformda yer alacağı pozisyon, Türkiye'nin ileriki zamanlardaki başta Ortadoğu olmak üzere tüm dış politikasını da etkileyecektir.

KAYNAKLAR

Kitap

- AKÇAY Ümit – GÜNGEN Ali Rıza , *Finansallaşma , Borç Krizi ve Çöküş* , İstanbul, Nota Bene Yayınevi , 2014.
- AKÇURA Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C.VII, S.73, 1976.
- ALTUNIŞIK Meliha Benli, *Arap Dünyasında Türkiye Algısı*, Dış Politika Analizi Serisi: 11, TESEV Yayınları, 2011.
- ARI Tayyar, *Ortadoğu Savaş, Siyaset ve Diplomasi*, 4.B., Bursa , MKM Yayıncılık.
- ARIBOĞAN Deniz Ülke, *Büyük Resmi Görmek*, İstanbul,Timaş Yayınları, 2013.
- ARMAOĞLU Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul, Alkım Yayınevi,2010.
- ARMAOĞLU Fahir, *20. yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2010.
- ARMAOĞLU Fahir, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*,Tarih Dizisi:21, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- CANBOLAT İbrahim S., *Örümcek Evinde Oturulmaz*, Alfa Aktüel Yayınları, Mayıs 2014.
- CANBOLAT İbrahim S., *Uluslararası İlişkilerde Türkiye Savaş ve Barış Arasında Dünya* , Aktüel Yayınları, Kasım 2012.
- CLEVELAND William L., *Modern Ortadoğu Tarihi*, Agora Kitaplığı, 2008.
- ÇALIŞ Şaban H., *Hayaletbilimi ve Hayali Kimlikler, Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*, 1.B.,Çizgi Kitabevi Yayınları,2001.
- DAVUTOĞLU Ahmet, *Stratejik Derinlik*, İstanbul,Küre Yayınları,Nisan 2001.
- DÖNMEZ KARA Cansu Öykü , ‘‘Türkiye’nin İltica Politikası ve Arap Baharı Sürecinde Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacılar’’ Stratejik Derinlik Ekseninde Dış Politika Uygulamaları İdeal Gerçeklik İkilemi , (ed.) Soner Karagül – İbrahim Arslan , Bursa , Ekin Yayınevi , 2015.
- EFENDİ Ahmet Mithat, *Üss-i İnkılap*, İstanbul, Selis Kitabevi.
- HALAÇOĞLU Yusuf, *XVII ve XVIII Yüzyılda Osmanlıda Teşkilat ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- HUNTINGTON Samuel , *Medeniyetler Çatışması* ,(der: Murat Yılmaz), 11.B.,İstanbul , Vadi Yayınları , 2014.
- İNALCIK Halil, *Osmanlı'da Devlet , Hukuk , Adalet* , İstanbul, Eren Yayıncılık, 2000.
- İNALCIK Halil, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, İstanbul , Eren Yayıncılık,1994.
- İNALCIK Halil, *Devlet-i Aliyüzyile , Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- I*,10.B.,İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları ,2009.
- IRMAK Sadi, *Atatürk ve Türkiye'de Çağdaşlaşma Atılımları*, Ankara, Hisarbank Yayınları,1981.
- KABBANİ Rana, *Avrupa'nın Doğu İmajı*, (çev: S. Tuncer), İstanbul, Bağlam Yayınları, 1993.
- KARPAT Kemal, *Etnik Yapılanma ve Göçler* , Timaş Yayıncılık , 2010.
- KARPAT Kemal, *Kimlik Sorunlarının Türkiye'de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi*, Bağlam Yayınları, 1995
- KARPAT Kemal, *Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, Timaş Yayıncılık, 2011
- KARPAT Kemal, *Osmanlı Hoşgörüsü*, 1.B.,İstanbul, Timaş Yayınları,1. Baskı,2012.
- KARPAT Kemal, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, İmge Kitabevi, 2006.
- KAYA Önder, *Tanzimattan Lozan'a Azınlıklar*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2005
- KAYALI Hasan, *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- KÖPRÜLÜ Mehmed Fuat, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara, T.T.K., 1991.
- KURŞUN Zekeriya, *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*, İstanbul,İrfan Yayıncılık,1992
- KÜRKÇÜOĞLU Ömer, “Çoklu Bir Dış Politika İzleyebilecek Birikim ve Maharet Dışıışlerinde Var” Mülakatlarla Türk Dış Politikası, Ankara, C.1, Habibe Özdal et.al. (der.), USAK Yayınları, 2009
- LEWIS Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayıncılık, 2008.
- LEWIS Bernard, *Ortadoğu*, Arkadaş Yayıncılık, 2008.
- LINDHOLM Charles, *İslam Toplumlarında Gelenek ve Değişim* ,Ankara ,Elips Yayınları, 2004.
- ORAN Baskın, *Türk Dış Politikası*, C.II, İletişim Yayınları, 2008.

- ORTAYLI İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul, Pan Yayıncılık, 2001.
- PAPPÉ İlan, *Ortadoğu'yu Anlamak*, İstanbul, NTV Yayınları, 2011.
- SANDER Oral, *Siyasi Tarih I*, 14.B. , İstanbul , İmge Yayıncılık.
- WITTEK Paul, *The Rise of The Ottoman Empire*, Londra, 1938.
- YAVUZ Hilmi, *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*, İstanbul, Boyut Kitapları, 1999.
- YAZICI Nevin, *Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 359, 2002.

Makale

- AĞCA Fehmi, “The Effect of Syria Crisis on The Transformation and Integration of the Middle East”, *Bilge Strateji*, C.5, S.8, 2013.
- AKBAŞ Zafer, “Ürdün Dış Politikasının Temel Bileşenleri: Belirsizlik Sorunu ve Tehdit Algılaması”, *International Journal of Social Science*, Vol. 5, Issue. 2,2012, pp. 439-459.
- AKDAĞ Mustafa , Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839 , *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* ,C.8-12 ,S.14-23 , 1970 , ss.51-61.
- AKGÜN Birol – Gökhan BOZBAŞ, “Arap Dünyasında Siyasi Selefizm ve Mısır Örneği”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, S.14, 2013, ss. 1-38.
- AKGÜN Mensur, Sabiha GÜNDOĞAR ŞENYÜCEL, “Ortadoğu’da Türkiye Algısı”, *TESEV Yayınları*, 2013.
- ALTUNIŞIK Meliha Benli, “Ortadoğu’da Bölgesel Düzen ve Arap Baharı”, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, C. 5, S.53,2013.
- ASLAN Taner, “Osmanlı Devleti’nin Siyasi İdari Tarihinde Adalet ve Müsavat Meselesi”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 21, 2010.
- AKTAŞ Murat , Can Turkey be a Role Model for the Muslim Countries ?,*2011 2nd International Conference on Humanities Historical and Social Sciences* , IPEDR, Vol.17, 2011.
- AYAZ Erhan, “Arap Baharı Sonrası Dönemde Avrupa Birliği’nin Ortadoğu ve Akdeniz Politikalarının Geleceği ve Türkiye’nin Rolü”, *Yakındoğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VI, S.1.
- AYDINALP Halil, “Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence”, *Toplum Bilimler*, S.4(7), Haziran 2010 .
- AYHAN Veysel, “Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması”, *Ortadoğu Etüdleri*, C.3, No. 2, Ocak 2012, ss. 59-93.

- BABAN Feyzi, “Türkiye’de Cemaat, Vatandaşlık ve Kimlik”, *Küreselleşme, Avrupalılaşıma ve Türkiye’de Vatandaşlık*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- BAHÇEKAPILI Cengiz – Buket ÇETİN , The Impact of Forced Migration on Regional Economies : The Case of Syrian Refugees in Turkey , *International Business Research* , Vol.8 , No.9 ,2015,ISSN 1913-9004.
- BAŞKAN Birol, “Buazizi’nin Yaktığı Ateş: 21. Yüzyıl Başında Arap İsyanları”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C.6, S.1, 2011.
- BODUR Ezber, “Dini Motifli Terör Fenomeni ve İslam’ın Siyasal İstismarı”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/2005.
- BOZKURT Gülnihal, “Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.43, S.1, 1993
- ÇALIŞKAN Koray, “Ortadoğu Siyasetini ve Toplumlarını Anlama Yolu”, *İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi*, No: 39, Ekim 2008.
- ÇETİNOĞLU Nur, “Düzen ve İkilem Açısından Arap Baharı Çerçevesince Türk Dış Politikası”, *Spectrum: Journal of Global Studies* ,Special Issue, pp. 5-22.
- ÇİÇEKÇİ Ceyhun, “Arap Baharı Sürecinde Türk Dış Politikasındaki Dönüşüm Anahtarı”, *The International Journal of Economic and Social Research*., Vol: 8, Year: 8 , Issue: 2,2012,pp. 8: 57-81.
- ÇİFTÇİ Sabri - Fatih ERTUGAY, “Türkiye’nin Dış Politikası Bağlamında Ortadoğu’ya Yönelik Tutumlar: Üniversite Öğrencilerinin Algıları Hakkında Bir Alan Çalışması”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, C.7, S.28, 2011, ss.1-26.
- DAVUTOĞLU Ahmet, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assenssment of 2007”, *Insight Turkey*, C.10, S.1, Ocak-Mart 2008, ss. 77-96.
- DAVUTOĞLU Ahmet, “Fukuyama’dan Hunnington’a ”, *İzlenim*, S.10, Ekim 1993.
- DEMİR Şerif, “Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık”, *Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi* , S.29 ,2011.
- DEMİRAĞ Yelda, “Osmanlı İmparatorluğunda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları”, *OTAM Dergisi*, 2002.
- DEMİRKIRAN Cenk, “Türk-Arap İlişkilerin Bağlamında Türkiye’nin Yabancı Dilde İlk Uluslararası Kamu Televizyonu: TRT Et Türkiye (TRT Arapça), *e-Journal of New World Sciences Academy*, 2011, Vol: 6, Number: 3 Arcitle Number: 4C0101.
- DİRİÖZ Ali Oğuz, “Libya’daki Politik Dönüşümün Sorunları ve Fırsatları”, *Ortadoğu Analiz*, 2012.

- DOĞAN Hakan, Yerli ve Yabancı Literatürde Kuruluşu Tartışılan İmparatorluk : Osmanlılar , *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , C.4,S.1,Ocak 2014.
- DURAN Hasan – Çağatay ÖZDEMİR, “Türk Dış Politikasına Yansımalarıyla Arap Baharı”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.7, S.2, 2012.
- DURSUN Davut , “Ortadoğu’nun Ekonomik ,Sosyal ve Siyasal Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler” ,*Sosyal Siyaset Konferansı Dergisi* , S.50,2005.
- ERDEM Fahri – Erdem ÇİĞDEM, “Ortadoğu’da Otoriter Rejimler: Ortadoğu Arap Toplulukları’nın Tarihsel, Siyasal ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, S.14, 2013.
- ERDOĞAN Şemsettin – Ergün DELİGÖZ , Irak Şam İslam Devleti (IŞID) : Gücü ve Geleceği , *Savunma Bilimleri Dergisi* , C.4 , S.1 , Mayıs 2015.
- EYYÜPOĞLU İsmail, “Tanzimat’tan Birinci Dünya Savaşı’na Kadar Osmanlı Devleti’nde Azınlık Problemi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.11, 1999.
- GUNTER Michael M. , Iraq, Syria , ISIS and the Kurds : Geostrategic Concerns for the U.S. and Turkey , *Middle East Policy* , Vol.XXII ,No.1 , Spring 2015 ,102-111.
- GÖÇER İsmet ,Arap Baharı’nın Nedenleri Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye’nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri , *KAÜ İİBF Dergisi* , 6(10) , 2008.
- GÖKSU Erkan, “Türkiye Selçuklularında Ikta”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.26, ss. 137-154.
- GÜDER Süleyman – Hüseyin MERCAN MUHAMMED, “2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Ortadoğu Politikası”, *İnsan ve Toplum*, S.2(3) .
- GÜMÜŞ Burak, “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Ortadoğu Siyaseti”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C.4 , S.2 , Haziran 2013.
- GÜNAY Ünver, “15 yüzyıl. Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.14, 2003.
- HANIOĞLU M.Şükrü, Osmanlılık , *Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* ,C.5 , İletişim Yayıncılık , Ayhan Matbaacılık , 1985.
- İMAMOĞLU Hüseyin Vehbi, Önder DENİZ, “Şark Meselesinin Sultan Abdülhamid Döneminde Gayr-i Müslim Osmanlı Tebaası Üzerindeki İdari Açından Sonuçları”, *Turkish Studies – International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara, Vol. 9/4 Spring 2014, p. 577-595.

- İNALCIK Halil, “The Question of the Emergence of the Ottoman State”, in *International Journal of Turkish Studies*, Vol. II, 1980.
- KARATAŞ Ali İhsan, “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlere Tanınan Din ve Vicdan Hürriyeti”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.15, S.1, 2006.
- KARDAŞ Şaban, “Turkey: Redrawing the Middle East Map or Building Sandcastles”, *Middle East Policy*, C.17, S.1, 2010.
- KARDAŞ Şaban, “Türkiye ve Arap Baharı: Türkiye’nin Ortadoğu Politikasındaki Değişiklikler”, *Hazar Raporu*, Bahar 2013.
- KARPAT Kemal, “Pan İslamizm ve İkinci Abdülhamit: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul ,S.48 , 1987.
- KAŞIKÇI Tamer, “Mısır’ın Demokratikleşmesinde Sivil Toplumun Rolü”, *Akademik Ortadoğu*, C.7, S.1, 2012.
- KİBAROĞLU Mustafa, “Arap Baharı ve Türkiye”, *Adam Akademi Dergisi*, S.2011/2.
- KİRİŞÇİ Kemal, Turkey’s “Demonstrative Effect” and the Transformation of the Middle East”, *Insight Turkey*, Vol. 13, No. 2, 2011.
- KOÇER Gökhan, “Türk Dış Politikasında Din unsuru”, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, C.I ,S.1,2006.
- KODAMAN Bayram, “II. Abdülhamit’in Bir Politika Uygulaması”, *Contributions to Oriental Philology*, Issue: 30/1980, pp. 235-246.
- KOLDAŞ - Köprülü Umut, Nur, “Arap İntifadası mı?: Arap Dünyasındaki Toplumsal Hareketlerin İçsel, Bölgesel ve Uluslararası Dinamikleri”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C.6, S.1, 2011.
- KONA GÜNGÖRMÜŞ Gamze, “Ortadoğu’da Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörlerinin Etkisi”, *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2005.
- KÖSE Talha, “Türkiye’nin Afrika ve Ortadoğu Bölgesindeki Gücü: Zorlayıcı Olmayan Gücün İmkan ve Sınırları”, *Uluslararası İlişkiler*, C.11, S.41, Bahar 2014.
- KUBİCEK Paul , Debating the Merits of the ‘ Turkish Model ‘ for democratization in the Middle East , *Alternatives Turkish Journal of International Relations* , Vol.12 , No.3 , 2013.
- KÜÇÜK Cevdet, “Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika”, *Tarih Dergisi*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979.
- LESSER Ian O., “The Revolutions in Turkey’s Near Abroad, GMF’s on Turkey” (The German Marshall Fund of the United States), 16/02/2011.

- NAFI Basheer M. , The Arab and Modern Turkey : A Century of Changing Perceptions , *Insight Turkey* , Vol.11 , No.1 2009 ,pp.63-82.
- OĞUZLU Tarık, “Middle Easternization of Turkey’s Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?”, *Turkish Studies*, C. 9, S.1, 2008.
- OĞUZLU Tarık, “Türkiye ve Arap Baharı: Türk Dış Politikasında Liberal, İddialı ve Batılı Ekseninin Yükselişi”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C.6,S.2,2012.
- ÖNGÖREN Reşat, “Osmanlı’da Sufilerin Farklı Toplum Kesimleriyle İlişki Tarzları”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, S.3, ss.9-22.
- ÖZTÜRKLER Harun , Arap Baharı’nın Ekonomik Analizi , *Akademik Ortadoğu Dergisi* , C.8 , S.2 ,2014
- POLAT Ezgi Güzel, “Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı”, *Ankara Barosu*, Ankara,S. 69, 2011/03.
- SADDIKI Said , Arab Public Opinion and NATO after the International Military Operations in Libya , *Alternatives Turkish Journal of International Relations* ,Vol.11 , No.2 ,2012 ,pp.79-89.
- SAĞSEN İlhan, “Arap Baharı Türk Dış Politikası ve Dış Algılaması”, *Ortadoğu Analiz*, S. 3(31), 2011.
- ŞAHİN Mehmet, “1950-1960 Arap Devrimleri ve 2011 ‘Arap Baharı’: Benzerlikler ve Farklılıklar”, *Mülkiye Dergisi*, C.35, S.272,2011.
- ŞAHİN Mehmet, “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Devamlılık”, *Akademik Ortadoğu*, C.4, S.2, 2010.
- TANRIVERDİ YAŞAR Nebahat, “Tunus’ta Demokratikleşme Sürecinin Kavramsal Değerlendirmesi”, *Akademik Ortadoğu*, C.6, S.2.
- TAŞKIN Deniz, “Suriye’nin Durumu, ABD–Rusya ve Türkiye’nin Tutumu”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, İstanbul, S.27, Ocak 2013, ss. 314-332.
- TÜR Özlem, Veysel AYHAN, “İçsel Dinamikler ve Ulusal Aktörler Bağlamında Lübnan Krizinin Analizi”, *Akademik Ortadoğu Dergisi*, C.3, S.1, 2008.
- TÜRKMEN İlter, “An Evaluation of The Last Decade of Turkish Foreign Policy”, *Bilge Strateji*, C.5, S.8, Bahar 2013.
- ULUGÖL Mehmet Cem, “Osmanlı ve Türkiye’de Vatandaşlık Kavramı”, *Azınlıklar Üzerine Etkisi ve Uygulamaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- USLU Nasuh, “Türkiye’nin Yeni Ortadoğu Politikası”, *Bilgi*, Kış, S.52, 2010.

USUL Ali Resul, “Arap Halk Hareketleri, Bölgede Demokratikleşme İmkânları, Libya ve Türkiye'nin Tutumu”, *Global Political Trends Center*, Publications No. 23 Policy, Nisan 2011.

ÜNAL Serdar, “Türkiye'nin Beklenmedik Konukları: ‘Öteki’ Bağlamında Yabancı Göçmen ve Mülteci Deneyimi”, *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken, Journal of World of Turks*, Vol. 6, No. 3, 2014.

YEŞİLTAŞ Murat, Ali BALCI, “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”, *Bilgi 23*, Kıs 9-34,2011.

YETİM Fahri, “II. Meşrutiyet Döneminde Türkçülüğe Geçişte Kapsayıcı Formül: ‘Millet-i Hakime’ Düşüncesi ve Etkileri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 18,2008.

YILMAZ Levent, “Türk Siyasal Kültürünün Kriz Alanları İçin Bir Model”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.23, S.2, 2008.

YILMAZ Muzaffer Ercan, “Kaddafi Sonrası Libya’da Siyasal Çözüm”, *Akademik Ortadoğu*, C.7, S.1, 2012.

İnternet Makaleleri

ARAS Bülent, “Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy”, SETA (Foundation For Political, Economic and Social Research), www.setav.org (e.t. 25.06.2011)

ARIBOĞAN Deniz Ülke, “Yeni Osmanlılık mı?”, <http://www.euractiv.com.tr/3/analyze/deniz-lke-arboan-yeni-osmanlclk-m-019203> (e.t.05/04/2013)

ATLIOĞLU Yasin, “Suriye İzlenimleri” (4-14 Kasım 2011), http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1229:suriye-zlenimleri-4-14-kasm-2011&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150 (e.t.02/05/2013)

AYBER Bahar, “Tanzimat’tan Lozan’a Azınlık Hakları”, <http://www.belgeler.com/blg/1gyo/tanzimat-tan-lozan-a-turkiye-de-azinlik-haklari-minorities-in-turkey-from-tanzimat-to-lausanne> (e.t. 07.06.2012)

AYHAN Furkan, “Küresel Aktörlerin Mücadelesi: Suriye’yi Neler Bekliyor?”, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=3216> (e.t. 16/04/2013)

BACIK Gökhan, “Arap Baharı’ndan Ortadoğu ve Kuzey Afrika’nın Geleceğine Bakmak”, 2011, s. 16, http://www.academia.edu/2100387/Arap_Baharindan_Ortadogu_ve_Kuzey_Afrikanin_Gelecegine_Bakmak (e.t.25/07/2013)

- BAL İhsan ,”Tunus Modeli : Rüyadan Gerçeğe ‘’,
http://usak.org.tr/kose_yazilari_det.php?id=2386&cat=322#.Vj3ULDSsV28
(e.t.19/07/2013)
- CANBOLAT İbrahim S., “Yeni Türkiye, Eski Adetler”,
<http://www.haber7.com/yazarlar/prof-ibrahim-s-canbolat/1214687-yeni-turkiye-eski-adetler> (e.t. 04/11/2014)
- ÇOLAK İsmail, “Osmanlı’nın Muhteşem Dönüşü: Ortadoğu’da Osmanlı Modeli”,
<http://test.moralfm.com.tr/osmanlinin-muhtesem-donusu-ortadoguda-osmanli-modeli-cn137955.html> (e.t.28/07/2012)
- DAVUTOĞLU Ahmet , “ Zero Problems in a New Area “ ,
http://www.mfa.gov.tr/article-by-h_e_-mr_-ahmet-davutoglu_-minister-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-turkey-published-in-foreign-policy-magazin-2.en.mfa (e.t.04/06/2014)
- DEDE Orhan, “Batı’nın Türk Dış Politika Algısı ve Yeni Osmanlılık”,
http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1091:batnn-tuerk-d-politika-als-ve-yeni-osmanlclk-&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150 (e.t.09/10/2012)
- DEMİRAY Muhittin, “Model Ülke Mi Lider Ülke Mi? Değişen Dengeler Bağlamında Türkiye’nin Bölgesel Rolü ve Stratejileri”, Journal of Azerbaijani Studies .
<http://dSPACE.khazar.org/jspui/bitstream/123456789/907/1/8.pdf> (e.t. 10/08/2014)
- ERDEM Gazi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Hıristiyanların Sosyal ve Dini Hayatları”, s. 10-11, <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/1504/> (e.t. 07.06.2012)
- ERDURMAZ Serdar, “Libya ve Kaddafi Sonrası Dönem, Asıl İş Şimdi Başlıyor”,
<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/230-libya-ve-kaddafi-sonrasi-donem-asil-is-simdi-basliyor> (e.t. 09/08/2012)
- HANIOĞLU M. Şükrü, “Dış Siyasette Yeni Osmanlılık mı?”
<http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/hanioglu/2011/09/11/dis-siyasette-yeni-osmanlilik-mi> (e.t.06/04/2012)
- HECAN Mehmet, “Devrimden Darbeye Mısır”,
http://www.usak.org.tr/analiz_det.php?id=17&cat=365366643#.Usxda9JdX3s (e.t.21/04/2013)
- HINNEBUSH Raymond, “Turkey –Syria Relations Since the Syrian Uprising” ,
https://researchrepository.standrews.ac.uk/bitstream/10023/6068/1/Turkey_Syria_Relations_Orient_I_2015_Hinnebusch_1_.pdf (e.t.02/11/2015)
- HÜLAGÜ Metin, “Pan-İslamist Faaliyetler”,
http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120302111700_0.pdf
(e.t.06/12/2013)

- İNANÇ Hüsamettin, “Arap Baharı Sürecinde Arap Kimliğinin Değişim ve Dönüşümü”, *Stratejik Düşünce Dergisi*, <http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/arap-bahari-surecinde-arap-kimliginin-degisim-ve-donusumu/3071> (e.t.26/08/2012)
- KARAAĞAÇLI Abbas, “İthal Modernitenin Arap Baharına Etkisi”, 2012, Bilge AdamlarStratejikAraştırmaMerkezi
http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1997:thalmodernitenin-arap-baharna-etkisi&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150 (e.t.17/03/2013)
- KHONDKER Habibul Haque, “Role of the New Media in the Arab Spring”, *Globalizations*, 10/2011, 8(5)
http://www.researchgate.net/publication/233011259_Role_of_the_New_Media_in_the_Arab_Spring (e.t. 01/03/2015)
- KÖYÇÜ A. Ümran, “Mısır’daki Siyasi Değişim Süreci”,
<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4328> (e.t.05/04/2013)
- LAÇİNER Sedat, “Ortadoğu Bir Yer Var Mı?”
<http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/GYI6FMajJQzAE2kA4O5bQUNkO77VJu.pdf> (e.t. 15/08/2013)
- ÖZTÜRK Yasemin ,’ Yoktan Varedilen Bir Ülke , İşte Bu ‘Ürdün’ün Hikayesi”
<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=797> (e.t.25/02/2014)
- ÖZTÜRK Said, “Osmanlı’da Hoşgörü”, *Osmanlı Araştırmaları*, <http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501544> (e.t. 10/06/2012)
- SOY Bayram, “Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1948’e Kadar”, *Ahmet Yesevi Üniversitesi*, www.yesevi.edu.tr (e.t.16/04/2012)
- TAŞKESEN Abdullah, “Arap Dünyasında Demokratikleşme Hareketleri”,
http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://www.aid.sakarya.edu.tr/uploads/Pdf_2011_6_10.pdf (05/08/2013)
- TEKEK Murat, “Arap Baharı ve Nedenleri”,
<http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/ortadogu/3674-arap-bahari-ve-nedenleri> (e.t. 16/0/2013)
- TELCİ İsmail Numan, “Mısır’da Devrim Sonrası İktidar Mücadelesi”,
<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4086> (e.t.16/05/2013)
- TÜRKMEN Volkan, “Devrim Sonrası Mısır”,
<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4283>(e.t. 02/06/2013)
- YAĞBASAN Mustafa, “Arap Medyasında Türkiye’nin Değişen Siyasal Algısı”,
http://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/makaleler/GMJ_1._sayi_Guz_2010/pdf/Yagbasan.pdf (e.t. 13/05/2013)

YAVUZ Hakan, “Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi”, <http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501472> (e.t.02/10/2012)

YENAL Serkan, “Arap Milliyetçiliği Düşüncesinin Oluşumu”, http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu14makale/serkan_yenal.pdf (e.t. 25/09/2013)

YILMAZ Cem, “İran ve Suudi Arabistan’ın Bitmeyen Rekabeti”, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2011210_Cem.Yilmaz.subatmakale3.pdf (e.t.30/06/2013)

İnternet Siteleri

DAVUTOĞLU Ahmet, Radikal Gazetesi, 3 Mayıs 2009, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581> (e.t.04/12/2013)

DAVUTOĞLU Ahmet, <http://www.haberler.com/bakan-davutoglu-ndan-ok-ve-yay-benzetmesi-haberi/> (e.t.15/09/2012)

HASSAN Abu Taleb, Following The Turkish Model or Forging Our Own?, Recep Tayip Erdoğan’ın BM Genel Kurul Konuşması, 22 Eylül 2011, <http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/pDetay.aspx> (e.t. 15/11/2011)

Turkey and U.S. Plan to Create Syria ‘ Safe Zone ‘ Free of ISIS
<http://www.aina.org/news/20150727144717.htm> (e.t. 15/08/2015)

Turkey and U.S. Plan to Create Syria ‘ Safe Zone ‘ Free of ISIS
<http://www.aina.org/news/20150727144717.htm> (e.t. 15/08/2015)

“Büyük Ortadoğu’ya Dikkat” www.radikal.com.tr/yazici.php?haberno=109124 (e.t. 31/03/2014)

Mackinder in tezi için bkz. <http://www.uiportal.net/jeopolitik-merkez-ve-kara-hakimiyeti-teorisi-mackinderin-dunyasi.html> (e.t.15/10/2014)

“Ortadoğu’da nüfus patlaması yaşanıyor?” TurkArabNews,
<http://timeturk.com/m/haber.asp?id=626021> (e.t. 05/06/2012)

“Türk-Arap İşbirliği Forumu’ndan Acil Tedbir Çağrısı”, BBC.
<http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2011/11/111116.rabat.shtml> (e.t. 16/11/2011)

<http://weekly.ahram.org.eg/2011/1064/re67.htm> (e.t.12/11/2014)

<http://tr.euronews.com/2013/12/17/tunus-ta-arap-bahari-nin-ucuncu-yili-protestolarla-aniliyor/> (e.t.25/09/2014)

www.tdvislamansiklopedisi.org/dia/ayrmetin.php?idno=4404 (e.t. 03.03.2015).

<http://www.mfa.gov.tr/libya-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (e.t.21/09/2014)

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-tunus-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (e.t.22/09/2014)

<http://www.mfa.gov.tr/tunus-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (e.t.19/09/2014)

<http://www.mfa.gov.tr/misir-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (e.t.22/11/2014)

<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-tr-mfa> (e.t.20/06/2015)

<http://www.mfa.gov.tr/komsularla-sifir-sorun-politikamiz.tr.mfa> (e.t.25/11/2014)

<http://www.capital.com.tr/liderlik/%E2%80%9Cyeni-super-guc-turkiye-olacak%E2%80%9D-haberdetay-5447> (e.t. 26/10/2014)

http://www.unhcr.org.tr/uploads/root/august_external_update_rev_2015.pdf
(e.t.10/11/2015)

http://www.unhcr.org.tr/uploads/root/november_-_external_update_2015.pdf (e.t. 28/12/2015)

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151008_nato_turkiye (e.t.10/11/2015)

ZENGİN Derya, “THY Zarar Etti”, www.gokyuzuhaberci.com/16791/thy-zararetti/
erişim tarihi 04/03/2014.

Tez

BİNGÖL Şeyhmus, Ortadoğu'nun Normalleşme Sürecinde Türkiye'nin Rolü ve Yeni Osmanlılık, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, 2011.

KÜÇÜK Sevil Hülya, İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi (1908-1914), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Sempozyum

KORKMAZ S. Canal, Küreselleşme Çerçevesinde Suriye'deki Gelişmeler ve Türkiye'nin Güvenliği, 2002 Sonrası ve Arap Baharı Kapsamında Türkiye Suriye İlişkileri ve Bölgesel Yansımaları, II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu.

TAN Mehmet – Aziz BELLİ – Abdullah AYDIN, 2002 Sonrası ve Arap Baharı Kapsamında Türkiye Suriye İlişkileri ve Bölgesel Yansımaları, II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu.

YILDIZ Uğur Burç, Komşular İle Sıfır Sorun Politikası ve Türkiye'ye Yönelik Dış Tehditler, İzmir Üniversitesi, International Symposium 28-29 April 2011.

